

140728

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İLK FELSEFİ ÖNERMENİN ONURUNU TAŞIYAN
BİR BİLGE:THALES

140728

Tahsin Temel KILIÇARSLAN

2501895163

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Faruk AKYOL

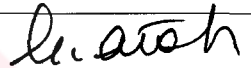

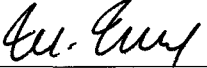

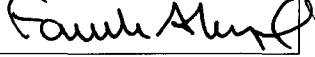
"Düzeltilmiş Tez"

İstanbul-2003

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSYON MERKEZİ

TEZ ONAYI

FELSEFE Anabilim Dalında 89/5163 numaralı TAHSİN TEMEL KILIÇARSLAN'N hazırladığı “İLK FELSEFİ ÖNERMENİN ONURUNU TAŞIYAN BİL BİLGE:THALES” konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 10. Maddesi uyarınca 23.09.2003 SALI günü saat 10.30'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ~~Kabulü~~”ne* OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR. NECLA ARAT	Kabul	
DOÇ.DR.CENGİZ ÇAKMAK	Kabul	
DOÇ.DR.MEDAR ATICI	Kabul	
DOÇ.DR.HÜSEYİN SARIOĞLU	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.O.FARUK AKYOL	Kabulü	

Bu alışma, "düzeltiľmiş tez" metnidir. Sosyal Bilimler Enstitüsüne verilen tez metninin genel esaslarında ve temel kavramsal çerçevesinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Ancak eski metinde ortaya konulmuş olan görüş, değerlendirme ve inceleme hususları, incelenen yeni kaynakların ve yorumların ışığı altında bu metinde geliştirilmiştir.

Öz (abstract)

Felsefenin yaratıcı doğasında, kavramsal bilgi soruşturmasında bütünleyici bir temel ve yön kazanan problematik düşüncenin devinimi yatar.

Eski Yunan düşüncesinde; felsefenin doğuşunda yaşam bulan 'gerçekliğin bilgisini' elde etme saiki, akli, bilginin ilkeleştirilmesi gibi tarihsel bir başarıya götürür. Bilginin kuramsal temelde ilkeleştirilmesi ise, nesnel düşünce tarzının belirlediği bilimsel bilgi çağını açar.

Felsefe *arkhe* nedir sorusuyla başlar. Bilimsel düşünceye kuramsal temel vererek tarihsel bir ivme ve eleştirel içerik kazandıran felsefi düşünce, ilk kez Thales'in *arkhe* görüşünde belirir. *Arkhe* problemiyle birlikte doğa, eski-mitsel açıklama biçimlerinin dışında, kendi kendisiyle açıklanan, eleştirel aklın yürüttüğü muhakemelerin ışığında yeniden yorumlanan, yeniden anlamlandırılan bir bilgi nesnesi olarak alınır. Doğayı, kendisinden kalkılarak açıklanan fizik varlık bütünlüğü olarak işlemesiyle; gerçekliğin arayışında zihinsel muhakeme yetisini bileyen insan, kazanmış olduğu bu donanımla, kendisini bir olanaklar varlığı olarak kavrar. Duyumsal ile rasyonel olanın, ampirik ile teorik olanın birliği böylece felsefede kurulur.

Filozofta cisimleşen; doğa felsefesiyle birlikte Grek düşünce geleneğini soruşturma çizgisine taşıyan ve problem bilincinde kendi ışığını keşfeden eleştirel akıl, bundan böyle evrenin sır perdesini aralamaya başlayacaktır.

Abstract

Problematic thinking, which gains an integrative basis and a direction in the conceptual examination of knowledge, lies in the foundation of the creative nature of philosophy.

The motive of “obtaining the knowledge of reality” in the Ancient Greek philosophy carries the mind to an historical success, which can be explained as the principalization of knowledge. Making knowledge a principle on a theoretical basis opens the age of scientific knowledge, which is determined by objective thought, thus giving it a historical acceleration and a critical content.

Philosophy begins with the question of “what is *arche*?” The first theme of philosophical thought that has an historical importance is the concept of *arche*, which belongs to Thales. With the question of *arche*, nature, in contrast to the ancient mythological explanations, becomes an object of knowledge, an object, which is explained *per se*, interpreted in the light of the judgements of a critical mind and thus gaining a new meaning. By interpreting the nature as a physical existence which is explained *per se*, human mind conceives itself as a being equipped with possibilities. Sense and rationality, empiricism and theory unite on the grounds of philosophy.

Critical mind, which carries the Greek thought to a level of inquiry in the body of the philosopher, seeing its light in the problematic thinking, will then seek to uncover the secrets of the universe.

ÖNSÖZ

Düşünce tarihinin öncü filozoflarını evrenin temel bilgisine dair yeni bir hakikat arayışına ve yeni bir evren tasarımına yönelten neydi? Felsefede tarihselliğin ilk kuşatıcı sorusu budur.

Kaynağında felsefe, ontolojik soruşturma olarak doğar. Felsefi düşüncenin doğuşunda, doğanın ve evrenin gizlerine dair eski açıklama biçimlerine karşı eleştirel uzaklığı öngören eleştirel akıl süzülür.

Tüm felsefe süreçlerinin özü, "gerçek nedir?" sorusuna bağlanabilir. Felsefenin temel problemleri, çağları aşkın kuramsal düşüncenin tükenmez kaynaklarıdır. Felsefenin soru-cevap diyalektiği de burada; bir yandan problematik düşüncenin devindirdiği yanıt arayışlarının sürekliliğinde, öte yandan da ortaya koyulmuş olan savların bilimsel düşüncenin kuramsal temellerine kaynak oluşturmasında yatar. Antik felsefenin düşünsel atılımının tarihsel rolünü; işin içine tanrısal yetkenin karıştırılmadan, mitolojik söylemden arınmış bir tasarım ile, insan anlığının gerçekliğin bilgisini soruşturma cüretinde buluruz. Antik felsefe doğayı, evreni ve insanı kuşatıcı hakikat soruşturması olarak temel kavramsal çerçevesini kazanır.

Felsefe çağı doğa felsefesiyle açılmıştır. Doğa felsefesinin kazandırdığı bağımsız düşünce; problem bilincini uyandıran gerçek tarihsel rolüyle, bilimsel düşüncenin genel gelişimine kuramsal temeller hazırladığı gibi, aynı zamanda kuramsal düşüncenin problematik gelişimine tarihsel ivme ve eleştirel içerik de kazandırır. Böylece sorgulayıcı düşünce, kendi evrensel yanıt arayışlarında karşılaştığı problemler örgüsünün içinde devinir.

Kozmos içinde varlıkların, kendiliklerinde, eş deyişle varolan olarak ne olduklarını soruşturan felsefenin doğuşu ile birlikte, nesnelere gerçek doğasına dair problem bilincine yükselen genel kavrayışın ışığında eleştiri çağı açılır. Eleştiri, buradaki gerçek tarihsel rolüyle, mitolojik söylem ve yargılara karşı, felsefe-bilim'in karşı-savıdır.

Temel kavramsal çerçevesiyle pantheist ve hylozoist görüşlerde ortaya çıkan ilk felsefe; yalnızca doğayı kendi kendisiyle açıklama saikiyle değil, her şeyin kendi ilk nedeni <prote aitia> ilkece maddi olarak alındığı için de maddeci kavrayışla

başlar. Evrenin yapısına dair ilkece maddeci soruşturma, kaynağında, Grek düşüncesinin eskilere giden "*Hiçten hiçbir şey meydana gelmez*" <nihil ex nihilo fit> görüşüne bağlanır.

Eski düşünce tarzlarına ve açıklama biçimlerine karşı eleştirel uzaklığı öngören usavurma yoluyla, gerçekliğin bilgisi arayışında yaşam bulan sorgulayıcı-nedensel-bağımsız düşünce tarzının yaratıcı doğası filozofta vücut bulur. Filozof kişi, düşünce tarihinin felsefe basamağında, mitolojik-dinsel inanç ve tasarım değerlerinden arınmış, yeni/kavramsal bir tasarımın yaratıcısı ve nesnel bilgi araştırmacısı olarak karşımıza çıkar.

Filozof, doğanın gizlerini araştırırken, doğayı evrensel bileşimlerine canlandıran özü ararken, görünümünün sonsuz çeşitliliği içinde sürekli hareket ve değişim halindeki oluşu temel yapısından soruştururken, tarih sahnesinde akılcı yoldan gerçekliğin bilgisini arayış çabası içindeki kuşatıcı bilinç yoğunlaşması olarak belirir. Böylece filozofun arayış zekası evrende kendi ışığını keşfeden eleştirel akla evrilerek düşünce tarihine yön verir.

Böylece bu çalışma ile aynı zamanda, felsefenin temel problemleri arasında yer alan felsefede soru-cevap diyalektiği, eski-verili açıklama biçimlerine karşı eleştirel uzaklığı öngören rasyonel düşüncenin evrensel yanıt arayışlarında devinen tarihsel doğasından kalkılarak işlenmiş oluyor. İyonyalı filozofların *arkhe* arayışı, yalnızca tek gerçeklik olarak alınan objektif maddi dünyanın doğasını soruşturmakla kalmaz, ama aynı zamanda eski-önceki-mitolojik söylem ve açıklama biçimlerinden kopuşu ve rasyonalist düşüncenin bağımsız evren tasarımını da simgeler. Öyleyse Thales adına mal edilen ilk felsefi önerme, itkisini, verili olanın soruşturmadan geçirilmesi suretiyle gerçekliğin arayışından alan bağımsız-bilimsel düşüncenin *bilebiliriz* savı olduğu da söylenebilir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa no.
Öz (abstract).....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
GİRİŞ.....	1-6
I.BÖLÜM: MİLET OKULU.....	7-16
1.1. Thales.....	
1.1.1. Hayatı.....	
1.1.2. Astronomi Bilgini Thales.....	
1.1.3. İşbilir Tâcir, Mühendis, Öngörüye Sahip Devlet Adamı Portresi.....	
1.2. Anaksimandros.....	
1.3. Anaksimenes.....	
II. BÖLÜM:ESKİ YUNAN DÜŞÜNCESİNDE LOGOS:	
Doğaya Kulak Vermek	17-24
III.BÖLÜM: DOĞA FELSEFESİ.....	25-38
1.1. İlk Felsefi Bilgi Soruşturması	
1.2. Birlik İlkesi	
1.3.Maddeci Kavrayış.....	
IV.BÖLÜM: MİTOS'TAN LOGOS'A.....	39-55
1.1. Mitolojik Akıl.....	
1.2. Kozmogonik Akıl.....	
1.3. Ereksel Düşünceden Nedensel Düşünceye.....	
1.4. Mitos'tan Logos'a Yunan Düşüncesinin Büyük Dönüşümü.....	
V.BÖLÜM: FİLOZOFUN AYDINLANMA RUHU.....	56-63
1.1 Bilgelik Sevgisi mi yoksa Gerçekliğe Bağlanma mı?	
1.2.Eleştirel Akıl	

VI. BÖLÜM: ARKHE.....	64-81
1.1. Felsefe ve Sadece o Logostur.....	
1.2. Duyumlarla Algılanabilen Bir Cisimsel Cevher: Su.....	
1.3. Her şey Tanrılarla Doludur: Panta plore Teon.....	
1.4. Her şeyi Kapsayan Devindirici Güç.....	
1.5. Arkhe Problemi "Bilebiliriz" Savıdır.....	
SONUÇ: Sorulmamış Savlar Ortaya Atılamaz.....	82-87
KAYNAKÇA.....	88-92

GİRİŞ

Felsefenin problematik düşünce geleneği olarak yazgısı İyonya'da başlar. Felsefe geleneğinin devindirici kaynağı problematik düşüncedir.

Batı düşüncesinin (Batı felsefe tarihinin) gerek ele aldığı metafizik ve varlıkbilim sorunlarıyla ve gerekse de temel kavramsal yapısıyla miras edindiği antik felsefenin kaynağındaki yapıtaşı, İyonyalı doğa filozoflarının ortaya atmış olduğu *arkhe*¹ problemidir. Felsefenin 'başlangıç' önermesi olarak kabul edilen, Thales'in "her şeyin arkhesi sudur" sav-sözünün yapıtaşı olan *arkhe* kavrayışında² ortaya koyulan problematik düşünce tarzı ile birlikte felsefe geleneği başlar. Alfred Weber, felsefenin doğuşunu İyonyalı *fizikçiler*'in kendilerden önce gelen teologlardan kendilerini ayırmalarında, yani "doğayı prensipler ve sebepler (*arkhai kai aitiai*) le izah ederek, geleneksel tanrıları masal alanına sürdükleri gün"³ de³ görür:

"[Felsefe] Tanrıları ortadan kaldırmıyor; onları gerçek özlerine indiriyor ve elemanlar (*stoikheia*) haline getiriyor. Teolojinin yaptığı gibi hareket ederek, mertebe ve süre bakımından ötekilerden önce gelen, ve dolayısıyla ötekilerin doğuş sırasıyla kendisinden çıktıkları ilk elemanın hangisi olduğunu araştırmakla işe başlıyor. Teogoni'ler kosmogoni'ler haline geliyor, ve ilk düşünürler arasındaki ayrılığı meydana getiren tek esaslı sorun, en eski tabii amilin (*l'agent naturel primordial*), en yüksek *prensipin* (*arkhe*) hangisi olduğunu bilmek sorunu oluyor."⁴

Felsefe kaynağında bilgi soruşturması olarak alındığında, felsefenin doğuşuyla gerçekliğin kavramsal soruşturması örtüşür.*

¹ Arkhe: ilke; başlangıç.

² Thales'de arkhe kavramından değil, arkhe kavrayışından söz edebiliyoruz ancak. Zira Thales'in arkhesinin genel kavramsal çerçevesi bize Aristoteles'in kavram terminolojisince belirlendiği biçimde gelmiştir.

³ Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, Çev. H.Vehbi Eralp, 5.basım, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1991, s.12.

⁴ A.e., s.12.

* Felsefi düşüncenin yapıtaşı olan kavram, öz niteliğin soyutlanmasıdır; soyutlama düzeyinde özbulgu ya da özkurgu da denilebilir.

Felsefede kavram doğumu, problem belirleyicidir. Felsefenin ortaya attığı sav, ilkin kavram çekirdeğinde belirlenir. Felsefenin temel problemlerini taşıyıcı sav-görüşler ilkin kavram çekirdeğinde ortaya atılır ve işlenir. Bir başka deyişle, gerçekliğin kuşatıcı (ya da her şeyin kapsayıcı) bilgisini kavram çekirdeğinde bütünlüycü bir kavrayış olarak da ele alınabilecek olan felsefi düşünce, gerek teorik ve gerekse de problematik temeli ile genel kavram düzeyinde dile gelir ilkin. Felsefenin kuşatıcı bakışının genel kavram düzeyinde belirlediği problem, *theoria*⁵ sunar. Bu nedenle; felsefenin problematik gelişim tarihi ile kavramsal düşüncenin genel gelişim tarihi birbirleriyle diyalektik bir devinim içindedir. Kavramın devinimi teoridir, ama aynı zamanda da, teorinin gelişimi kavramın devinimidir. Kavramın ve teorinin devinimi ise, filozofun eylemidir; filozofun eylemi, düşünce ve pratiği devindirici teoridir. Teorinin devinimi kavramın eylemidir.

İyonyalı filozofların *arkhe* probleminde işlenen varlıkbilim sorunlarına dair sav-görüşler felsefe geleneğinin başlatıcısı olmakla kalmayıp, ama aynı zamanda da artık insanlığın düşünsel başarıları arasında yerini almış olan bağımsız-kuramsal düşünceyi eleştirel kuşkunun soruşturma çizgisine taşır. İlk filozofların *arkhe* kavrayışının düşünce tarihindeki ayırt edici yeri, evrenin temel bilgisine (kozmos) dair mitolojik soruştan ('Başlangıçta ne vardı?') felsefi soruşturmaya ('her şeyin arkhesi nedir?') geçiş başarısı olarak belirlenebilir. Bu düşünsel başarı tarihsel anlamını *problem bilincinin doğuşunda* kazanır. Felsefenin başlangıcına alınan Thales aslında bir doğa tarihçisi olarak da görülebilir. Thales ortaya atmış olduğu *arkhe* görüşü ile doğanın kozmik özyapısını sorarken ve onu "su" olarak yanıtlarken,

⁵ Teori. Yunanca *theoria*'dan gelir. Kök anlamında *Tanrı (Theos)'nın tanrısal varlık (kosmos)'ı* temâşâsıdır. Yunanlıların ilkin *tanrılar onuruna yapılan törenleri seyretme* anlamında kullandıkları bu deyim, Hellen doksograflarına göre, *evrenin seyredilişi* anlamında Pythagoras felsefeye aktarmıştır. İlk Mısır'lı rahiplerin *theoria* yaptıklarını söyleyen Aristoteles, *episteme* (bilim) sınıflandırması altında *theologike* (Tanrı-bilimi ya da eş deyişle *en tanrısal bilgi*) kavramına da yer verir ve felsefe anlamında alır. Hellen mitoloji geleneğinde ozanlar yaptıkları *theoria* ile krallara *tanrısal yasa* (Theios Nomos)'ları bildirmiş oluyorlardı. Platon, *düşünsel olarak dikkatle bakma* (Theôrein) işinin, bir ozan işi değil bir filozof işi olduğunu ileri sürerek, *filozof-krallar* deyimini ortaya atıyor; bildirmiş şü: Krallara tanrısal *yasa* (Nomos)'ları ozanlar değil, filozoflar bildirmeli. *Theoria*, varlıkların, bizim için ne olduklarını değil, kendiliklerinde ne olduklarını (eş deyişle *cosmos* içinde varolan olarak ne olduklarını) söyler. Bilimsel bilginin ve bilimsel bilgi kuramlarının özgürlüğü sorunu, *Theoria*'nın pratiğe bağlı olmayan bu yapısından türemiştir. (Orhan Hançerlioğlu, "Theoria", *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt-6, Birinci basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s.309).

mitoloji geleneği içinde sormuyor (okyanus demiyor), doğa tarihi içinde soruyor; doğanın süreçlerini ve dönüşümlerini temel yapısından araştırıyor. Mitolojik kozmogoni kaotik türeyiş ilkesinden yola çıkarak, hiyerarşik düzeni içinde meydana geliş öğretisini işler. İlk filozofların *arkhe* kozmolojisi ise Aristoteles'in tanımınca, şeylerin hepsini kozmik doğasından birleştirici, bütünselleştirici temel öge (töz, cevher ya da element) kuramını ortaya atar. Aristoteles, doğa filozoflarının ortaya attığı *arkhe* problemine "her şeyin kendisinden meydana geldiği, kendisinden doğup sonuçta yine kendisine döndüğü (burada, töz varlığını korumakta yalnızca özel biçimlerinde değişmektedir)...öge"⁶ şeklinde kavramsal düzeyde bir ilk açıklık getirir.

Cassirer, Milet Okulunun düşünürlerinin başlangıcı hayli değişik bir anlamda anlayıp, yorumlamalarını şöyle açıklar:

Onların aradığı, rastlantısal bir olgu değil, bir temel nedendir. Başlangıç yalnızca zamanda bir başlangıç olmayıp bir "ilk ilkedir." O, sıradizinsel (kronolojik) olmaktan çok, mantıksaldır. Thales'e göre, dünya yalnızca önceleri *su değildi*. Şimdi de *sudur*. Su, tüm nesnelerin dayanıklı ve sürekli ögesidir. Nesnelere su ya da hava ögesinden, Anaximander'in "Apeiron"undan doğa-üstü güçlerin kapris ve esintilerine göre rastgele bir şekilde değil, ama belirli bir düzen içinde ve genel kurallara göre gelişmişlerdir. Böyle bir değişmez ve bozulamaz kurallar anlayışı, söylencebilimsel düşünceye tümüyle yabancısıdır.⁷

Thales, "Her şeyin arkhesi sudur" savı ile evrenin kaynağına ya da özyapısına dair yeni bir doğa ve kozmos tasarımı denemesinde bulunurken, böylece teorik düşünceye *bağımsız* temel kazandıran özgür bir düşünür olarak tarihteki yerini alır. Burada gerek ortaya atılan problem ve gerekse de kavramsal tasarım felsefecidir: Filozof, *arkhe* soruşturması ile genel kavrayışlardan kalkarak şeyler arasında rasyonalist genellik ilişkileri kurmak suretiyle gerçekliğin bilgisini nesnelere evreninde soruşturan ve böylece verili doğasını mitolojik- dinsel tasarım değerlerinin

⁶ Aristoteles, *Metafizik* i, 3, 983 b 5-10.

⁷ Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Birinci basım, Ankara, Remzi Kitabevi, 1984, s.66.

geleneksel söylem ve yargılarından alan eski/önceki düşünce biçimini aşan bir bilim-düşün kişiliği olarak tarih sahnesinde belirir.

Felsefe tarihlerinde genel kanı olarak, Thales'in ortaya atmış olduğu *arkhe* felsefesinin insanlığın düşünsel başarılarındaki gerçek yeri, ilkece maddeci doğa görüşüne ve bu görüşünü tanımlayıcı yöntem olarak deney ve gözlem bilgisinden kalkan bir düşünme yöntemi izlemesine bağlanır. Felsefe-bilim geleneğinin genel gelişim süreçlerinden bakıldığında ise; Thales'in *arkhe* felsefesi problem bilincinin doğuşunu simgeler. İyonyalı filozofların doğa felsefesi ile birlikte açılan felsefe çağı tarihsel olarak problem bilincinin gelişimini canlandırır.

İyonya uygarlığının düşün-kültür tarihine 'eşsiz' mirası olarak, her şeyden önce mitolojik söylem ve tasarımlardan arınarak bağımsızlaşmış usun, doğanın düzenini ve işleyişini anlamaya ve açıklamaya yönelik özgürleşmiş zihinsel faaliyetlerini görüyoruz. Eski İyonyalıların dünyanın düzeninden, hatta varlığından tanrılardan çok, doğa yasaları ve güçlerinin sorumlu olduğunu sistematik olarak savlayan ilk uygarlık⁸ olduğunu belirten Sagan, İyonya uygarlığının asıl tarihsel başarısını özgürleşmiş usun tanrısal tasarımlardan bağımsızlaşmış doğa görüşünde gören Lukretius'a çok yerinde bir göndermede bulunur: "Lukretius'un bu toplumun görüşlerini özetlediği gibi, 'doğa kibirli efendilerinden kurtulup özgür kaldı mı, tanrıların hiçbir payı olmaksızın, her şeyi kendiliğinden yapabilir.'"⁹ Eski Yunan düşüncesinin doğayı "kibirli efendilerinden" özgürleştirilmesi felsefe-bilim geleneğinin eseridir.

Dünya tarihinde eşsiz bir kültürler sentezinin Grek dilinde yoğruluşu¹⁰ üzerine yapılan tarihsel zemin değerlendirmesi ekonomi-politik yaklaşımlardan kopartılarak ele alınamayacağı gibi, bu temeldeki bir tarihsellik çerçevesi yine de

⁸ Carl Sagan, *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı*, Çev. Miyase Göktepe, 11. Basım, Ankara, Tübitak yayınları, 2000, s.311.

⁹ A.e. s.311

¹⁰ Uluğ Nutku, *İnsan Felsefesi Çalışmaları*, İstanbul, Bulut Yayınları, 1998, s.16.

yeterli bir açıklama vermez. İşte bu noktada Greklerin hayat anlayışlarına eğilmek doğru bir adım olacaktır. Greklerin yaşamlarında ne günlük pratik içinde belirlenmiş bir hayat anlayışlarından ve ne de Grek düşüncesinde, “ölümsüz ruh”, “asketik ideal” (hayattan yüz çevirme) gibi, *kişi değeri olarak* hayatı değersiz görme üzerine kurulu münzevi kavramlardan söz edebiliyoruz. Uluğ Nutku şöyle diyor:

“Grek düşüncesinde ölümsüz olmak, ölümlü olmaktan daha değerli değildir. Ölümsüz ruhun mekanı sayılan öbür dünya için yaşamak, Greklerin dudak bükeceği bir varoluş tarzıydı. Onların hayat anlayışlarında ne Hint düşüncesinin temel yönelimlerinden olan “asketik ideal” (hayattan yüz çevirme), ne Mısır düşüncesinin ölümsüzlük tutkusu, ne de Hıristiyanlığın kendini tanrıya adanmış münzevi bireyi amaçlanırdı. Sonraki Grek felsefesinde, Kinik tutumun başlıca temsilcisi Sinoplu Diogenes’de bile askesis, doğal yaşam için ruhun “terbiye edilmesi”ydi. Bilginin nesnellliğini reddeden spektikler de, bunu, günlük işlerden el etek çekme anlamında kullanmamışlardır. Askesis ve skepsis, dünya nimetlerinden kaçınmayı değil, geride durarak daha iyi değerlendirmeyi sağlayacak yöntemlerdi.”¹¹

Eski Yunan uygarlığı köleci toplum düzeni üzerinde yükseliyordu, ancak "Eski Yunan mucizesi"ni tarihin altın sayfalarına işleyen realitenin asıl dinamiği köleci toplum düzeninde değil; eski Yunanlıların (köleci üretim ilişkilerinin ve bu temel üzerinde konumlanan toplumsal ilişki biçimlerinin politik ifadesi olarak tanımlayacak olursak şayet) *köleci demokrasiyi* kurmayı başarmış olmalarında yatar. Eski Yunanlıların köleci demokrasisi içinde hayat bulan antik felsefe iki temel üzerinde yükselmiştir; ilk olgu köleci üretim süreçlerinin yarattığı artı-emektir¹² ve ikincisi, köleci sınıfsal çelişkinin doğurduğu kategorik çelişkilerin bilincidir: İlk etmen felsefe yapmak için olmazsa olmaz koşul olan özgürce düşünebilmenin maddi koşullarını sağlamıştır. İkinci etmen ise köleci sınıfsal toplum düzenininin bağrında

¹¹ A.e., s.10.

¹² Aristoteles, felsefe yapmaya dair olarak, “hemen hemen hayatın bütün ihtiyaçları ve konforu ile ilgili şeyler tatmin edilmiş olduğunda böyle bir bilgi aranmaya başlanmıştır.” derken, (Aristoteles, Metafizik I, s.84.) aslında böylece, ekonomi-politiğin tarihsel kavranışının ilk örneğini de sergilemiş olur.

taşıdığı çelişkilerin bilince çıkması neticesinde diyalektik düşünceyi olgunlaştırmış ve devindirmiştir. Böylece insan düşüncesi gerek kendisini ve gerekse de kendisini çevreleyen doğal ve toplumsal dünyayı asıl gerçekliği içinde soruşturan, rasyonel düşüncenin özgürleştirici ve bağımsızlaştırıcı nedensel işleyişinin yön verdiği yeni bir gerçekliğin tarihsel zemini üzerinde bulmuştur kendisini.

Greklere insan hayatının anlamı üzerine felsefi soruşturma, *kişi bilinci* ve *kişi değerleri* üzerine kurulu gerçek bir dünyada dayanaklarını arar ve yalnızca orada dinamiklerini bulur. Bu nedenle Thales'le başlayan felsefi soruşturmayı, evrendeki kendi gerçek varoluşunu *kişi bilinci* ve *kişi değerleri* temelinde bir olanaklar varlığı olarak kavrayan insanın, bilince çıkmış bu yeni gerçekliğini tarih sahnesine taşımaya çalışarak kavramalıyız.

Şu halde bu çalışma, insan anlığının en yüksek düşünme faaliyeti olarak felsefenin ortaya attığı problemleri, bilimsel zihniyetin teorik arayışlarının bütün olarak bağlandığı gerçeğin bilgisini arayış saiki ile olan tarihsel bağından kopartarak, soyut düşüncenin kurgusal zihin jimnastiğine indirgeyen ya da dahinin yaratıcı düşünce yetisi ile vb., ilişkilendiren yaklaşımlara karşı eleştirel bir uzaklık anlamına da gelmektedir.

I. BÖLÜM:MİLET OKULU

Miletos İonia'nın incisiydi.

Heredotos (V, 28)

Eski Yunan düşüncesinden doğan ilk felsefe <prote philosophia> doğa felsefesiyle başlar. Milet okulu olarak bilinen ve Aristoteles'in "fizikçi" diye nitelediği; *physiologues* ya da *physiciens* (*physici* ya da *physiologi*) adıyla sınıflanan doğa filozofları Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes adlarıyla anılır. Milet felsefe okulu, mistik öğretiden farklı olarak, gerçekliğin arayışında doğayı yegane gerçek olarak inceleyen bilimsel kavrayışı temsil eder ilk kez. Doğaya mitolojik tasarımların ve söylemlerin dünyasından değil, kuşatıcı bakış ile doğanın içinden bakan Miletli filozoflar için doğa, gerçekliğin arayışında incelenerek kavranması gereken tek gerçekliktir.

Felsefe kendi kavramsal söylemini, mitolojik-dinsel söylemlerden arınarak, kaynağında *arkhe* kavrayışında kökenlenen bağımsız tasarımı ile kurar ilkin. Pre-Sokratik felsefenin kavramsal bilgi soruşturmasında bütünleyici temel ve yön kazanan problematik gelişimi, Thales adına bağlanan *arkhe* savı ile devinir. Thales'in *arkhe nedir* sorusu felsefecidir; *arkhe* görüşü Milet okulunun felsefeyi başlatıcı ve temel problemlerini bütün çağlara devindirici problematik temelini atar. *Arkhe* görüşü, yalnızca bilimsel-bağımsız düşüncenin **soruşturma çizgisini** başlatmakla kalmayıp, ama aynı zamanda da felsefi düşüncenin belirli problematik kavşaklarına hem kuramsal kaynak ve hem de köprü oluşturur.

"Onlar [doğa filozofları] ilk adımı atıp çıkışı açmışlardır. En güç ilk adımdır, sonra gidilecek olan bütün yolu da bu ilk adım belirler. Üzerinde durulan konuyla düşünce arasındaki bağlantıyı bu ilk adım kurduğundan bütün sonraki adımlar ona bağlıdır."¹

¹ Roachim Ritter, "Aristoteles ve Sokrates'ten Öncekiler", Çev. Hüseyin Batuhan, *Felsefe Arkivi*, Cilt 3, Sayı 2, 1955, s.11.

Milet’li filozofların gerçeğin bilgisini arayış çabaları dünyanın (doğanın/evrenin) yapısal özünü keşfetmeye odaklanmış bir zihinsel yoğunlaşma olarak belirir. Milet’li doğa filozoflarının felsefi görüşlerinin çekirdeği iki temel kavram örgüsünde cisimleşir: “Kurucu öge” ve “sonsuz devinim”. Doğa felsefesi, bu iki kavramın ışığında daha tastamam ifade gücü kazanabilir. Thales’in “su”yu, Anaksimenes’in “hava”sı, Anaksimandros’un “apeiron”u; bütün bu "kurucu öğelerin özleri, özdeş Devinim içindedir şimdiki gibi, eskiden beri."² Milet okulu düşünürleri doğayı sonsuz görüngülerine devinim içindeki bütünsellik olarak kavıyorlardı, doğanın sonsuz görünümleri içinde bütünselliği temel yapısından kurulabilirdi zira. Ve tersinden de, doğa, temel yapısındaki 'kurucu öge'nin sonsuz devinimi içinde evrensel fenomenlerine bürünebilirdi.

1.1. Thales (İ.Ö. 624 – 548-5)

*Thales, doğaya derinliğine bakmayı
ilk denemiş olan yaratıcı bir üstaddir.³*

F.Nietzsche

1.1.1. Hayatı

Aristoteles tarafından adı felsefenin başlangıcına alınması nedeniyle felsefe geleneğinin kurucusu sayılan Thales’in zihinsel süreçleri, “düşünsel otobiyografisi” hakkında gerçekte pek az şey biliyoruz; ortada ne tam bir bilgi ne de tam bir tanım var. İlk felsefi önermenin onuru “her şeyin arkhesi sudur” savından ötürü, Thales’e verilir. Felsefe; Thales’in bu ünlü önermesinin taşıyıcı problemi olan “her şeyin arkhesi nedir?” sorusu ile daha kaynağında, bilgi soruşturmasına bağlanan problematik temel kazanmış oluyor. Thales’in felsefesinden bize kadar gelen (Thales’e atfedilen) ikinci sav ise “her şey tanrılarla doludur” (panta plore Teon)

² Lucretius, *Varlığın yapısı* I, 2, 297-298.

³ Friedrich Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Çev. Nusret Hızır, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 1985, s.19.

sözüdür. Aristoteles bu konuda şöyle der: "Ruhun tüm evrene karışmış olduğunu düşünen filozoflar da vardır ve Thales'in her şeyin tanrılarla olduğunu düşünmesinin nedeni belki de budur."⁴

Thilly, Aristoteles'in Thales hakkındaki görüşlerinin üç maddeye indirgenebileceğini belirtir:

1. Her şey tanrılarla doludur,
2. Dünya, su üzerinde yüzen bir diskidir; ve
3. Su her şeyin özdeksel nedenidir.⁵

Aristoteles, "ilk neden hakkında ileri sürdüğü öğretiyi"⁶ Thales'i felsefe tarihinin başına almıştır. Adı Greklerin ünlü 7 Bilgeleri arasında anılan Thales, geleneksel bilgeliği değil, 'felsefenin babası' sıfatıyla, felsefe tarihinin öncü aydınlanmacı düşünürü olarak 'filozof duruşu' temsil eder. Thales adında simgeleşen felsefe geleneğine bağlı olarak, Grek düşün yaşamının deviniminde öncü rolü bundan böyle 'bilge' değil, 'filozof-bilge' kişi kuşanır.

Thales'in öz yaşam öyküsü hakkında bildiklerimiz, gerek efsanelere bürülü yaşamı ve gerekse de zihinsel süreçleri ile iç içe geçen rivayetlerden ayıklanabilmiş değildir: "Apollodoros* onun 39. olympiad'ın ilk yılında (İ.Ö.624) doğmuş olduğunu söylüyor; 78 yaşında ölmüştür, çünkü (Apollodoros'a göre) 58. olympiad içinde (İ.Ö. 548-5) ölmüştür."⁷ Kroisos zamanında yaşamış olan Thales'in çağdaşları arasında hukukçu Solon, Kral Periandros, Pittakhos ve Bias gibi devlet adamları vardır. Ailesi hakkında kesin bir bilgi olmasa da, "Babası Eksamyes, anası Kleobuline olup Finikia'lı ve Kadmos ile Agenor çocuklarının en soyluları olan Thelidler soyundan olduğu"⁸ düşünülüyor. Kimi kaynaklarda Thales'in Milet'e

⁴ Aristoteles, *Ruh Üstüne i*, Çev. Zeki Ökten, 2. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s. 59.

⁵ Frank Thilly, *Felsefenin Öyküsü*, Çev. İbrahim Şener, 1. Basım, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, Mart 2000, s.38

⁶ Aristoteles, *Metafizik i*, 3, 984 a.

* İskenderiyeli bir bilgin olan Apollodoros, zaman hesabında dört yıllık bir devreyi gösteren olympiad ölçüsünü kullanıyor, (pek çok yerde) karşılaşılan olympiad hesapları onundur.

⁷ Walther Kranz, *Antik Felsefe*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976, s.22.

⁸ A.e., s. 29.; Herodot, 11 A 1.

Finikia'dan sürülen Neileos ile birlikte geldiği ve kendisine yurttaşlık hakkı verildiği de ileri sürülür, ancak "çoğunluğun bildirdiğine göre Thales orada-doğma bir Miletliymiş."⁹

1.1.2 Astronomi ve Geometri Bilgini Thales

*Gökbilimle uğraştı Thales.*¹⁰
Herakleitos

Thales'in 'efsanelere bürünmüş' bilim kişiliği Mısır'ın geometrideki ve Babil'in astronomideki kurucu başarıları ile de iç-içe geçmiştir. Bizim için ancak birtakım varsayımlardan ibaret olan muhtelif rivayetlere göre, astronomi bilgisini Bâbil'de; geometri bilgisini Mısır'da edinmiştir. Thales'e geometri bilgisini olarak borçlu bulunduğumuz bilimsel başarılar konusunda somut, belirli, kesin bilgilerden söz edilebilmektedir.

Astronomi bilgisini olarak Thales'in zihni yıldızların arasında gezinirken, bir kuyuya düşüş öyküsünü Sokrates'in ağzından dinletir bize Platon: "Thales gök olaylarını incelemek için yukarıya bakarken bir kuyuya düşmüş zeki ve alaycı bir Thrakia'lı hizmetçi de, gökteki şeyleri bilmeye çabalarken burnunun ve ayaklarının dibindekinden haberi yok diye alay etmiş".¹¹ Bu gülümseten öykü bütünüyle rivayet olsa bile, Thales'in gözlemci kişiliğinin bilimsel doğasının böylesine nükte ile öykülendirilmesi, en azından Thales adı etrafında örülen filozofik bilgeliği betimlemesi açısından değerlendirilebilir.

Bir yılın 365 gün olduğunu bulan Thales astronomi bilgisini olarak ününü 28 Mayıs 585'teki güneş tutulmasını önceden bildirmiş olmasına borçludur. Medlerle Lidyalılar arasındaki savaşa rastlayan güneş tutulmasını önceden bildirerek, bu yolla

⁹ Kranz, a.g.e., s.22.

¹⁰ Herakleitos, *Kırık Taşlar*, Çev. Alova, İstanbul, Bordosiyah Klasik Yayınlar, 1999, s.111.

¹¹ Eflâton, *Theaitetos* i, 174.

savaşı durdurduğu da Heredotos'un onun hakkındaki bildirimleri arasındadır.¹² Bu olayın Antikçağda yarattığı yankıları kestirmek güç değildir. Etrafı kaplayan zifiri karanlık savaşın durmasına ve bu olayın tanrısal bir mesaj olarak algılanmasına yol açmıştır. Doğal olarak da Thales'in ününe ün katmıştır. Bâbillilerin Saros çevrimini¹³ bildiklerini, böylece güneş ve ay tutulmasını önceden hesaplayabildiklerini biliyoruz.¹⁴ Onların astronomi çizelgelerinin (eskilerden beri kaydı tutulmakta olan güneş tutulması çizelgelerinin) Thales'in elinin altında olması da mümkündür.¹⁵

Günümüz geometrisinin dört temel teoremi, Aristoteles'in öğrencisi Evdemos'un hazırladığı matematik tarihine göre,¹⁶ Thales'e mal edilmektedir.

¹² "Bu ışık tutulmasını Miletos'lu Thales, İonya'lılara daha önceden bildirmişti; yılına, gününe kadar. Ama Lydia'lılar ve Med'ler gün ortasında gece olduğunu görünce, çarpışmayı kestiler ve hemen bir anlaşma, bir barış sözleşmesi yaptılar. (Heredot Tarihi i, 74)

¹³ Saros çevrimi: Güneş ve ay tutulmasının neredeyse eşit koşullar altında tekrarlandığı, yaklaşık 18 yıl 11 günlük zaman dilimi. Astronomiden geliyor. Eş anlamı; periyod; sıralama, döngü. Suriye ve Arabistan yarımadasında yaşayan semitik bir halk gurubu olan Kaldaiş dilinden geliyor.

¹⁴ "Belli bir tutulmanın merkez bölgesi 18 yıl 11 gün önceki tutulmaya oranla 120⁰ lik boylam farkı gösterir. Birbiri peşi sıra gelen tutulmaların enlem bakımından merkezlerinde de tedrici olarak güneye ya da kuzeye doğru aynı yönde kayma meydana gelir. Böylece, aralarında 54 yıl ve bir aylık zaman süresi bulunan iki güneş tutulması genellikle az farklı enlem ve boylamlara rastlar, yani aynı bölgeden görülebilir. Kuzeye veya güneye kayma nedeniyle böyle bir devre uygun tutulma dizilerinde belirli bir zaman aralığı ve belirli bir bölge için doğru sonuçlar verebilir. (...) Çinlilerin de Milat'tan önce 776 yılı güneş tutulması ile aynı Saros devresine ait bazı tutulmaları müşahade etmiş olduklarına dair kayıtlar mevcuttur. Hartner Çinlilerin 776 yılı tutulmalarını böyle bir 54 yıl 1 aylık devreye dayanarak bulmuş oldukları sonucuna varılabileceği düşüncesindedir. (Hartner, 1935, s. 188-236. Yine bkz., Coudrec, s. 53-80.) Geminas Mezopotamyalıların bu 54 yıllık devreyi bildiklerini söylüyor (Geminas, s. 203-205; Coudrec, s. 53-54.). Thales'in önceden tahmin ettiği İ.Ö. 28 Mayıs 585 tutulmasından 54 yıl önceki (İ.Ö. 639) tutulmanın doğudaki kısımlarıyla merkezi enleminin kuzey Avrupa (İngiltere, Danimarka ve Baltık denizi) üzerinden geçtiği bilinmektedir. Yunan dünyasının bu tarihlerde kehribar ithali dolayısıyla Baltık bölgesi ile ilişkide bulunduğu ve 585 senesinden 54 yıl önceki (639 yılı) güneş tutulmasının siyasal iktidarı ele geçirmeye çalışıp başarısızlığa uğrayan Khilon'un şampiyon olduğu Olimpiyattan bir yıl sonraya rastlaması nedeniyle kolay hatırdaki kalacak bir tarih olduğu göz önüne alınırsa, 54 yıllık fasıllarla tutulma dönemini Mezopotamya'lılardan öğrenmiş olan Thales'in böyle bir tahmini yapabildiği düşünülebilir. (Aydın Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 403-407)

¹⁵ Van der Waerden İ.Ö. 700 dolaylarında, Asur saray astrologlarının ay ve güneş tutulmaları konusunda bazen doğru, bazen de yanlış çıkan tahminlerde bulduklarını ve bu tahminlerini 51 drakonik ayın 47 kavuşum aya eşitliği bağıntısına dayandırmış olabileceklerini ileri sürmektedir. Bu bağıntıya göre bir tam ay tutulmasından 23,5 ay sonra bir güneş tutulmasının mümkün olduğunu ve Thales'in öngördüğü güneş tutulmasından 23,5 ay önce böyle bir ay tutulmasıyla karşılaştığını belirterek, bu tahminin, hangi yolla yapmış olursa olsun, Thales'in Mezopotamya astronomisi ile ilişkisini gösterdiğini söylemektedir. (Sayılı, a.g.e., s.395)

¹⁶ Tuncar Tuğcu, *Batı Felsefe Tarihi*, Ankara, Alesta Yayınları, Ekim 2000, s.32.

- Daire, çapıyla iki eşit parçaya bölünür.
- İkizkenar bir üçgenin taban açıları eşittir.¹⁷
- Birbirini kesen (kesişen) iki doğruya ters açılar birbirine eşittir.
- Çapı gören çevre açısı bir dik açıdır (Bir yarım daire içindeki açı, diktir).¹⁸

Thales'in Pyramid'leri gölge boylarından (cisimler ile gölge boylarının eşit olduğu anı bekleyerek) ölçtüğü söylenir (Böylece Thales kendi adını taşıyan, geometrik orantılar ilkesini bulmuş oluyordu). Denizdeki gemilerin aralarındaki mesafeyi onun hesapladığı rivayet edilir (ikinci kongruens yardımıyla).¹⁹ Ona maledilen 'Gemici astronomisi'nin ise Samos'lu Phokos'un olduğu ileri sürülür.²⁰

1.1.3. İşbilir Tâcir, Mühendis, Öngörüye Sahip Devlet Adamı Portresi

Thales'le ilgili olarak anlatılan öyküler içinde, girişimciliğiyle edindiği ufak bir servet ile ilgili olanı Aristoteles tarafından, filozof kişinin, temel gereksinimleriyle yetinen, azizce, münzevi yaşamının içeriği ile ilgili olarak 'kıssadan hisse' çıkarmasına neden olur. Thales astronomi alanındaki bilgileri ve gözlemleri sayesinde ertesi yıl zeytin rekoltesinin çok verimli olacağını anlar ve kolları sıvar, Milet ve Khilos'taki zeytin preslerinin tümünü ucuza kapatır. Mahsül mevsimi geldiğinde de tamamı elinin altında bulunan presleri kendi belirlediği koşullarda köylüye kiralar ve bu yoldan ufak bir servet kazanır. Aristoteles bu öyküde, Thales'in şu mesajını bulur: Filozoflar istedikleri takdirde bir işe el attı mı başkaları gibi pekâlâ dünyalığı doğrultabilirler ama tutkularının çok daha başka bir dünyada olması nedeniyle dünyalık gairesinden sakınan ve azizce yetinen bir yaşamı yeğlerler.

¹⁷ Kendisi bu açıları tanımlarken eskice bir deyişle 'şekilce benzer' demiştir (Kranz, a.g.e., s.23).

¹⁸ "Thales teoremi" denilen teorem. Gandz'a göre açı ve daire geometrisi Thales ile doğmuştur. (Sayılı, a.g.e., s. 263.)

¹⁹ Kranz, a.g.e., s.22.

²⁰ A.e., s.22.

Thales hakkındaki rivayetlerden bir başkası da onun yaratıcı mühendislik yöntemi üzerinedir: Kroisos Perslere karşı savaş açmış, ordu Halys ırmağının (Kızılırmak) kıyısına vardığı zaman durmak zorunda kalmıştır. Heredotos'un bildirdiğine göre, ordunun ırmağın karşı kıyısına geçmesi Thales'in bulduğu yöntem sayesinde, ırmağın yatağının değiştirilmesi ile olanaklı olmuştur. Rivayetin öyküsünü Heredot şöyle anlatır:

Kroisos, Halys kıyılarına vardığı zaman askerlerini mevcut köprülerden geçirmiştir, ben öyle sanıyorum; ama Yunanistan'da yaygın olan söylentiye bakılırsa, ona ırmağı aşmanın çaresini Miletos'lu Thales göstermiştir. Kroisos'un, diyorlar, çok canı sıkılıyordu, çünkü onlara göre, demin söylediğim köprüler o zaman kurulmuş değildiler. O sırada onun konak yerinde bulunan Thales, ırmağı ordunun sol yakasında görüyordu ve onu sağ yakadan da akıttırdı. Şöyle yaptı bu işi: Derin bir hendek kazdırttı, konak yerinin üst yönüne doğru ve yarım ay biçiminde, öyle ki eski yatağından sapan ırmak konak yerinin ters yönünden giriyor ve çevresini dolandıktan sonra gene ilk yatağına dönüyordu; ve böylece ikiye bölünmüş olan ırmağı aşmak daha kolay olmuştu.²¹

Pers kiralı Kyros'a karşı bütün İyonya *polis* (bağımsız kent) devletlerinin İyonya'nın ortasında bulunan Teos'da merkezi bir yönetim altında toplanmasını, yani büyük bir devlet çatısı altında birleşmesini önerdiği rivayeti ise, Thales'i bize politik öngörüye sahip bir devlet adamı yönüyle tanıştırır.²²

Thales'in rivayetlere karışmış öz yaşam öyküsü, onu felsefe tarihinin başına alan 'tarihsel yazgı'nın adeta tamamlayıcısı olarak, hayata gözlerini kapama anıyla da efsane katına lâyıktır. Yaşlı bedenini işlek zihninin istekleri eşliğinde yorulmaksızın sürükleyen Thales, sık sık Agora'ya gidip tartışmalar yapmaktan geri kalmazdı. Thales, günün birinde yakıcı güneşten sakınmaksızın stada gidip güreş izlemek

²¹ Heredot Tarihi i, 75.

²² Kranz, a.g.e., s. 22.

istedi... Kavurucu sıcak altında susuzluktan çekilen yaşlı bedeni büsbütün yaşam gücünü tüketerek, ölümcül susuzluktan oracıkta hayata karşı yenik düşmüştü...²³

Eski kaynakların (Durant, II, “das Leben Griechenlands (Yunanistan’da Yaşam)”, (Uygarlık Tarihinin II.cildi), Bern, s.175; Diogenes Laertios, “Thales”, VIII) bize aktardığına göre “En güç olan şey nedir?” sorusuna “Kendi kendimizi tanımak!”, “En kolay şey nedir?” sorusuna “Başkalarına öğüt vermek!” ve “Tanrı nedir?” sorusuna da “Başı sonu belli olmayandır.” Diye yanıt vermiş; “Nasıl iyi ahlaklı oluruz?” diye sorulduğunda da “Başkalarında kınadığımız şeyleri yapmayarak!” demiştir.²⁴

Yedi Bilgeden Thales'in Sözlerinden.²⁵ Kefaletin yoldaşı felâket. Kötü yoldan zengin olma. Babadan kötü şeyi kapma. Ana babana ne gibi yardımlarda bulunmuşsan ihtiyarlığında kendin de öylelerini bekle. İşsiz-güçsüzlük üzücü bir şeydir. Kendine hâkim olmama zararlı bir şeydir. Acınmaktan çok kıskanlı. Ölçülü ol.²⁶

1.2.Anaksimandros (İ.Ö. 610-547 ya da 566)

Thales’in ortaya atmış olduğu *arkhe* problemine Anaksimandros’un verdiği yanıt *apeiron* kavramıdır. Felsefenin temel problemlerini bütün çağlara taşıyacak

²³ Karl MARKS ile Thales arasında bir analogi yapılırsa, iki düşünür arasında kurulabilecek tarihsel bazı benzerliklerden ilk akla gelebilecek olanı, her ikisinin de çağ açıcı filozof-politik düşünür olma özelliğidir kuşkusuz ki. Ve bu iki çağır açıcı filozof, tarihin insanlık anlığına bahsettiği 'ölümsüzlük' değerine yazgılıysa eğer, onların ölümsüzlüğü, çağ açıcı düşünceleri kadar, hayata gözlerini kapadıkları anda da aranmalıdır. Thales'in canının bedeninden susuzluktan dolayı akıp gitmesi ile Marks'ın son nefesini çalışma masasının başında veriş doğanın bir lütfudur sanki. Doğa her iki filozofun bahtına da, ömür çelen yaşamlarının içeriğine karşılık olarak düşünülebilecek en güzel sonsuzluk kucaklaşmasını yazgılamıştır sanki.

²⁴ H.J. Storing, **İlk Çağ Felsefesi**, Çev. Ömer Cemal Güngören, 2. bs., İstanbul, Yol Yayınları, 2000, s.192-193.

²⁵ İ.Ö.582'de Damasias'ın arkhonluğu (yargıç-kral) döneminde Yunanistan'ın yedi tane bilge kişisini verecekleri kararlar, yargılar tapınakların kapısına kazanacaktır. Bu yedi bilge kişinin kimler olduğunu bilmek oldukça güçtür, eski yazarlar bunlar arasında bir anlaşmaya varamamışlardır. Günümüzde ise Yedi Bilge olarak Lindos'lu Kleobulos, Atinalı Solon, İspartalı Khilon, Miletli Thales, Lesboslu Pittakos, Priene'li Bias ve Korinthos'lu Periandros adlarına yer verilir.

²⁶ Kranz, a.g.e., s.18.

olan tartışma kürsüsü kurulmuştur artık. Anaksimandros'un arkhesi olan *apeiron* kavramıyla birlikte felsefenin soruşturma çizgisi başlıyor. "Apeiron kavramıyla birlikte, daha öteki felsefi sorunlar ve ona ilişkin bir yanıt bulma çabaları ortaya çıktı."²⁷

Anaksimandros:

"Varolanlar nelerden meydana gelmişlerse zorunlu olarak yok olup onlara dönerler; zira onlar birbirlerine zamanın düzenleyişine göre haksızlıklarının cezasını ve kefareti öderler."²⁸

Anaksimandros, şeylerin ortaya çıkışını ve yok oluşunu *apeiron*'un içinde bölündüğü karşıtlarla açıklayan diyalektik düşünce tarzı ile Herakleitos diyalektiğini önceleyen bir diyalektik kavrayış gücü sergiler. Sheidel, "Thales'te soruyu soruş çağ açıcı ise, anaksimandros'ta yanıt çağ açıcıdır." derken,²⁹ "Apeironla birlikte, ilerde, felsefe tarihinin iki bin yıllık akışı içinde en önemlisinden bir rol oynamış olan, maddeci bir cevher kavramının doğmuş".³⁰ olmasına vurgu yapar. *Apeiron* ilk genel madde kavramıdır: Duyumsal algıdan daha temel olan bir şey; olanak halindeki varlık, ama maddi-cevherdir. - "Apeiron kocamaz, ölmez, yok-olmaz."³¹

1.3. Anaksimenes (İÖ. 588-504)

Anaksimandros'un, şeylerin ortaya çıkışını ve yok oluşunu *apeiron*'un içinde bölündüğü karşıtlarla açıklaması, Anaksimenes'in, öyleyse nitel bir değişime uğramayan ilk temel öğeden kalkarak şeylerin **nitel** çeşitliliğinin nasıl açıklanabileceği sorusuyla karşılaşılır.

²⁷ Helmut Sheidel, "Felsefe Neden Ve Nasıl Eski Yunanistan'da Ortaya Çıktı?", *Felsefe Dergisi*, İstanbul, De Yayınları, 1986, 86'2, s.34.

²⁸ Aktaran, Kranz, a.g.e. s., 25.

²⁹ Sheidel, a.g.e.,34.

³⁰ a.y. s.34.

³¹ Anaksimandros'un "Doğa" adlı eserinden (A 9.11. 15 B 1-3); aktaran, Kranz, a.g.e., s.25.

Anaksimenes'e göre her şeyin kendisinden meydana geldiği "biricik ve sonsuz"³² temel öge "hava" dır. Anaksimenes'e göre şeylerin oluş ilkesi tek ve sonsuz (uçsuz-bucaksız) mahiyetiyle Anaksimandros'un apeiron kavramı ile koşutluk içindedir: "Tüm değişimler, devinim tarafından oluşturulmuştur ve devinim sonsuzdur."³³ Ancak hava apeiron gibi sınırsız değildir; tek ve belirli bir oluş ilkesidir: "Anaksimenes de, öbürleri (Anaksimandros) gibi, temelde yatan cevheri biricik ve sonsuz diye açıklar, ama onlar gibi belirsiz bırakmaz, havayı ilk neden olarak açıklayarak belirli kılar; hava da seyrelti ve yoğaltıyla seyredilir."³⁴ Anaksimenes, her şeyin kendisinden meydana geldiği kozmik cevheri "hava" olarak tanımlarken, Anaksimandros'un *apeiron*'unu (sınırsız olanı) pozitif olarak tanımlıyor: "Her şey havanın belli bir yoğaltımı ve yine seyrelmesi sonucu ortaya çıkar."³⁵ Bu düşünce tarzı ile Anaksimenes ilk kez nitelik ile niceliğin ilintisini kurmuş olur.³⁶

Doğa filozoflarının hylozoist (canlı maddecilik) görüşe sahip olduklarını göz önüne alırsak, Thales'in arkhe olarak aldığı suyun, yaşamın kaynağı ve devindirici mahiyeti ile Anaksimenes'in arkhesi olan *hava* arasında koşutluk kurulur: Yaşamsallık. Öte yandan Herakleitos'un zihinsel süreçlerinde "sonsuz meydana geliş içinde sonsuz yok oluş" kavrayışına karşılık gelen sürekli oluş düşüncesinin teorik temeli ve gelişim süreçlerinin eleştirel ivmesi, Milet Okulu doğa filozoflarının, evrensel oluşu temel yapısından soruşturan *arkhe* kavrayışından büsbütün bağımsız alınamaz. Keza çağdaş bilimde de maddi yapıda alınan, Demokritos'un maddi yapıdaki atomu, Thales'in arkhesinin ilkece maddi kavranışında tarihsel referansını bulur.

³² Thilly, a.g.e., s. 42.

³³ Sheidel, a.g.e., s.37; -Simplicius – Aristoteles, *Fizik* 24, 26 ff = 3 A 5.

³⁴ Sheidel, a.g.e., s.37; -Simplicius – Aristoteles, *Fizik* 24, 26 ff = 3 A 5.

³⁵ Sheidel, a.g.e., s.37; -Sahte Plutarchos, *Stromates* 3 = 13 A 6.

³⁶ A.e., s.37.

II. BÖLÜM: ESKİ YUNAN DÜŞÜNÇESİNDE LOGOS:

Doğaya Kulak Vermek

İyonya doğa felsefesinin temsilcilerinin yaşadığı Grek aydınlanma çağı, Çin'de, Hindistan'da, İran'da ve Mezopotamya'da (Babil'de) büyük fikir atılımlarının meydana geldiği; büyük ahlak sistemlerinin, töre-bilim öğretilerinin, etkisini bütün çağlara yayan dinlerin doğduğu bir döneme, İÖ 6.yy.ın ortalarına karşılık gelir. Çin'de Taoizmin kurucusu Lao-tsu (İ.Ö. 604 yılında doğduğu öne sürülüyor) ve Konfüçyanizmin kurucusu Kung Fu-tzu (Konfüçyüs, İ.Ö. 557-479), Hindistan'da Siddharta Goutama Buda (olasılıkla İÖ 563-483) ve Janaizmin kurucusu olan Mahavira (olasılıkla İÖ 599-527) Yahudilerde Yeremya (İÖ 600 Kudüs) ve Hezekiel (İÖ 580 Babil) çapında peygamber yetiştiğini ve Eski İran dini Mazdeizmin kurucusu Zerdüşt (Zaratustra, Zoroaster) göz önüne getirebileceğimiz en önemli isimlerdir (Ne var ki bu sonuncusunun yaşadığı tarih tartışmalıdır). Alman filozofu Karl Jaspers bu dönemi "Dünya tarihinin eksenini olan dönem" (Die Achsenzeit der Weltgeschichte) diye nitelemiştir.¹

İnsan hayatının anlamı ve evrenin yapısına dair temel felsefe problemlerini işleyen bütün bu felsefe değeri taşıyan düşünce sistemlerinin ortaya çıkmış oldukları çağdan günümüze dek büyük topluluklar üzerindeki etkin ve yaygın rolleri her ne kadar aşıkarsa da, bilimsel düşüncenin gelişimine ve kuramsal devinimine köprü oluşturan bir fikir etkinliğinden ve gücünden söz edemiyoruz. Bilimsel ve felsefi düşüncenin gelişimine yön veren temel tarihsel rolü yalnızca Grek düşünce-felsefe geleneğinin oynadığını görüyoruz. Grek felsefe geleneği İ.Ö. 6.yüzyıl ile 3. yüzyıl arasında kesintisiz ve sistemli bir gelişim çizgisi izler. Bilimin ve felsefenin temel problemlerine dair ortaya atılan varsayımların çokluğu, "bu çeşitlilik ve elaborasyon [yazılı çalışma y.n.] düzeyi Antik felsefeyi, daha sonraki yüzyıllarda bir felsefi düşünce okulu haline getirdi."² Antikite de kurulan felsefe kürsüsü, bilimsel düşünce

¹ A karan, S törig, İlkçağ Felsefesi, Çev. Ömer Cemal Güngören, 2. bs., İstanbul, Yol Yayınları, Mayıs 2000, s.187

² Rosenthal, M. -Yudin,P.: "Felsefe", Felsefe Sözlüğü, Çev. Aziz Çalışlar, 5.bs., Sosyal Yayınları, İstanbul, 1997, S.156.

yöntemleriyle de düşünce tarihinin entelektüel kültürünün harcını oluşturdu. Gerek bilimsel düşünceye oluşturduğu kuramsal temeller açısından olsun ve gerekse de bilimsel düşüncenin genel gelişim süreçlerine tarihsel ivme ve eleştirel içerik kazandıran usavurma yöntemleri açısından olsun, 'Antik felsefe okulu' kendine özgü olduğu kadar, felsefe-bilim geleneğinin deviniminde oynaya geldiği eşsiz rolüyle de bilimsel düşüncenin tarihsel eksenine özgüdür.

İyonya okulu, gerçekliğin arayışında fizik varlığı yegane gerçek olarak alması ile düşünce tarihinde ilk kez şeylerin yapısal doğasını inceleyen bilimsel kavrayışı temsil eder. Bu olgu, İyonya okulunu mistik öğretiyen okullarından ayıran karakteristik temeldir. Gerçekliğin bilgisini doğada arayış ilkesi ile bilimsel-kuramsal düşüncenin genel <kavramsal> gelişimi arasında tarihsel bir örtüşme vardır. Evreni temel yapısından soruşturan Pre-Sokratik felsefenin bütün temsilcileri; Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Pythagoras, Herakleitos, Ksenofanes, Parmenides, Elea'lı Zenon, Empedokles, Anaksagoras ve Demokritos doğayı gözlemleyerek doğa fenomenlerini açıklamaya çalışmışlar; felsefelerinin kavramsal örgüsünü ve kuramsal temellerini bu yoldan oluşturmuşlardır. Thales'in *su*'yu; Anaksimandros'un *apeiron*'u; Anaksimenes'in *hava*'sı; Pisagorcuların, uyumlu seslerle sayısal oranlar arasında kurmuş oldukları genellik bağıntısından yola çıkarak, iç uyumun özünü oluşturan kozmik yapısıyla evrenin gerçek yapısının ancak sayılarla kavranabileceğini savlayan sayılar kuramı; Herakleitos'un söz-akıl-dünya düzeni olarak *Logos*'u; Ksenofanes'in monoteist görüşü; Parmenides'in şeylerin doğası olarak oluşu, değişimi, hareketi yadsıyan, düşünce ile varlık özdeşliği savı; Zenon'un araştırmasının kalkış noktası olan *sonsuz* kavramının içinde taşıdığı *aporie* ve *antonomie*"leri; Empedokles'in evrenin oluşumuna dair *dört unsur teorisi*; Anaksagoras'ın *Nous* kavramı; Demokritos'un *atom teorisi*; işte bütün bu filozofların spesifik kuramsal atılımlarında kalkış noktası olarak doğayı temel alan kavramsal belirlemeleri her şeyden önce, gerçekliğin arayışında dış dünyaya yönelen zihnin nedensel işleyişinin, mitolojik düşünce ve tasarım değerlerinden arınarak bilimsel bir

görüş oluşturma çabasını yansıtır. Gerçekle aydınlanma çabasında ve hakikati halis merak ile soruşturma cüretinde ifadesini bulan *bağımsız düşünce*, “Eski Yunan mucizesinin” yaratıcı doğasına ışık tutar.

İlk felsefe doğanın yapısı ve işleyişindeki *evrensel*'in, ebedi hakikatin arayış çabası olarak doğar. İlk filozofların hakikat arayışındaki zihinsel yönelim, doğanın yapısı ve işleyişindeki değişmez, kalıcı sürekliliktir. Gözle görülür varlığın birbirleriyle ilişkisiz görünen sonsuz görünümünün değişken sürekliliği karşısında, yine de her şeyde evrensel birliği/bütünselliği temel yapısından meydana getiren kalıcı bir öz arayışı insan anlığının belki de tarihsel doğasının felsefi eğilimidir. Felsefenin ‘başlangıç problemi’ olarak evrenin özünü, kaynağını soruşturan ilk filozofların, “gözle görünür değişimin oluşturduğu kaosun her yerinde, sürekli ve kalıcı olan bir şey arayışlarının (...) duyuya değilse bile, anlıkla ayırt edilebilir olan, gizli bir süreklilik ve birliğin varolduğu inancının” yalnızca felsefenin başlangıcı için değil, felsefenin tümü için geçerli olduğunu belirten Guthrie, burada sözü Stebbing’e bırakır:

İnsan anlığında, değişme boyunca varılmaya devam eden kalıcı bir şey arama gibi, kökleri derinlere uzanan bir eğilim var görünmektedir. Bunun bir sonucu olarak, açıklama arzusu, yalnızca yeni ve farklı görünenin, ta baştan beri orada olduğunun bulgulanmasıyla doyurulabilir görünür. Gözle görülür değişimin **gerisinde yatan** bir özdeşlik, kalıcı bir özdek, niteliksel değişmelere karşın korunan ve aracılığıyla, bu değişmelerin açıklanabileceği bir töz (cevher) arayışı, işte bu durumun bir sonucudur.³

Eski Yunan düşüncesinde *logos* doğanın dilidir; doğanın sesini dinlemektir; böylece de *evrensel*'e nüfuz etmektir: Yunan felsefesi *logos*'u şeylerin <nesneler doğasının> kozmik düzeninde ve işleyişinde görüyordu. Hakikat, görüngüleri sonsuz biçimde *değişen* evrenseldeydi. Bilgelik, Herakleitos'a göre, “doğanın sesine kulak

³ Stebbing'ten aktaran, Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Çev. Ahmet Cevizci, 2.baskı, Ankara, Gündoğan Yayınları, Ağustos 1999, 30-31.

verip, ona uygun davranarak doğruyu söylemekte yatıyor.”⁴ Herakleitos’un, evrendeki akılsal varlığımızın donanımlarını doğa yasalılığının kavranışına ve şeylerin doğasına uygun hareket etmeye bağlayan bu sözleri, Oizerman tarafından şöyle yorumlanır:

“Bilgeliliği arayan, şeylerin düzenine uygun davranmalıdır. Bu düşünceyi somutlaştıran Herakleitos, insanın *evrensel*’i izlemesi gerektiğini savunuyordu. Ama *evrensel nedir?* Öncesiz-sonrasız bir akışkanlık doğasına sahip olan ateştir bu. Aynı zamanda da Logos’tur, zaman zaman öncesiz sonrasız ateşle özdeşleşen ve zaman zaman da ondan ayrılan mutlak zorunluluktur, yazgıdır. Evrensel, sonsuz biçimde değişir. Her şeye nüfuz eder, her şeyi doğurur ve her şeyi yok eder. Hiçbir şey evrenselden ayıramaz.”⁵

Grek düşüncesinde, insan, hayatının anlamını ve varoluş değerlerini *evrensel*’de ararken; kendisini doğa ile birlikte, onun bir parçası olarak kavrar; işte bu yüzden, 'eskilerin' *evrensel*’i anlama ve açıklama çabası, aynı zamanda insanın kendi varoluşunu *evrensel* içinde anlama ve ona uygun davranma yönelimidir de. Uluğ Nutku; Greklerin, insanı doğa ile birlikte düşünmelerinin tam anlatımı olarak gördüğü -kosmos (evren) ve anthropos (insan) kelimelerini kaynaştırarak- “kosmanthropos” terimini ileri sürer.

"Grekler için insansız, kendi başına bir dünyanın anlamı yoktu. Tanrıları insan biçiminde tasarladıklarından, anthropomorf düşündükleri doğru, ama dünya görüşlerinin anthroposentrik olduğu söylenemez; çünkü insanlarla beraber tanrıların da boyun eğmek zorunda oldukları, kosmos’u kuşatan yasa doğal zorunluluktur: **ananke**; ve zorunluluk kaderdir: **moira**; ve zorunluluğun dengeli süreci adalettir: **dike**. Zeus yıldırım yağdırır ama yıldırımı yaratmamıştır. Semitik kültürün yaratıcı tanrısı (**deus creator**) onlarda yok. Ezelden beri var olan doğa güçlerini ezelden beri var olan adil yasallığa uygun kılmaya çalışan, insani zaafı olan tanrılar da var. Mitolojide doğal güçleri temsil eden Tanrılar,

⁴ Herakleitos'tan aktaran, Theodor Oizermann, **Felsefe Tarihinin Sorunları**, Çev. Celâl A. Kanat, İstanbul, Amaç yayıncılık, 1988, s.24.

⁵ Oizermann, a.g.e., s.23.

felsefede, tekleştiren soyutlamayla, ana yapıları oluşturan Tanrı (**deus generator**), malzemesi hazır bir “mimar” oldular.”⁶

Felsefe değeri taşıyan doğu düşüncesinde itkisini gerçekliğin araştırılmasından alan ontolojik soruşturmada ve dolayısıyla da, zihnin araştırma nesnesi olarak karşısına aldığı dış dünyaya yönelen problematik düşünce geleneğinden söz edemiyoruz. ^(*) Bu olgunun tarihsel arka planı olarak ise, her şeyden önce, doğu halklarının “dünyayı değişmezlik içinde görmeye yatkın”⁷ düşün ikliminde filizlenen metafizik düşünce tarzında duraksayabiliriz. Şöyle diyor S.Hilav:

“Çin ve Hint felsefelerini, en yüksek noktaya ulaştıkları çağlarda inceleyecek olursak, bu felsefelerin birer değişmezlik ve durağanlık felsefesi olduklarını, yani dünyayı değişmez bir şey gibi ele aldıklarını görürüz. Eski Doğu felsefesinin en temel özelliği, durağan (statik) ve değişmez bir dünya kavramına dayanmış olmasıdır. Hintliler ve Çinliler, eşyanın tözünü, yani cevherini, hiç bir zaman değişmeyen ve kendi kendine özdeş olan bir şey olarak görmüşlerdir. Nitekim, Hintlilerin mutlak varlık olarak gördükleri *Brahman-Atman*, belli bir kişiliğe sahip olmayan ve değişikliğe uğramayan bir ilkedir. Çinlilerin *Tao*'su da böyledir. Bundan ötürü, Hintliler, maddi dünyayı, yani değişikliklere konu olan dünyayı öz değeri olmayan bir hayal ve “zevahir” dünyası olarak görüyorlardı. Hatta bu dünyanın duyularımızın bizi aldatmasından doğduğunu ileri sürüyorlardı. Çinliler de, dünyanın değişmez ve ebedi bir gerçek olarak kavranılmasına bu dünyanın geçici görünüşlerinden daha fazla önem veriyorlardı.”⁸

⁶ Uluğ Nutku, **İnsan Felsefesi Çalışmaları**, 1.basım, İstanbul, Bulut Yayınları, Kasım 1988, s.13

* Kuşkusuz ki, gerek felsefe değeri taşıyan doğu düşüncesi olsun ve gerekse de gizem öğretileri olsun bu çalışmanın konusu değildir, dahası ancak yoğunlaşmış bir incelemenin vargısı olarak işlenebilecek olan görüş ve değerlendirmeler, engin bir mistik derya olan doğu düşüncesinin derinliklerine inmekten geçer. Ama yine de, felsefe değeri taşıyan doğu gizem öğretileri ile antikçağ Yunan felsefesi arasındaki karakteristik ayırım çizgisine dair, bir ilk çıkış noktası olarak, gerçekliğin arayışında mantığın ve epistemolojinin yön verdiği Grek ontolojik soruşturmasının benzersizliği belirlenebilir.

⁷ Selahattin Hilav, **Diyalettik Düşüncenin Tarihi**, Sosyal Yayınları, 2. Baskı, Aralık 1993, s.10.

⁸ Hilav, a.g.e., s.10.

Hilav, Hint felsefesindeki "oluş" ve "değişme" kavramları öne sürülerek yukarıdaki değerlendirmeye karşı ileri sürülebilecek itirazlar karşısında ise, Hintlilerin bu kavramları ele alışlarındaki metafizik kavrayışa dikkat çeker:

Gerçekten de Budistler, "oluş" kavramını felsefelerinin temeli yapmışlardır. Ama Budist'lerin, kozmik bir gerçek olarak gördükleri bu oluş, dünyanın geçici yanı olarak, yani dünyanın "zevahirî" olarak ele alınmış ve böylece işlenmiştir. Kozmik gelişmenin arkasında "hiçlik", yani "varolmayan" bulunmaktadır. Ve asıl mutlak olan varlık bu hiçliktir. Bundan dolayı, Hint felsefesi, oluşu soyut bir biçimde kabul etmekle birlikte, bir mantık bilimi ve sağlam bir düşünce yöntemi ortaya koyamamıştır.⁹

Doğu düşüncesinin felsefe değeri taşıyan gizem öğretileri inan değerlerinin kisvesi altında ezoterik¹⁰ bir karakter taşır. Hint düşüncesinde felsefe bakımından önemli metinler olan Upanişad'lar¹¹ mistik iç görü felsefesidir; orada Yunan felsefesinin aksine, "dikkati ve istekleri dış dünyadan tamamen çekip alma"¹² esastır. "Okuyup öğrenmekle Atman'a varılamaz, kitap bilgisiyle ve akılla oraya yol yoktur...Bir Brahman öğrenmek için çırpınmayı bırakmalı ve bir çocuk gibi olmalıdır... Gerçeği sözcükler söyleyemez, bunlar yalnız çeneyi yorar."¹³ Bir Hintli bilgeye öğrencileri en yüce gerçeğin ne olduğunu sormuşlar, aldıkları yanıt suskunluk olmuş. Bir açıklama bekleyen öğrencilerinin üstelemeleri karşısında sonunda suskunluğunu bozarak şöyle demiş: Niçin bana hep aynı soruyu sorup

⁹ Hilav, a.g.e., s.11.

¹⁰ Ezoterik, Yunanca ezoteros'tan gelir; sadece seçili kişiler tarafından öğretilen ve belli kişiler tarafından bilinen gizli öğreti.

¹¹ Upanişad (Upanishad) sözcüğü "upa" (yakın) ve "sad" (oturmak) sözcüklerinden meydana gelmiştir; Upanişad (gerçeğe, ustaya) "yakın/dizi dibinde oturan", kısacası, gizli, sadece mürit olanların edinebilecekleri öğreti demektir. Upanişadlar sadece dar bir müritler çevresi için anlaşılır olma özelliği gösterir ve ancak en yakın ve en sevilen, gerçeğe en çok yaklaşmış öğrenciye aktarılır. (Störig, a.g.e., s. 46)

¹² Störig, Hans Joahim, "Kleine Weltgeschichte der Philosophie", W. Kohlhammerverlag, Stuttgart, 1999. (Çev. Veysel Atayman'ın yayımlanmamış çevirisinden yararlanılmıştır.)

¹³ Aktaran, Störig, a.g.e., s.52.

duruyorsunuz? Sorunuzu karşılıksız bırakmadım ki. Şunu bilirsiniz, en yüce gerçek suskun olmaktır!”¹⁴

Hint düşüncesinde felsefe değeri taşıyan mistik öğreti gizeme mühürlüdür; hakikat epistemolojiyle, anlama yetisiyle, akılla ulaşılabilecek -ona açık bir şey değildir; herkese de açık değildir. Seçilmiş (ermiş/mürit) kişi de ancak upuzun bir yoldan ulaşabilir hakikate. Zira dış dünyanın doğasındaki öz sözcüklerle kavranamaz, dolayısıyla da öğretilemez, öğrenilemez. Hinduların kutsal kitabı olan Rigveda'nın “Yaradılış İlahisi” düşünce tarihinin en eski kuşkucu metinlerindedir. Ancak Vedalar dini kutsaldır; sorgulanamaz; ilahilerde hiçbir değişiklik yapılamaz. Zira “veda dinine inanan Hindu, Veda yazılarına dinsel farz bütünü olarak bakar; başka deyişle bunlar vahyi ilahi, tanrının kendini açmasıdır; dolayısıyla da değiştirilemez, kutsal hakikatlerdir.”¹⁵

Yunan felsefi aydınlanması ise ontolojik soruşturmada beliren problem bilincinde yaşam bulmuştu: Dış dünyanın görünümünün altındaki özü, yapısal nitelikleri öğrenilebilir ve tanımlanabilir kavrayışından yola çıkılmıştı. Yunan felsefe geleneğinde söz; gizem öğretilerinde olduğu üzere, ezoterik bir karakter taşımaz; aksine logos, geneldir: Dış dünyaya ve herkese açıktır; hakikat gizeme mühürlü değildir; gerçekliğin bilgisi anlama yetisiyle, akılla soruşturulabilir, dış dünyanın altındaki öz kavranabilir, görüngülerin gerisindeki gerçek tanımlanabilir. Zihnin araştırma nesnesi olarak dış dünyayı karşısına aldığı ontolojik soruşturmayı ve dolayısıyla da, problematik düşüncenin deviniminde yaşam bulan bir felsefe geleneğini yalnızca eski Yunan'ın devingen düşün ikliminde görüyoruz. İşte bu nedenle problematik düşünce geleneği ve bu gelenekten itkisini alan bağımsız düşüncenin bilimsel saikler ile gerçekliği araştırma çabası, Antikçağ felsefesinin felsefe değeri taşıyan gizem öğretileri karşısındaki başlıca ayırt edici niteliğini meydana getirir.

¹⁴ Störig, a.g.e., s. 19.

¹⁵ Störig:1999 (V.Atayman'ın yayımlanmamış çevirisinden yararlanılmıştır.)

Son tahlilde, kuramsal düşünce'nin bütün tarihsel atılımı problem bilincinde devinir. Batı düşün-felsefe-bilim tarihinin genel gelişiminin tarihsel ivmesi teorik düşünce'nin atılımındadır. Denilebilir ki, batı düşüncesi gerek zihinsel altyapısının ve gerekse de 18.yüzyıl aydınlanmacı kuramsal atılımının eleştirel ruhunu ve söylem cüretini, Antik çağ felsefesinin problematik düşünce geleneğine yaslanmasına borçludur. Antik çağ felsefesinin düşünsel/entelektüel atılımına hem tarihsel ivme ve hem de eleştirel içerik kazandıran problematik düşünce geleneği ise; genel kavrayış düzeyinde problem bilincine yükselen bağımsız düşünce'nin sorgu gücü olan eleştirel akılda yaşam bulur ve problem bilincinde devinir.

Gerçekliğin arayışında doğanın yapısal doğasına -düzenine ve işleyişine-sokulun Grek ontolojik soruşturması; böylece, yalnızca felsefenin bağımsız düşünce'de yaşam bulan problematik düşünce geleneğine temel oluşturmakla kalmaz, ama aynı zamanda da kuramsal/bilimsel düşünce'nin devindirici kaynağı olan problem bilincini düşünce tarihinin dimağına* taşır. Eski Yunan felsefesinin düşünce tarihindeki benzersiz yeri de tastamam burada, bağımsız düşünce'nin soruşturma ruhunun vücut bulduğu eleştirel akılda köklenir.

* Türkçe'de beyin, us, bilinç sözcükleriyle karşılanan dimağ sözcüğü burada, bütün bu anlam öbeklerini bütünleyici söylem/anlatım gücü nedeniyle tercih edilmiştir.

III.BÖLÜM: DOĞA FELSEFESİ

1.1. İlk Felsefi Bilgi Soruşturması

*Doğanın süreçlerini ve dönüşümlerini
gözlerken,onun yalın özünü bilmek isteriz.¹*

Hegel

Felsefenin başlangıcını temsil eden Milet'li filozofların doğanın temel yapısını araştıran bilimsel çabası doğa kozmolojisinde kuramsal savlarını ortaya koyar: İyonya fizikçilerinin araştırma ve tasarım evreni fizik-doğadır, "onlar nesnelere gerçek doğası ile ilgilidirler."² Hegel, "Fizik ve Doğa felsefesi birbirlerinden algılamanın ve düşünmenin birbirlerinden ayrıldığı gibi değil, ama yalnızca *düşünmenin tür ve tarzı yoluyla* ayrılırlar; ikisi de doğanın düşünce yoluyla bilinmesini anlatırlar."³ derken; bilimsel bilgi ile felsefi bilgi arasındaki en yüksek düzeydeki örtüşmeyi, her ikisi de doğayı bilgi nesnesi olarak alan Doğa felsefesi ile fizik arasında kurmuş olur. İyonyalı filozofların doğaya yaklaşımları kılışsal değil, kuramsaldır,⁴ eş deyişle onlar doğayı kuşatıcı bir bakış ile kavıyor ve tasarımıyorlardı. Varlığı özyapısından, eş deyişle kozmik çekirdeğinden bütünlüme arayışıdır felsefenin, ilk nedenlerin bilimi <prote aitia>⁵ olarak doğuşunun bir başka açıklaması. Doğanın düzeninde ve işleyişinde yasalılık arayışı ya da yasalılık kavrayışı bu temel üzerinde doğar ve gelişir.

"Matematik cinsinden olaylar, kendilerine özgü bir evrensellik ve zorunluluk (necessité) karakterleriyle, teolojik açıklamanın dışında kalan ilk olaylardır: gerçekten de eğer iki kere iki dört ediyorsa, bir üçgenin üç açısı iki dik açıya eşit ise, bunun bir keyif ve hevesin sonucu olduğu ve mutlak bir zorunluluktan

¹ Hegel, *Doğa Felsefesi I*, 1. bs, İstanbul, İdea Yayınları, Ekim 1997, s.23.

² Frank Thilly, *Felsefenin Öyküsü*, 1. bs., İstanbul, İzdüşüm Yayınları, 2000, s. 49.

³ Hegel, *a.g.e.* s.25.

⁴ "Doğaya yaklaşımımız bir yandan kılışsal, bir yandan kuramsaldır (Hegel, *a.g.e.*, s.26.)".

⁵"(Her şeyi ancak ilk nedenini bildiğimizi düşündüğümüzde bildiğimizi söylediğimize göre) kazanmamız gereken bilimin, ilk nedenlerin bilimi olduğu açıktır." (Aristoteles, *Metafizik* i, 3, 983 a 25-28.

gelmediği nasıl kabul edilebilir. Bunun gibi, astronomi ve fizik alanında, olayların gözlenmesi, onların sürekli düzeni; düzgün aralıklarla görünmeleri, tanrıların keyiflerinin üzerinde bir irade, (*anangke, adresteia, moira, tykhe*), değişmez bir adalet (*dike, eimarmene*), tanrısal bir kanun (*theios nomos*), en yüksek bir Zekâ (*theios logos, theios nous*) bulunduğu fikrini doğuruyor. Bunun için teolojik antropomorfizm'e karşı ilk itirazda bulunanlar, Thales'ler, Ksenofanes'ler, Pythagoras'lar [...] matematikçiler, tabiat bilginleri, astronomlardır."⁶

Mitolojinin tasvir dünyasından kavramsal tasarım dünyasına geçiş ile karakterize olan eski Yunan felsefi düşüncesi; bir yandan gerçekliğin bilgisine aklın ışığında iz sürerken, öte yandan da algıladığı gerçekliği kavramsal tasarıma büründürür. Filozofun doğa ve kosmos görüşü kavramsaldır, ama aynı zamanda da tasarımsaldır. Felsefi düşüncenin kavramsal doğası problematiktir.

İlk felsefi önerme olarak alınan, Thales'in, "her şeyin arkhesi sudur" önermesindeki *arkhe* kavramı, felsefi düşüncenin soyağacının bu kök kavramı en eski felsefi problemin taşıyıcısıdır da.

Thales'in felsefesinden bize kadar gelen önermelerine karşılık gelen orijinal fragment bulunmadığı için, gerek düşünce yapısı ve gerekse de savlarını dayandırdığı temellere dair yapılan açıklamaların bilgi kaynakları olarak kendisine mal edilen aktarımlar (özellikle de Platon, Aristoteles ve Theophrastos'un yaptığı yorumlar) temel alınır. Ancak Thales'in felsefesinin kavramsal çerçevesi gene de büyük ölçüde Aristoteles'in terminolojisinin ışığında ortaya konmuştur. Thales'in arkhesine dair, kök anlamıyla, ilk kavramınca Aristoteles'in kavram terminolojisindeki belirlemeler esastır. Aristoteles, felsefenin başlangıcında; varlığı incelemeye girişmiş ve gerçek üzerinde düşünmüş olan ilk filozofların, "her şeyin kendisinden meydana geldiği,

⁶ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, 5. bs., İstanbul, Sosyal Yayınları, s.11-12.

kendisinden doğup sonuçta yine kendisine döndüğü ...öge olan, şeylerin ilkesi olan"⁷
ve bu tanıma göre, kozmik töz olarak alınabilecek *arkhe* arayışını belirler:

Bu ilk doğanın varlığını sürdürmesinden dolayı gerçekte ne oluş, ne de yok oluş vardır. Sözünü ettiğimiz filozoflar işte bu biçimde, diğer varlıkların hiçbirinin ne doğduğu, ne de yok olduğunu söylemektedirler: Çünkü ister tek, ister çok olsun, geri kalan her şeyin kendisinden çıktığı, ancak kendisi sürekli olarak varlığını koruyan bir şeyin olması gerekir.⁸

Konu üzerinde çalışan bir çok modern yazarın bu görüşü izlediğine işaret eden Thomson, Conford'un yorumunu aktarır.

Conford:

Aristoteles'in kendinden öncekilere, kendi dört nedeninden (maddi, biçimsel, hareketli ve sonlu) bir ya da daha fazlasını az ya da çok eksik olarak gören kimseler olarak bakma alışkanlığının yanlış yola sürüklediği eski felsefe tarihçileri, onun, erken İonia'luların yalnızca su ya da hava gibi "maddi türden ilkeler"le ilgilendikleri görüşünü kabul etmişlerdi. Buna dayanarak, kendilerine "bütün şeylerin kendinden ibaret olduğu tek (maddi) cevher nedir? Sorusunu soran kimseler olarak gösterilmişlerdir. Fakat sistemlerinin kendilerine baktığımızda, onların yanıtladıkları soru başka bir sorudur: Şeylerin ilkel halinden nasıl oldu da çok çeşitli ve düzenli bir dünya ortaya çıktı?⁹

⁷ Aristoteles, *Metafizik* i, 3, 983 b 6-10.

⁸ *Metafizik* i, 3, 983 b15-20

⁹ Thomson, *İlk Filozoflar*, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yayınevi, Mayıs 1988, s.193.; -Conford PS, 159, bkz. Cherniss, H. *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy* (Aristoteles'in Sokrat Öncesi Felsefeyi Eleştirisi), Baltimore 1935, s.348. -

Thomson:

"Bu yorum tümüyle değil de kısmen doğru. Aristoteles'in, filozoflar arasında pek seyrek rastlanmadığı gibi, kendisinden öncekilerin yapıtlarına kendi sonuçlarının beklentilerini katma eğilimine bir dereceye kadar kapıldığı doğru; fakat İon felsefesinin evrimini izlersek, Miletos okulunun kendisinde de dikkatin, "nereden oldu bu?" sorusundan, "neden yapılmış?" sorusuna doğru belli belirsiz dönüşünü görebiliriz. Başlangıçta genetik bir süreç olarak görülmüş olan dünya, onlar onu kavradıkça, yavaş yavaş kendini düzenleyen haline gelir. Önemli olan bir değişimdir bu. İlkel düşünce *biçim*'ini devrimleştirmiş olan bu filozofların yapıtlarının aynı zamanda yeni bir içeriğin tohumunu taşıdığını gösterir."¹⁰

Aristoteles'in, "her şeyin kendisinden meydana geldiği şey, onun ilkesidir" tanımlaması, *arkhe* sözcüğünün temel kavramsal çerçevesini verdiği gibi, aynı zamanda da felsefenin kaynağındaki başlangıç problemi olarak alınan *arkhe* görüşünün problematik yapısını (arkhe nedir sorusunu) belirler. İyonyalı filozofların *arkhe* arayışlarının ne anlama geldiğini soruşturmak, gerçekte felsefenin kaynağında işlenen başlangıç problemini ışıtma çabası anlamına gelir. Ana maddenin, arche'nin ne olduğunu araştıran ilk filozofların bu çabaları, gerçekte şeylerin görüngülerinin altında yatan ve değişmeden hep kendisi olarak aynı kalan, varlığın bu asıl gerçeğinin soruşturmasıdır, doğanın özyapısının araştırılmasıdır.

Bu nokta da Ritter'in "Bütünü yahut varlığı 'a r c h e' olarak kavramak ne demektir?"¹¹ sorusuna verdiği yanıtında duraklayabiliriz: "Arche (ilke, temel, sebep) nin ne olduğu, ilkin felsefenin başta "tabiat" (physis) olarak tanrısal varlığa yönelmesinde dile gelir."¹²

¹⁰ Thomson, a.g.e., s.193-4.

¹¹ Roachim Ritter, "Aristoteles ve Sokrates'ten Öncekiler", Çev. Hüseyin Batuhan, Felsefe Arkivi, cilt 3, sayı 2, İstanbul, 1955, s. 11.

¹² A.e., s. 11.

Conford, İyonyalı kozmogonistlerin doğayı keşfinden şunları anladığını yazar:

Doğa anlayışı, önceden doğa-üstü alanına girecek şeyleri de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Mitolojinin biçimlendirdiği doğa-üstü ortadan kalkar; gerçekten varolan şeyler doğaldır.¹³

Doğa felsefesinde ele alınan temel sorun alanları arasında, "herşeyden önce, ön plana çıkan iki problem vardı: Doğanın hammaddesi, bir başka deyişle doğanın kendisinden meydana geldiği töz problemi, ve ikinci olarak da doğanın genel yapısı problemi."¹⁴ Felsefenin başlangıçtaki *arkhe* arayışında 'tanrısal varlık' olarak görülen doğaya yönelimi ise, gerçekte evrenin temel bilgisini doğanın temel yapısında aramak anlamına geliyordu. Doğanın kozmik birliği düşüncesinde kökenlenen doğa felsefesi, evreni temel yapısından kavrar ve soruşturur: "Thales suyu, Anaximenes havayı, Heraklit ateşi, dünyanın kurucu elementi olarak kabul ettiğinde, bununla elbette sadece en yakındaki su birikintisi, şu rüzgar esintisi ya da bu ocak ateşi kastedilmiyor, dünyayı gerçekten de bir arada tutan elementin kendisi anlatılıyordu."¹⁵

İyonyalı filozofların ontolojik soruşturmasında evrenin ilkece maddi birliği kavrayışından yola çıkılmış olması gerçekte yalnızca doğa felsefesinin değil, ama aynı zamanda doğa bilimlerin tarihsel gelişiminin de kavramsal çekirdeğini, eş deyişle sarsılmaz kuramsal temelini oluşturur. Onların ortaya atmış olduğu *arkhe* problemi ister bütün varlıkların kendisinden meydana geldiği temel öge olarak anlaşılın, isterse de her şeyin 'özü' olarak alınsın; *arkhe* problemi gerçekte tarihsel olarak, bilimsel bir doğa görüşünün oluşturulmasına kuramsal temel olanağı sağlar, ve düşünce tarihi açısından asıl önemli olan da budur. Öte yandan *arkhe* probleminin taşıyıcı düşüncesi olarak, bütün varlıkların kendisinden meydana geldiği 'menşe' ile

¹³ Conford, *Sokrates'ten Önce ve Sonra*, Çev. Ufuk Can Akın, Ankara, Ayraç Yayınları, 2003, s.22.

¹⁴ K. Ajdukiewicz, *Temel Kavramlar ve Kuramlar*, Türkçesi Ahmet Cevizci, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1989, s.86.

¹⁵ Christoph Türcke, *Cinsiyet ve Akıl*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 1997, s.63.

her şeyin 'özü' arasında bir kavram birliğinden ve kavrayış örtüşmesinden de söz edebiliriz. Her şeyin kendisinden meydana geldiği ve sonuçta sonsuz görüngüler altında kendisini açıkladığı temel öge görüşü, varlığın kozmik-özyapısının soruşturulmasıdır; ki kuramsal fiziğin günümüzde dahi evrenin kozmik yapısına dair bu aynı çekirdek problem üzerindeki yanıt arayışları sürmektedir.

2.2. Birlik İlkesi

Kozmos içinde varolanları temel yapısından <kozmetik> bir *bütünsellik* olarak kavrayan, ve böylece evrenin temel bilgisini doğanın temel yapısından soruşturan doğa felsefesi; araştırmasının nesnesi olarak aldığı doğayı; kendisi olarak, olduğu gibi alarak; böylece kendi kendisiyle açıklar: İlk felsefeye ortaya konulmuş olan, doğaya sonsuz görünümünü veren evrensel özü, evrene temel yapısından egemen olanı, bir ve aynı olanı soruşturan bir *evren birliği* problemidir. Yunan felsefesinin doğuşundaki ontolojik soruşturma, 'birlik ilkesi'dir. İyonyalı filozofların arkhesi, şeylerin 'birlik ilkesi'dir: Evreni temel yapısından birleştirici, bütünlendirici, tekleştirici ögesidir. Thales'in "her şeyin arkhesi sudur" önermesinin taşıyıcı problemi başlangıç ya da meydana geliş ilkesini değil, birlik ilkesini soruşturur:

"Gerçekten, Anadolu'nun Ege kıyılarında yaşayan bu filozof, insanlık tarihinde ilk kez varlık –dünyasındaki çeşitliliği, bir "birlik" olarak görüyor. Thales'in bu "bir"liğe, bu taşıyıcı olan "arche"ye su adını vermesinin önemi ikinci derecede kalır."¹⁶

Doğanın gizlerine sokulan rasyonalist düşünce, dış dünyaya sonsuz görünümünü veren temel yapıyı soruştururken gerçekte her şeyde özsel bir birlik/yapısal bütünsellik arayışı içerisindedir. Gerçekliğin arayışında araştırmalarının nesnesi olarak aldıkları fizik doğayı tek gerçeklik olarak gören doğa filozoflarının evrenin yapısını soruşturan bilimsel çabaları, "*hiçten hiçbir şey meydana gelmez*" <nihil ex nihilo fit> ilkesine dayanır. İyonyalı filozofların

¹⁶ T. Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, 1. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997, s. 308.

kozmozolojisi üzerine söylenebilecek her şey, ancak Grek düşüncesinin *nihil ex nihilo fit* ilkesinden yola çıkarak gerçek tarihsel çerçevesine oturabilir. Nihil ex nihilo fit ilkesi ilk başlangıç ya da kaotik meydana geliş düşüncesi ile çelişir. Arslan şunları yazıyor:

"İyonya filozoflarında ortak olarak sergilendiğini gördüğümüz başka bir ortak nokta da, onların "hiçten hiçbir şey çıkmayacağı" (nihil ex nihilo fit) ve dolayısıyla madde ve dünyanın ezeli olduğu inancıdır. Aynı zamanda tüm Yunanlı filozoflar tarafından paylaşılan bu inancın bir gereği olarak, hiçten yaradılış, veya maddi dünyanın bir başlangıcı olduğu düşüncesi, onların akıllarının ucundan dahi geçmemiştir."¹⁷

Miletli filozofların "Her şeyin arkhesi nedir?" sorusu mitolojik soruşa ("Başlangıçta ne vardı?") ilkece karşıdır. Arkhe savı bir evrendoğum (kozmozogonik) kuramın ortaya atılışı olarak değil, kozmozolojik (evrenbilimsel) bir kuram olarak alınmalıdır. Thales'in doğa felsefesinin kuramsal temelini kuran "her şeyin arkhesi sudur" önermesi, teolojik düşüncenin 'ilk sebep' problematiğini işleyen bir yanıt değildir; yani Thales'in arkhesi, mitolojik mistisizmin evrenin yaratıcı kaynağı olarak işlediği tanrısal yetke savını taşıyıcı "ilk başlangıç" probleminden kalkmaz: Hesiod'un "Başlangıçta ne vardı?" sorusuna cevaz vermez. Thales, "her şeyin arkhesi sudur" savı ile antikçağ Yunan düşüncesinde *theogonia* (Tanrıdoğum) varsayımı ile özleşen bir evrendoğum (kozmozogony) kuramı ileri sürmüş olmuyor, örneğin Homeros'un "Okeanostur tanrıların babası ve anası" deyişine karşılık gelen 'her şey sudan meydana gelmiştir' demiyor; her şeyin özü sudur diyor. Thales'in savı evrenin temel yapısını, sonsuz görünümleri altındaki özünü, yapıtaşını soruşturan bir kavrayışı yansıtmaktadır. Yani Grek mitolojik düşüncesinin evrendoğum varsayımı Thales'in felsefesinde (ve Pre-Sokratik felsefede) belirlenmemiş bir sorun alanıdır. Lukretius'un "öğeler öğretisi" olarak alınan *De Retum Natura* adlı eserinde, "belli bir özden doğar tüm nesnelere" söylemi ile Thales'in "her şeyin arkhesi sudur" önermesindeki temel kavrayış arasında bir özleşme kurabiliriz.

¹⁷ Ahmet Cevizci, "İyonya Okulu", *Felsefe Sözlüğü*, Gözden geçirilmiş ilaveli Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002, s.574-5.

Lukretius şöyle der:

“Söylemek gerek yoktan varlık olmayacağını
Tüm nesnelere kendi özünden geldiğini”¹⁸

Lukretius’un evrenin kaynağına dair öz-öge kavrayışının temel kavramsal çerçevesi ilkece Grek düşüncesinin “*Hiçten hiçbir şey meydana gelmez*” görüşünden kalkar. Thales’in “her şeyin arkhesi sudur” savı ile Lukretius’un yukarıdaki kozmolojik tasarımı arasında bir örtüşme kurduğumuzda, burada aynı zamanda, her iki söylemin de evrendoğum varsayımına karşı; ilkece maddeci kavrayıştan kalkan ve Grek kozmogonisinin teogonik söyleminden arınmış felsefeye bir karşı-sav olduğuna işaret etmiş oluruz.

Burada soru şu: Nasıl oldu da, eski düşünce ve açıklama biçimlerinden arınan bir söylemle; rasyonalist düşüncenin evrenselleştirici tasarımıyla, nesnelere doğasını temel yapısından *bütünsel* birliği içinde kavrayan yeni bir kozmik doğa görüşüne ulaşıldı?

Nietzsche:

Yunan felsefesi, görünüşte anlamsız bir esinti ile ve şu sözle başlıyor: Su, her şeyin “menşei” ve ana-kucağıdır.- bu noktada durup ciddileşmek gerçekten gerekir mi? Evet, hem de üç nedenden ötürü. İlkin, bu söz, şeylerin menşei üzerine bir anlatışta bulunmaktadır; ikincisi, bunu tasvirsiz ve masalsiz yapmaktadır; nihayet üçüncüsü, örtülü bir halde olmakla beraber, “her şey birdir” düşüncesini içinde taşımaktadır. İlk neden Thales’i din ve batıl inanç ile birlikte gösteriyor, fakat ikincisi, onu bu topluluğun içinden çıkarıp tabiat

¹⁸ Lukretius, *Varlığın Yapısı* i, I, 205-206.

araştırıcısı olarak tanıtıyor; üçüncüsü sayesinde de Thales ilk Yunan filozofu sayılıyor.¹⁹

Doğanın gizem örtüsünü mitolojik düşünce ve tasarım değerlerinden sıyrarak anlama ve yorumlama çabasında karşılık bulan ilk felsefe, doğa felsefesi ile başlayabilirdi ancak. Zira gerçekliği araştıran bağımsız düşüncenin evren ufku doğa penceresinden açılır. Doğa felsefesi düşüncenin tarihsel gelişiminin diyalektik bir açıklaması ve kanıtıdır. Tarihsel olarak doğa felsefesinde beliren bağımsız düşünce, rasyonalist düşüncenin evrenselleşmiş-evrenselleştirici tasarımında belirir, zihnin nedensel işleyişinde yaşam bulur. Felsefenin doğa felsefesi olarak doğuşu bize, her şeyden önce, gözlem ve deneysel verilerin soyutlanması suretiyle genellik ilişkileri kuran nedensel düşüncenin ussallaştırılmış evren tasarımını açıklar. Şeylerin gözleminden kalkmak suretiyle olaylar ve olgular arasında kurulan nedensellik ilişkisi genel kavrayış düzeyinde genellik bağıntısı olarak bilince çıkar. Gerçekliğin bilgisini doğa-üstü güçlerin rolünde değil, nesnel gerçeklikte arayış çabası olarak beliren doğa felsefesi; doğanın düzeninde ve işleyişinde yapısal temel arayan eleştirel aklın bağımsız düşünce ve uslamlama yetisinin tarihsel olarak dile gelişidir.

Doğa felsefesi, düşüncenin deviniminde zihnin ereksel işleyişinden nedensel işleyişine tarihsel gelişiminin diyalektik süreçlerine ışık tutar: Burada sözkonusu olan, geleneksel-mitolojik düşünsel mirasın rasyonalist düşüncenin evrenselleştirici söylemiyle ayıklandığı, gerçekliğin bilgisinin bundan böyle nesnel dünyasının düzeninde ve işleyişinde soruşturulduğu, şeylerin gerçek doğasının gizlerinin akıl ile kaldırılabileceği inancının düşüncenin tarihsel atılımını tetiklediği bir düşünsel yükseliş çağıdır. Gerçekliğin kuşatıcı bilgisini kavramın kapsayıcılığında soruşturan, kavramı, genel kavrayışlardan kalkarak, şeyler arasındaki nedensel ilişkinin soyutlanması yoluyla ören diyalektik düşüncenin açtığı teorik bilgi çağıdır bu.

¹⁹ F.Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 1985, s.33.

2.2. Maddeci Kavrayış

Doğayı nesnel olarak anlamaya ve açıklamaya yönelik bilimsel arayışa kuramsal savlar kazandıran Eski Yunan felsefesi, “ilk kez maddeci bir temel anlayışın görüldüğü biçimler olan hillozoizm ve panteizmde”²⁰ temel kavramsal çerçevesini kazanır. Gerçekliğin bilgisini, tek gerçeklik olarak görülen fizik dünyada arayış ilkesi ile görünümünün sonsuz çeşitliliği içindeki dış dünyayı özyapısından <kozmetik> bir “bütünsellik” olarak kavrayan Milet Okulu düşünürleri; felsefelerinin birbirini bütünleyen bu iki kalkış noktasından ötürü monist filozoflar içinde sınıflandırılır.

Yunan felsefesinin evrenin temel yapısını soruşturan ilk düşüncelerinin doğacı görüşte vucûd bulması, ilk filozofların *arkhe* problematiğini cisimsel öğelerden kalkarak işlemesi, kaynağında felsefeyi maddeci kavrayışa bağlar. Yalnızca varlıkbilim soruşturmasını evrende tek gerçeklik olarak görülen ve olduğu gibi alınan doğada tanıtlama ilkesi nedeniyle değil, ama aynı zamanda kozmos içinde doğaya yapıtaşından oluş veren *arkhe* düşüncesi madde kavramı içinde ortaya koyulduğu için ilk felsefe ilkece maddeci kavrayışa bağlanır. Bu nedenle ilk filozoflar evrenin yapıtaşı olarak alınan kozmik töz sorununu "madde kavramı içinde"²¹ işlemişlerdir.

Ancak tam da burada kaçınılmaz olarak ‘maddeci kavrayış’ kavramına bir soru imi beliriyor; zira bugün bizim, felsefe-bilim geleneğinin tarihsel birikimiyle işlenmiş zihnimizin kavram donanımında karşılık bulan madde kavramı ile Altıncı yüzyıl filozoflarının, kaynağında geleneksel Yunan bilgeliğine dayalı kavram terminolojisi arasında birebir anlam ve kavrayış birliği kurmak anakronizme götürür. Antikçağ Yunan düşüncesinin ilk filozofları olan Thales, anaksimandros ve Anaksimenes, içinde tanrısal yaratım kudreti görülen doğayı canlı sayarlar.

²⁰ Helmut Seidel, "Felsefe Tarihi: Felsefe Neden Ve Nasıl Eski Yunanistan'da Ortaya Çıktı?", *Felsefe Dergisi*, İstanbul, De Yayınları, 1986, 86'2, s.36.

²¹ Aristoteles Yunan felsefesinin en eski temsilcilerini aynı zamanda Yunan materyalizminin en eski temsilcileri olarak almamıza şöyle açıklık getirir: "Söylediğimiz şeylerden ve kendilerine başvurduğumuz filozofların öğretilerinden çıkan bütün sonuçlar şunlardır. Bir yandan en eski filozoflar ilk ilkeyi cisimsel olarak ele almaktadırlar (çünkü su, ateş, ve benzeri şeyler cisimlerdir). Bunlar arasında bazıları tek bir cisimsel ilkenin, bazıları ise birden fazla cisimsel ilkenin varlığını kabul etmektedir. Ancak her iki grup da onu madde kavramı içinde ortaya koymaktadır. (Aristoteles, *Metafizik i*, 5, 987 a-8.)"

Seidel, Thales'in hylozoist olarak alınabileceğini belirtirken, genel kavram düzeyinde daha kökensele olarak iç ayrışmaya uğramamış cisim, devinim, güç, yaşam, can kavrayışının bütünsel birliği içinde tasarımılanan doğa görüşüne dikkat çeker:

Thales'in cisimlere yaşayan, canlı gözle baktığı kesin olmalı. Ancak can burada özel, cisimden soyunuk tinsel bir cevher gibi görülmemeli. Cisim, devinim, güç, yaşam, can, burada kökensele tarzda, iç ayrılaşmaya daha uğramamış, birliksel bir bütün olarak alınmaktadır. Can, devinen ve etkileyen güçtür. Aristoteles'in kanısına göre, Thales'in düşüncesinde, demiri çekmeye neden olan mıknatısın canı böyle bir şeydir. Bundan dolayı Thales **hylozoist** olarak gösterilebilir.²²

Uluğ Nutku, Greklerin canlı-maddecilik anlayışını yorumlarken, Homeros'taki pneuma (hava ve soluk) ve psühe (hayat soluğu) kavramlarını kalkış noktası alır:

Daha Homeros'ta pneuma, hava ve soluk, psühe de hayat soluğu anlamlarına geliyor. Ruh havayla birleşerek beden canlılığını sağladığına göre, hava da canlıdır: iç içe canlılık. Homeros evrende ayrı bir canlılık ilkesi aramadı; insan ruhunu havayla temellendirmedi. Bu soyutlama gerekmiyordu, çünkü onun tasvir etmek istediği, filozofların **arhe**'si (birlik ilkesi; bütünü parçalara ayrışmamış "başlangıç" durumu) değil, Tanrılarla insanların kader oyunlarıydı.²³

²² Seidel, a.g.e., s.33.

²³ Uluğ Nutku, **İnsan Felsefesi Çalışmaları**, İstanbul, Bulut Yayınları, 1999, s.14.

Nutku, Grek düşüncesinde bütün oluş canlılıktır ... arhe olarak ne Thales'te su, ne Anaximenes'de hava, ne Herakleitos'da alev, psühe'nin karşıtındadır²⁴ derken, bu görüşü, Greklerde madde-ruh ayrımı olmamasına dayandırır:

Arhe, zamanda mutlak başlangıcı, bunun "nasıl"ını talebetmiyordu; çünkü varolan her zaman vardı(r). Sorun, hep var olanın çoklukta birliğini, ayrışmaların nesnel kaynağını açıklamaktı. Felsefe tarihleri ilk filozofların ana madde (gene arhe) üzerine görüşlerini sıralarlar ve o dönem düşüncesine "hylozoist" (canlı-maddeci) denir. Bu yeterli değildir. Açık bir anlayış için, gerek çağdaş bilimin anorganik varlığı belirten madde kavramından, gerek felsefi madde kavramından uzak durmak gerekir. (...) soluk-hava birliği gibi, **hüle-zoa** da, iki ayrı sübstansın herhangi bir şekilde bir aradallığının, yani maddeye hayat katıldığının ifadesi değildir (ne de hayata madde katıldığının). Var olanların ana-maddesi ve kuşatıcı birliği sorunu, canlı-cansız ayrımıyla ilgisizdir. Sübstansiyel ayrım yapılmış olsaydı, zamanda öncelik-sonralık, hangisinin diğeri etkilediği ve belirlediği soruları da doğardı. Oysa bu sorular, tam anlamıyla ancak yeniçağ bilgi teorisinde ortaya çıkmıştır., örn. Descartes'da **res extensares cogitans** karşıtılığı gibi.²⁵

Düşüncenin genel gelişiminin tarihselliği aynı zamanda kavramın da tarihselliği anlamına geldiğine göre, filozofun kendine özgü kavram terminolojisini yaşadığı çağın genel kavrayışından kopartarak ve/veya soyutlayarak, bizim bugünkü genel kavrayışımızdaki karşılığı ile almak, anakronizmin indirgemeci yanılısana düşürür; çağlar birbirine karışır. Conford'un, "Altıncı yüzyıl filozoflarını anlayacaksak eğer, anlıklarımızdan, mekaniksel devinim içindeki atomistik ölü özdek kavramını ve ... özdek ve ruh ikiciliğini (düalizmini) çıkartmalıyız"²⁶ sözü;

²⁴ Nutku, a.g.e., s.16.

²⁵ A.e., s.15.

²⁶ Conford'tan aktaran, Guthrie, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, 2. bs., Ankara, Gündoğan Yayınları, Ağustos 1999, s.38.

Hegel'in, "filozof, çağını düşüncede özetler" sözünü anımsatırcasına; filozofun yaşadığı çağ ile düşüncede buluşmasına dikkat çekicidir. Filozof yaşadığı çağı düşüncede kavram dolayımı ile özetler. Her ne kadar onların (İyonyalı filozofların) yaşadıkları çağda madde ile ruh ayırımına dair ilkesel/kavramsal bir açıklıktan söz edilemez ise de, Milet'li doğa filozoflarının *arkhe* görüşü, tek gerçeklik olarak alınan dış dünyanın maddeci bir kavranışını belirler tastamam. Her şeyin kendi maddi ilk nedeni olarak alınan *arkhe*, felsefe tarihinde materyalist düşüncenin ilk kavramsal belirlemesi olarak da tanımlanabilir.

Yunan materyalizminin doğa kozmolojisi diyalektik kavrayışa dayanır. Doğanın görüngülerine devinimi varlıkbilim sorunları içinde işlenirken, ger çekte doğanın oluşum ve gelişim seyri incelenir. Yunan materyalizminin büyük değeri, der Cogniot, dünyanın kuruluşu üzerine mitolojiye değgin fikirlerin ve dini mahiyetteki evrenin yaradılış bilgilerinin (cosmogoni) yerine doğanın sonsuzluğu ve yok olmazlığı doktrinini ve bütün doğa olaylarının başlangıç ve gelişme teorisini ortaya koymuş olmasındadır:

Materyalizmin en eski temsilcileri, varlığın kökünde tanrısal bir eylem değil, tek maddi bir ilke, bir 'ilk madde' bulunduğunu zaten ifade etmişlerdi. Demek ki onlar, dünyanın maddi niteliğini ve çeşitli olayların hareket (devinme) halindeki maddenin çeşitli biçimlerini temsil ettiklerini ileri sürüyorlar. Fizik, masalın yerini alıyor. Dünyaların meydana gelişi ve gelişim seyirleri doğal süreçlerle belirlenmiştir. Hatta, yıldızlar da, Platon, Aristoteles ve stoacıların kendilerini her zaman yerleştirecekleri yerden, tanrıların katından madde sırasına gelirler²⁷

İlk filozofların devrinde, canlı-cansız madde ayırımının genel kavram düzeyinde kategorik bir iç ayrımlaşmaya uğramamış olması felsefe adına bir olumsuzlama olarak görülemeyeceği gibi, belki de ilk felsefe (*arkhe* teorisi) *ontolojik* doğuşunu buna borçludur. Ya da şöyle soralım: Monist bir evren

²⁷ George Cogniot, *İlkçağ Materyalizmi*, İkinci Baskı, İstanbul, Sarmal Yayınları, Kasım 1992, s.16.

tasarımına ancak hylozoist bir görüş ile mi varılabilirdi? Kozmos içinde varolanların gerçek doğasının kavram çekirdeğinde soyutlanması olarak da tanımlanabilecek olan *arkhe* probleminin ortaya atılmasında Grek düşüncesinin hylozoizminin kalkış noktası oluşturduğunu düşünebiliriz.

Filozofların bütün varolanları bir "birlik", "bütün" olarak görmelerinin gerisinde yatan, mutlak, kalıcı, tekleştirici bir gerçek arayışları, o çağların kültür ve düşün ikliminde monist bir evren tasarımıyla rasyonalist bir yanıt bulabilirdi ancak. İyonyalı doğa filozoflarının dünyayı bütünsel bir birlik olarak tasarımlamaları ise dahinin filozofik yaratıcılığının vb., eseri olmayıp, doğayı bütün bütüne canlı olarak gören *hylozoist* görüşte sağlam bir temel bulur. İyonyalı filozofların monist evren kavrayışının mantıksal temelini hylozoist doğa görüşünde arayabiliriz. Yani onların dünyayı bir bütün olarak kavramalarında asıl rolü hylozoist doğa görüşünün oynadığını düşünebiliriz.

İyonyalı filozofların kavrayışındaki *doğa* ile *tanrısal* (olan) arasındaki kavram örtüşmesi *tanrısal doğa* ya da *doğa tanrısalılık* olarak alındığında; “her şey tanrılarla doludur” sözündeki temel görüş pantheizm olarak nitelenebilir. Yaşadığı çağın kutsal, ölümsüz, yok edilemez canlı doğa görüşünde temellenen doğanın bütünsel birliği içinde el alınışı ile Thales’in *arkhe* felsefesinin sav-sözlerindeki “tanrısal olan” ile “su” arasındaki anlam birliği, Thales’i hylozoist görüşe bağlar: Thales’in arkhesini, doğayı sonsuz görüngülerine devindiren tanrısal yaratım kudreti olarak düşündüğümüzde, Thales’in arkhesi olan su, her şeyin kendisinden doğduğu başlangıç -eş deyişle teolojik görüşe bağlanan ilk meydana geliş- ilkesi değil, evrenin temel yapısından, eş deyişle özyapısından birlik ögesidir. Zira içinde tanrısal yaratım gücü taşıyan bütün bütüne canlı doğa görüşü; “*prote aitia*” olarak, “ilk-başlangıç” probleminden değil, Aristoteles’in tanımınca, “her şeyin kendisinden meydana geldiği, kendisinden doğup sonuçta yine kendisine döndüğü”²⁸ ve böylece öncesiz-sonrasız bir akış içinde sonsuz görünümlerine devinen bir kavrayıştan kalkabilirdi ancak.

²⁸ Aristoteles, *Metafizik* i, 3, 983 b6-9.

IV. BÖLÜM:MITOS'TAN LOGOS'A

1.1. Mitolojik Akıl

Zihnin ereksel işleyişi doğanın esrarına anlam vermede kökenlenir. Mitolojik dönem tanrısallık motifi, ilkin doğanın fenomenleridir: Tanrılar doğa olaylarıdır; doğanın uyandırıcı, canlandırıcı soluğudur. İnan kültü ile belirlenmiş zihnin mitolojik dönem tanrısallık motifi, inan değerinden önce, *anlam* verme'dir; doğanın aksedişine *anlam verme*'dir. Tanrı, orada doğa fenomenlerinin simgeleştirilmesidir: Doğa güçleri ya da öğeleri olarak, doğanın kendisi tanrısaldır.

Tanrı idesi, doğa fenomenlerinin esrarına anlam vermedir. Örneğin güneşin tanrısal imgesi, güneşe dinsel bir tapınmadan önce, güneşin doğa gücünün gizemine anlam vermedir. Öyleyse Tanrı idesi ilkin, bir inan değerinden ve tasarımımdan önce doğanın yapısına; düzenindeki ve işleyişindeki kudrete sır erdirmeye çabalayan zihnin sezgisel bir nedensellik algısıdır. Bir başka deyişle, Tanrı kavramı doğa fenomenlerine dair örtük bir nedensellik bağıntısının simgeleştirilmesi olarak doğmuştur insan anlığında.

Mitolojik düşünce, imgeler, simgeler, tasvirlerle bezeli mitolojik tasarım dünyasından, evrenin sır perdesini kozmogoni çağında aralamaya başlar: Kozmogoni (evren doğum), tarihsel aklın evriminde mitolojik düşüncenin (burada alındığı biçimiyle, anlam vermenin) ussallaştırılmasıdır.

Tek tanrılı dinlerin yaratıcı, mutlak yetke, tasvirsiz motifi mitolojik çağ tanrılarında görülmez. Mitolojik çağ tanrılarının tanrısal güçleri somuttur, fonksiyoneldir. Zihin, algıladığı güneşin doğa gücünün büyüleyici yaşamsal rolünü sezinliyor, ama gizemini çözemiyor. Çözemezdi de o çağlarda. Zihnin mistik dünyası doğa fenomenlerinin gizini çözemiyor, gizem atfediyor ve inanın doğası gereği, tasarladığına inanıyor, inandığına tapınıyor...Tapındığını kutsuyor, kutsadığına kendini -benliğini- adıyor. Zihnin ereksel işleyişinin mistik döngüsü anlam vermenin kutsallaştırılmasında metafizik düşünceye devinir ve metafizik tasarımları rasyonalize eder.

1.2. Kozmogonik Akıl

Kavramsal düşüncenin felsefi çekirdeği *kozmos* idesidir. Kozmos tasarımı insan düşüncenin eriştiği en yüksek soyutlama, en yetkin kavramlaştırma olarak belirlendiğinde, felsefi düşüncenin bütün tarihinin kavramsal örgüsü, kaynağında kozmos düşüncesine bağlanabilir. Kavramlar katında 'kozmos' Olympos'un doruğudur. Thales'in *arkhe*'si, Anaksimandros'un *apeiron*'u, Herakleitos'un *logos*'u, Hegel'in *Geist*'i... vb., evrenin temel bilgisini soruşturan kozmos kavrayışının yeni içeriklerle tasarımını verdiği gibi, aynı zamanda da, tarihsel olarak rasyonalist düşüncenin genel gelişiminin kavramsal devinimini ortaya koyar.¹

Antikçağ yunan düşüncesinde evrenin doğuşu üzerine ilk varsayımları, Aristoteles'in "Tanrıları ele alıp onlar hakkında ilk açıklamayı vermiş olan eskiler"² diye söz ettiği *teologlar*'ın, kozmogonik motifi tanrıların doğumu üzerine kurgulanmış, masalsi tasvirlerinde buluruz. Aristoteles'in sözünü ettiği teologlar (theologoi) doğanın meydana gelişinde bir "theogonia", yani bir "tanrılar sistemi" yaratmış olan Homeros, Hesiodos ve efsanevi Orpheus³ tur.

Grek mitolojik düşünce geleneğinin felsefi çekirdeği "Başlangıçta ne vardı?" sorusuna bağlanır. Bu soru teolojiktir, orphik kozmogoniaların 'ilk sebep' görüşünden kalkar. Grek mitolojisinin Kaos'tan Kosmos'a geçiş motifi evrenin oluşumunda doğanın yapısal işleyişine egemen olan hiyerarşik bir düzenlilik ile örülüdür. Kozmogonik hiyerarşik yapı kavrayışı, kaynağında yaratıcı (meydana getirici) tanrı(sallık) düşüncesinde kökenlenen başlangıç kuramına gider. M.Ö. yaklaşık olarak 700 yıllarında yaşamış olduğu rivayet edilen, Grek mitolojik

¹ Zihnin nedensel işleyişine bağlanabilecek olan *kozmos* kavramının, zihnin ereksel (teleolojik) işleyişindeki karşılığı ise *Tanrı* idesidir. Felsefe mitolojik, dinsel-tanrısal tasarımların; inanın eleştirel sorgulamadan geçirilişidir. Bu bağlamda felsefe ateisttir. Ama dinsel-tanrısal tasarımların daha soyut ve kuramsal bir bütünlüğe kavuşması da yine felsefe/felsefi düşünüş ile mümkün olmuştur. Tek Tanrılı dinlerin doğuşu felsefe ile dolaysız ilişkilidir. Bu bakımdan felsefe tanrıların tahtını sarsıp yerle bir ederken, Tanrı'nın tahtını kurmuştur. 'Varlığın özü, çeşitlilik içindeki birliği', 'oluş'un ilkesi', 'arkhe' gibi, ortaya atılan temel kavramlar tanrılardan kopuşu getirdiği gibi, Tanrı idesine ulaşmanın da yolunu açmıştır. Ksenophanes'in tek-tanrıcılığı (monotheism) teorik düşüncenin, eş deyişle kavramın hareketinin yalnızca maddeci değil, ama aynı zamanda metafizik temeldeki diyalektik gelişimine de ışık tutucudur. Ksenophanes'in tek-tanrıcılığı insanlığın düşünsel başarıları arasındadır.

² Aristoteles, *Metafizik* i, 3, 983 b28-29.

³ Orpheus -Yunanlıların dillere destan olmuş Trakyalı ozanı. İlkçağda ünü orfizim denilen mistik bir akım yaratacak kadar çok yayılmıştır. Pitagorasçılık da Orfik bilgi sistemine bağlanmaktadır. Efsaneye göre çalgısı vahşi hayvanları büyüleyen, ağaçları heyecandan titreten, taşlar bile kendisine doğru yuvarlanan, ezgisiyle ölümlü bile alteden Orpheus, bir rivayete göre Apollon'un diğer rivayete göre bir ırmak Tanrısı olan Oiagros'un oğludur. Anası Kalliope adındaki ilham perisi idi.

düşüncesinin yazın anıtlarından şair Hesiod'a göre, önce Khaos⁴ vardı. Hesiod, "Theogoni"⁵ adlı yapıtından bize kalan bölümlerinde, Khaostan türeyen Kozmos tasarımını hiyerarşik düzeni içinde inceden inceye tasvir ederken, tanrılar soyağacı olarak da addedilen evren modeliyle tanrısal-aklın evrensel düzenini simgeleştirir aslında:

Selâm sizlere (Museler), Zeus'un çocukları , bana güzel şarkılar verin.

.....

Söyleyin nasıl önce tanrıların ve toprağın meydana geldiğini
Ve ırmakların, kabarıp gürleyen sonsuz deniz,
Parlayan yıldızların ve yukardaki geniş gök kubbesinin.

.....

Anlatın bana bunları Museler, siz ey konakları Olympos'da
onlar,
Baştan beriye ve söyleyin, bunlardan hangisi önce meydana geldi
Gerçekte Khaos'du en önce meydana gelen, sonra da
Geniş göğüslü toprak her şeyin sağlam durağı
Ve Eros, en güzeli olan ölümsüz tanrıların.

.....

Khaos'dan da Erebos (karanlık) ile kara gece meydana geldiler.
Geceden de Aither (aydınlık) ile Gün ortaya çıktı,
Bunları o sevişerek birleştiği Erebos'dan gebe kalıp doğurdu
Toprak ise önce ortaya koydu kendisine eşit olan
Yıldızlı göğü, kendisini sarıp örtün diye;

Meydana getirdi büyük dağları, sevimli duraklarını tanrıların ve
Boğazlarla kesilmiş dağlarda yaşayan nymphelerin;

Yine o dinlenme-bilmez denizi doğurdu, kabarıp gürleyeni,
Pontosu arzulayan sevgi olmadan; sonra da

⁴ Khaos. Yunanca'da boşluk anlamındadır. Ama bu boşluk, sonradan oluşacak, varlığa kavuşacak, cisimleşecek olan bütün olanakların kaynaştığı boşluktur.

⁵ Theogoni. Yunanca'da 'Tanrıların meydana gelişi' ya da 'Tanrıların Doğuşu' anlamındadır. D.Hume, Hesiodos'un "Theogoni" eserinde asıl amacının, tanrıların gerçek bir soyağacını vermek olduğunu söyler; - *Din Üstüne*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s.36.

Göğün eşi olarak doğurdu girdaplı Okeanos'u,
Koios'u, Krios'u, Hyperion'u, İapetos'u,
Theia'yı, Rheia'yı, Themis'i, Mnemosyne'yi,
Altun-çelenkli Phoibe'yi, sevimli Tethys'i.
Bunlardan sonra da en gençleri olarak meydana geldi kurnaz Kronos.⁶

.....

Evrenin kaynağı sorunu eski bir Hint dini olan "Brahma" dininin kurallarının toplandığı "Veda" denilen kitaplarda da karşımıza çıkar:

O zamanlar ne var-olmama ne de olma (varlık) vardı,
Ne hava tabakası, ne de onun üzerindeki gök.
Dünyayı kim koruyordu, kim kuşatıp içine almıştı?
Derin uçurum neredeydi, deniz nerede?

O zamanlar ne ölüm vardı ne de ölümsüzlük,
Gece de yoktu, elbette gündüz de.-
Kendisinden başka hiçbir şeyin olmadığı
O tek şey, esintisiz, solu gibi süzülüyordu başlangıcın içinde.

Karanlık örtmüştü bütün dünyayı,
Işıksız bir okyanus, gecenin içinde kaybolmuş;
Kabuğun içinde gizlenmiş olan vardı sadece,
ateş azabının içinden doğmuş olan *o tek olan*.

Bu tek'ten çıktı ilk meydana gelen şey,
Çekirdek tohumu bilgisinden, sevgi.-
Varolmanın hiçlik içinde köklenişini,
Bilgeler, araştırarak buldular yüreğin dürtülerinde.
Ölçü iplerini uzatıp gerdiklerinde, (bakmak için)
İpin altında ne var, üstünde ne diye-.

⁶ Şiiri aktaran, Walther Kranz, *Antik Felsefe*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976, s.10.

Çekirdeğin taşıyıcılarıydılar, hareket eden güçler
aşağıda kendi kendine üreme, yukarıda güçlerin toparlanması

İyi de kim bulup ortaya çıkarabilmiş ki,
Kim, yaratılışın nereden geldiğini, duymuş ki?
Tanrılar (bile) yaratılışın bu yanında (bu yaratılıştan) ortaya çıktılar
Öyleyse kim söylüyor (biliyor) onların nereden geldiklerini?-
yaratılışı meydana getiren o (eril) kişi,
En yüksek gök ışığının içinden yaratılışa bakan,
Onu yapmış yada belki yapmamış olan,
o bilir bunu ancak - yoksa o da mı bilmemektedir? *

Hinduların kutsal kitabı olan Veda'ların "Rig Veda" denilen en eski bölümlerinden birindeki (10.cilt, 129'uncu ilahi) bu ünlü yaratılış ilahisinde, yaratılışın meydana geliş sorununu henüz tanrılarında olmadığı bir zaman soruşturması olarak ortaya atılır. Tanrısal erkenin yaratılışın meydana gelişindeki rolünü kuşkucu bir bilinemezlikle sorgular. Rigveda M.Ö. 1200'lere gidiyor. Bizim bugün sahip olduğumuz, bilimsel verilerle desteklenen zihinsel donanımlarımızdan büsbütün yoksun o çağlarda başarılı olmuş olan şaşırtıcı yalınlığı ve özlü kapsayıcılığıyla büyüleyici bu soruşturma; evreni soruşturma gücünü kendinde bulan insan anlığının ortaya koyabileceği en kuşatıcı evren soruşturması olarak nitelenirse, çok mu abartılı bir değerlendirme dile getirmiş oluruz?

* Türkçeleştiren, Veysel Atayman (yayımlanmamıştır).

1.3. Ereksel Düşünceden Nedensel Düşünceye

Eski Yunan'ın, çağının kültür etkileşimlerinin olanca yoğunluğu ile kesiştiği devingen düşün iklimi mitolojik düşünce geleneğine serpişen diyalektik öğelerde gerçek devinim kaynaklarını bulur. Mitolojik düşün geleneğinde gerek insanın kendi varlık çevreni/evreni olsun ve gerekse de doğa olayları olsun mistik düşünce ve tasarım kodlarıyla algılanır, betimlenir. Eski Yunan kozmonogisinin mistik düşüncesinde yaratıcı düşünceyi esinleyen tanrısal ilhamdır⁷, Musa'lardır⁸. Orphik kozmogoni* "Başlangıçta ne vardı?" sorusunu sorarken, yaratıcı düşünce yetisini ve ilhamını aldığı, bellek yetisi tanrıçası Mnemosyne'nin kızları olan Muselerden medet umar. Yaratıcı düşüncenin esin kaynağı olan Orphik inanç imgelerle bezeli tasvirici düşünce yapısının, yaratıcı düş gücünün tükenmez bir kaynağıdır. Bütün çağlara mühürlü bir baş yapıt olan Homeros'un "İlyada" destanı gibi görkemli eserler yaratmış olan Eski Yunan düşünce ve sanatı, Orphik inancın söylem ve tasvirlerinde mitolojik kaynaklarını bulur.

Felsefe soruşturur; felsefi soru, soruşturmadır. Grek felsefesi doğanın gizlerine sokulan usun anlam soruşturması olarak doğar- sorun böyle de koyulabilir. Doğanın gizlerine, oluş'a, yaradılış efsanelerinin dışından, aklın ışığında bir anlam vermeye kalkışmış olan bilge düşünür/filozof, çetin bir bilme serüveninin umarsız bir yolcusudur artık. Öyle ki bu çetin yolculuk, aynı zaman da filozofun kendi varlığını, aklının ışığıyla aydınlanmış bilinciyle yeniden kurma serüvenidir. Öyleyse felsefenin doğuşu aynı zamanda kendi aklının sınırlarını keşfe çıkan, kendi benliğinin özgürlüğünü duyumsayan bireyin tarihsel doğumuyla da özleşir diyebiliriz.

⁷ Sokrates, bir rhapsod olan Ion'un Homeros üzerine herkesten daha iyi olduğu iddiasını sorgularken, sözü Musa'lara getirerek, Ion'a kendisinin bir bilici değil, aslında bütün gıdasını tanrısal ilhamdan alan bir rhapsod olduğunu tanıtlarken şöyle der: "Homeros üzerine iyi konuşmanı sağlayan bu vergi ... tanrısal bir erkendir. Seni canlandıran bu erke, Euripides'in Magnesia taşı, herkesin de Heraklea dediği taşa benzer. Bu taş yalnız demir halkaları çekmekle kalmaz, halkalara kendi erkesini geçirir, bunlar da tıpkı bu taş gibi başka halkaları çekerler, ... her halka erkesini o taştan alır. İşte Musa'lar şairlere böyle ilham verirler; şairler de bu ilhamı başkasına geçirirler; böylece bir ilhamlar zinciri meydana gelir. Büyük epos şairleri o güzel şiirlerini sanatla değil, tanrı ilhamıyla, tanrı cezbeleriyle yaratırlar. Büyük lirik şairler de öyle.";-Eflatun, *Ion* i, 533 e.

⁸ "Museler eski Yunanlılara göre şiir esinleyen tanrısal kadınlardır; Musa (yunanca "mousa", Latince "musa") ilham perisidir; "Mousa" Yunanca akıl, düşünce, yaratıcılık kudreti kavramlarını içeren "men" kökünden gelmedir. "İnsanların her türlü hünerlerinin tanrısal bir armağan olduğu Eski-Grek çağının temel kanılarından biridir; bu düşünceye Homeros ve Hesiodos'un şiirlerinde her yerde rastlanır." ; -Kranz, a.g.e., s.13.

* Grek mitolojik kozmogonialar.

Mitolojide ise soruşlar var; bu henüz felsefede olduğu gibi eleştirel sorgulama değil; yadırgamanın seslendirilişi denilebilir. Mitolojik düşüncede olsa olsa naif soruşlardan; tasvire bürünmüş yerginin örtük bir eleştirisinden söz edilebilir ancak. Örneğe Homeros'a gönderme yaparak, Grek tanrılarının beşeri zaaflarla, çelişkiler varlığı olarak beşeri insanlık halleriyle mazruf (:iç, öz) tasvirlerine işaret edebiliriz. Tanrıların beşeri zaaflarının (kıskançlığının vb.,) dile getiriliş biçimindeki yergiyi, kaçak eleştiriyi, eleştirel cüretten yoksun kuşkucu düşünceyi olaylar örgüsünün sürükleyici akıcılığı içinde sürüklenirken hissederiz. Grek mitolojik düşüncesinde 'tanrısal olan', evrenin yaratıcı yada oluşturucu <mutlak> yetkesi değil, doğanın düzenleyici ve hükmedici gücüdür. Eski Yunan'ın devingen düşünce yapısı ancak Hellenlerin yaşamın her alanını belirleyen anthropomorfist inanç iklimi ile olan diyalektik bağları içinde kavranabilir. Anthropomorfist mit ve efsanelerle bezeli Grek inanç iklimi katı, donuk, körleşmiş bir mahiyet göstermez. Hellenlerin doğa ile olan ilişkisinin doğasını belirleyen anthropomorfist tanrısallık anlayışı, doğanın tanrısal özünün soyutlanması olarak görülebilir.

Eski Yunan'ın düşün geleneğinin (mitolojik düşünce yapısının) yaratıcı tanrı fikrine kapalı olması; anthropomorfizm tasvirindeki tanrısal olan yetkenin doğa içinde hükmedici, düzenleyici güç olarak görülmesi, Hellenlerin devingen düşünce yapısının inan alanındaki diyalektik kaynaklarına götürür bizi. Yaratıcı Tanrı idesi mutlakçı düşüncedir, **sorgulatici/sorgulayıcı** düşünceye, diyalektik düşünce tarzına kapalıdır. Anthropomorfizm tasarımı ise mutlakçı düşüncenin diyalektik düşünceye bölünmesini tasvir eder. Hellenlerin anthropomorfist çok tanrılı inanç ikliminde Olympos tanrılarının yarı-insan formu ve yarı-tanrı nosyonu⁹ ile doğa içinde, doğa-üstü güç ve yetilerle donatılı tanrısal yetkesi, mutlak *değildir*. Grek tanrılarında yaratıcı tanrısallık görülmez. Anthropomorfizmin tanrısallığı, doğanın gizil güç kaynağı olarak doğa olaylarını düzenleyen ve doğa içinde hükmeden yetke; öyleyse doğa güçlerine dayalı bir tanrısallıktır.

⁹ Grek tanrıları insan biçiminde; ama anthropomorfist tanrısallıkta insan merkezde değil, orada insan anlayışı eşref-i mahlukat değil. İnsanbiçimcilik (anthropomorfizm) ve insanmerkezcilik (anthroposentrizm); bu iki kavram arasındaki ilişki, aynı zamanda insanın doğa ile olan ilişkisine de ışık tutucudur. Çok tanrılı halklarda, tanrısallığı insanın kendi biçiminde tasarlayan kültürlerde (tek tanrılı dinlerdeki gibi) insanı yüceltip, her şeyi kendine bağlama eğilimi görülmez; insan kendisini doğayla birlikte, onun bir parçası olarak gördükçe kendini abartmıyor (Uluğ Nutku ile şahsi felsefe söyleşilerimizin notlarından). Eski Yunan'ın devingen düşün iklimi ve orada yeşeren doğa felsefesi bu açıdan da değerlendirilmelidir. Tam da burada bir soru: Doğayı araştırma nesnesi olarak karşısına alan ilk felsefe ancak anthropomorfist tanrısallık kültüründe mi yeşerebilirirdi?

Olympos tanrılarının bütün insanlık halleriyle, beşeri zaafarla mazruf olması ise gerçekte eleştirel düşünce yapısına, giderek de sorgulayıcı düşünceye açılır.¹⁰ Anthropomorfist Grek mitolojisinin ikonu olan İlyada'da tanrılar arasında insani hallerin belirtisi gerilimler, çatışmalar, kıskançlıklar hiç eksik olmaz. Grek tanrılarının beşer halleri tanrısallıklarında Eski Yunan düşüncesinin diyalektik izdüşümünü buluruz. Tanrıların beşer halleriyle tasvirini örtük bir yergi olarak da alırsak, burada Hellen toplum ve kültür yaşamının diyalektik kaynaklarının devinim kıvılcımlarını görürüz.

Tanrılarla boy ölçüşmeye kalkışmanın bedeli olarak yazgısını yüklenen Sisifos'un efsanesinde Yunan'ın devindirici düşünce yapısının aynı zamanda sarmal örgüsünü buluruz. Kocaman bir kayayı habire iterek tam tepeye varmasına ramak kala bir güç tarafından gerisin geri itilerek, zorunlu yüküyle kan ter içinde yeniden yeniden tepeye yollanan Sisifos, Camus'ya göre, "insan yaşamının anlamsızlığı içinde insan onurunun gene de, dış etkenlerin anlamsızlığına, koşulların kaçınılmaz baskısına karşın zorunlu olan yükü bile bile taşımak olduğunu"¹¹ gösterir. Ancak yazgıdan kaçılmaz inancı Sisifos efsanesinde Gordion düğümüdür. Zira Grek mitolojik düşünce geleneği yazgıdan kaçılmaz inancında kökenlenir. Mitolojik mistisizmin yazgı gölgesi insanın evrendeki kendi ussal varlığını, kişi bilincini örter.

Mitolojik soruştan (Başlangıç problemi) felsefi soruşturmaya (*evrenin menşei, doğanın yapıözü, her şeyin ilk ilkesi*, vb., şekillerde ifade kazanan, oluş problemine) geçiş Thales'in *arkhe* kavramı ile problematik temel kazanıyor. Her şeyin kendisinden meydana geldiği ve sonuçta tekrar kendisine döndüğü ilk ilke olarak alındığında, 'evrensel oluş ilkesi' şeklinde de tanımlanabilecek olan 'arkhe' problemini Grek bilgesinin düşünce evrenine sokan neydi? Nasıl oldu da filozof mitolojinin genel tasarımsal dünyasından felsefenin kavramsal düşünce dünyasına geçebildi?

¹⁰ Hellenlerin anthropomorfist inanç ikliminde devinen yaratıcı düşün-kültür mozağini çok tanrıcılığın; tek tanrı dinlerin kendi dışındaki inanç sistemlerine sert uzaklığından uzak, esnek, tolerans gösterici bünyesi içinde kavramımıza, Hume'un çok tanrıcılığa ilişkin olarak şu saptaması ışık tutucudur: "Çok tanrıcılık karşılaştığı şeylere öyle hemencecik ısınıveren bir tutumdur ki, karşıt bir dinin ona getirdiği en büyük sertlik ve nefret dahi, çoktanrıcılığı bu dinden tiksindirmeye ve onu kendisinden uzak tutmaya yetmez."; -Hume, a.g.e., s.44.

¹¹ Aktaran: Azra Erhat, "Sisyphos", *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s.297.

Uluğ Nutku, dünya tarihinde tekrarlamayan bir kültürler sentezinin Grek dilinde yoğruluşu ayrıntısıyla açıklanabilirse, dehanın sırrı çözülmüş olur,¹² derken, haklıdır.

Greklere nedensel düşüncesinin dinamizmi felsefeyi başlattı. Dünyaya bakışları statik olsaydı, arhe sorunu ortaya çıkmazdı ve kapsayıcı görüş, **theorein, gelişmezdi**. Canlı-cansız ayrımını bir parçalama olarak anlamayan bu dinamizm, basit bir animizm de değildir. Greklere dehası, animizmde egemen olan ereksel düşünceyi büyük ölçüde aşmalarında, nedenselliği izlemelerinde aranmalıdır. Günlük **prattein** içinde kalmayışlarının, teori-pratik birliği kurmalarını tarihsel zemini, günümüz felsefe tarihinin araştırmalarını bekliyor.¹³

Çağının etkin ticaret ve kültür etkileşimlerinin kalbindeki dünyası ile İyonya'nın o çağları harmanlayıcı kolonyal-kültürel iklimi "yazgıdan kaçılmaz" inancını da aşındırıcı bir temel üzerinde yükselir. Anthropomorfist çok tanrılı inanç ikliminde, orphik kozmonogiada, tragedyada, lirik şiirde Eski Yunan düşünce ve sanatının mitos'dan logos'a büyük dönüşümünün dialektik devinim kaynaklarını buluruz. Tragedya yazgı yergisidir. Sapho'nun lirik şiirleri ise kişinin kendi varlığını, benliğini 'duyuş' ve 'seziş'in sesidir. Mitolojik dönem-inan varlığından kişi bilincinin *duyuş* ve *seziş*ine dönüşümün tarihsel portresini buluruz Safo'da: Onun kişi değerlerini dillendiren lirik şiirleri mitolojik düşünce geleneğinden felsefeye geçişin muştusudur bir bakıma.

İnsanı yazgı varlığı olarak gören katı inanç ise, filozofun düşün kişiliğinde tarihsel eleştirisini bulur. Filozof, evrendeki ussal varlığının olanaklarını kendi düşünce gücünün ışığında keşfeden kişi bilinci olarak belirir, tarih sahnesinde.

Filozofun düşünce ve yargı yetisinin kökleri Orphik esin değil, gözlem ve deneyden kalkan nedensel düşüncede karşılık bulan uslamlama yetisidir. Doğa filozoflarının tasarımcı düşünce yapısı mitolojik düşüncede olduğu üzere tasvirsel değil, kavramsaldır.

¹² Uluğ, Nutku, *İnsan Felsefesi Çalışmaları*, 1.basım, Bulut Yayınları, Kasım 1988, s.16.

¹³ A.e., s.16.

Felsefi algı, kavramsaldır. Felsefenin kuşatıcı bakışı kavramsal düşünce örgüsünde bütünlenir; eş deyişle, felsefe, bütünleyici düşüncenin kavramsal-düzeyde örgüsüdür. Kavram ise öze ilişkin genellik belirlemesidir; en genel-yapısal niteliklerin soyutlamasıdır.

Felsefi düşüncenin doğası ilkin bütünleyici düşünce olarak karşımıza çıkıyor. Doğa, özünden bir ve bütün olarak tasarımıyor ve düşünce yoluyla bütünletici tasarım (aynı zamanda düşünceyi de bütünleyici tasarım) kavramsal yapı kazanıyor. Böylece bilinmeyen, gizemi, görünenin ardındaki gerçeği kuşatıcı düzeyde bir bilgi anahtarı oluşturulmuş oluyor. Biz bugün (bize) verili bir kavram örgüsüne sahibiz. Oysa Grek felsefesi, kavram örgüsü suretiyle doğmuş ve düşünce, bu yoldan kendi üzerine katlanarak sistematik düşüncenin genel gelişim süreçlerine evrilmiştir.

Mitolojiden felsefeye geçiş, der Christoph Türche, keyfilikten zorunluluğa geçiştir:

Bu çığır açıcı bir dönüm noktasıdır; çünkü insanlar gerçekliği kurgudan, kesin düşünceyi hayal gücünden ayırmadan, gerçekten akıla varamazlar. İlk filozofların doğa elementlerinde genel, dayanıklı bir şey saptama çabaları, aklın genel geçerlilik ve dayanıklılık hırsını kanıtlamaktadır. Ama yine de bu hırs, bir yerinden uzaklaştırmadır: mitolojinin yerinden edilmesidir. ... böylelikle sistematik düşünce olarak kendisini toplayan akıl, sistematik olmayan öntarihini uzaklaştırmaktadır.¹⁴

Düşüncenin tarihsel gelişim süreçlerinde teologlar inan değerleri tarafından belirlenmiş *ereksel düşünce* tarzıyla, *fizikçiler* ise bağımsız düşüncede vücut bulan *nedensel düşünce* tarzıyla karakterize olurlar. Nedensel düşünce tarzı, gözlem ve deneye dayanan genel kavrayışlar düzeyinde şeyler arasında nedensel bağıntılar kuran ve böylece genellik ilişkileri ören ussallıkta hayat bulur. Artık mitolojik söylem ve tasarım dünyasının tanrıların tahtı sarsılmış; Weber'in deyişiyle, tanrılar masal sahasına sürülmüştür.¹⁵

¹⁴ Christoph Türcke, *Cinsiyet ve Akıl*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997, s.63.

¹⁵ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, 5. bs., Sosyal yayınları, İstanbul, 1991, s.12.

1.4. Mitos'dan Logos'a Eski Yunan Düşüncesinin Büyük Dönüşümü

Batı düşüncesinin kendi tarihsel gelişimiyle kökensel ilişki kurarak miras edindiği eski Yunan felsefesi; yalnızca insanın objektif dünya hakkındaki bilgisinin tümünü kucaklayan bir bilim olarak doğuşuyla¹⁶ değil, ama aynı zamanda gelişim evreleriyle, yani “dünyaya bakışın hemen hemen bütün tarzlarını embriyon halinde, oluş halinde ihtiva eden”¹⁷ çok çeşitli problem alanlarını ele alıp ortaya koyması açısından da benzersizdir.

İşte tam da bu nedenle "eski Yunan mucizesi" metaforu felsefe değerlemelerinde bile yadırganmadığı gibi, ciddiyetle benimsenmiş de görünüyor?

Eski Yunan uygarlığı hangi temeller üzerinde yükseliyordu? Ve bu uygarlığın kendine özgü gerçek tarihsel başarıları nelerdir? Eski Yunan "mucizesinin" çağ açıcı büyük fikir atılımının irdelenmesi için bu iki soru yeterince kapsayıcıdır.

Çağ açıcı büyük fikir atımları ortaya çıktığı ve geliştiği maddi temeller üzerinde bütüncü bir kavrayış içinde ele alınabilir ve açıklanabilir; tarihte bireyin, örneğin diyelim ki dahinin rolü de ancak onu çevreleyen tarihsel koşullar ve toplumsal etkileşim ve belirlenim ilişkileri içinde yerli yerine oturtulabilir; işte tam da bu nedenle insan düşüncesinin bir dünya görüşünün temeli haline gelen büyük fikir dönüşümlerini tarihsellik ilişkisinden kopartarak açıklama çabaları bilimsel dayanaklardan temelde yoksun olacaktır.

Aristoteles bilimin temelinde merak ve araştırmacılık ruhu ve yeni bir şey karşısında duyulan hayret olduğunu belirtirken; biz, onun somut tarihsel olgu olarak olasılıkla kastettiği şey olarak, gönenç içindeki İonya uygarlığı ve kültürünü, bir başka anlatımla Milet'li doğa filozoflarının temsil ettiği felsefe-bilim geleneğinin bilimsel düşünceyi devindirici ruhunu göz önüne alabiliriz.

¹⁶ Rosenthal-Yudin, "Felsefe", **Felsefe Sözlüğü**, Çev., Aziz Çalışlar, 5. bs, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1997, s.154.

¹⁷ Engels'ten aktaran: Rosenthal-Yudin, A.e., s.156.

Anadolu'nun batı kıyılarında, "İyonya'nın ticaretle uğraşan, gönenç içindeki zengin kentlerinde"¹⁸ boy veren ve karakteristik özellikleriyle benzersiz olarak, bir kez daha tekrar etmeyen Antik felsefe, "Aristoteles'in de söylediği gibi, felsefe için kaçınılmaz olan fiziksel gönenç, (refah) ve boş zaman koşullarına daha önce ulaşmış bir çağın ürünüydü; motifi yalın bir merakı."¹⁹

Anadolu'yu çeviren tüm kıyılara, batıda – Eski Çağ gemicilerinin “Karanlık Kapı” diye adlandırarak geçmeyi göze alamadıkları - Cebelitarık boğazına ve doğuda Baltık kıyılarına dek Karadeniz'e uzanan geniş bir alana ticaret ve deniz yoluyla etkinliğini yayan Eski Yunanlılar, öte yandan Mısır ve Mezopotamya'ya dek uzanan geniş bir coğrafya ile de ticari ve entelektüel ilişki içindedir: “İspanya kıyılarında, Fransa'nın güneyinde, Kuzey Afrika'da, güney İtalya ve Sicilya'da ve en önemlileri de, Ege adaları zinciriyle ulaşılan Batı Anadolu'da kurulmuş olan Yunan kolonileri ve kentleri yepyeni ve geniş bir solukla Eski Dünyaya açılıyorlar.”²⁰

Üç büyük kabileden oluşan²¹ eski Yunanlıların etnik birliğinin atılımcı ruhu denizci ve ticaret erbabı İonia'lılarda hayat bulur. İonia'lılar Yunan kültürünün şâh eserlerinin mimarıdır. İyonya limanları, Anadolu'yu çevreleyen kıyılardaki geniş bir ticaret ve kültür havzasında oluşturulan koloni ağı içinde yalnızca ticaret ve gönenç değil, ama aynı zamanda, ön planda Mısır ve Mezopotamya olmak üzere o çağlardaki dünyanın başlıca kültürel-entelektüel yaratım merkezleri ile en ileri düzeyde temas içinde devinen kültür iklimiyle de entelektüel yaratımın, sanatın ve bilimin yeni dünyaları olarak belirir.

Eski Yunan kültür ve düşüncesinin ürünü olan ilk felsefe, İyonia'nın en ileri gelen liman kenti olan Miletos'ta doğmuştur. O eski çağlarda liman kentleri yenilikçi atılımların, kültürler arası ilişkilerin ve etkileşimlerin, yeni düşünce ve inanç biçimlerinin yüksek düzeyde yaşam ve örgütlenme alanı bulduğu düşün ve uygarlık merkezleri olarak görünürler.

¹⁸ Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Çev. Ahmet Cevizci, 2.bs., Ankara, Gündoğan Yayınları, 1999, s.30.

¹⁹ Guthrie, a.g.e., s.30.

²⁰ Störig, *İlkçağ Felsefesi*, 2.bs., Yol Yayınları, İstanbul, 2000, s.182.

²¹ "Köy kökenlilerin oluşturduğu Eolia'lılar, güneyde oturan ve asker kökenlilerin oluşturduğu Doria'lılar (İspartalıları bu boydandır), tüccar ve denizci kökenlilerin oluşturduğu İonia'lılar." (Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi*, 2.bs., İstanbul, İm Yay. 2000, s.13.)

Büyük fikir atılımlarını tarihselliği, yani onları kendi doğuş ve gelişim süreçleri ve onları hazırlayan somut tarihsel koşullarla bağlantıları içinde yerli yerine oturtmak da bilimsel yaklaşım tarzının kendi içinde barındırdığı yöntemsel kimi güçlükler taşır. Örneğe "Eski Yunan mucizesi"ne ya da felsefenin menşesine ilişkin olarak hiç tükenmeyecekmiş gibi görünen bilimsel-felsefi tartışma kürsüsüne hemencecik göndermede bulunabiliriz.

Felsefenin kaynağına ilişkin olarak, Batı düşünce geleneğinin miras edindiği, Eski Yunan felsefesi üzerinde genel bir kabul söz konusu olmakla birlikte, karşı görüşler de yabana atılır düzeyde olmadığı gibi, dahası İyonya doğa felsefesinin mitolojik düşünce geleneği ile olan ilişkisi (süreklilik-kopuş sorunu) üzerine ileri sürülen birbirine karşıt görüşler üzerindeki tartışmalar da sanki tükenmezliğe yazgılı gibidir. Störig, Zeller'e göndermede bulunarak, "doğayı açıklamaya çalışan" İyonyalı doğa filozoflarının "dogmacı" sayılabileceğini söylerken, onların "felsefe yapma yönteminin içten geldiği gibi, doğaçtan, yani bir eleştiri süzgecinden geçirmeden, neye dayandıklarını belirtmeden düşünceler ileri sürmek" olduğunu savlar.²²

İyonya'lı doğa filozoflarının düşüncelerini bize kadar taşıyıcı çerçeve olarak elimizde yalnızca onlara mal edilen felsefi önermelerin bulunuşu, onların felsefe yapma yöntemlerinin "bir eleştiri süzgecinden geçirmeden" ya da düşüncelerinin dayanaklarını işlemeden, vb., yani "doğaçlama" bir şekilde felsefi düşüncelerini ortaya attıkları anlamına mı gelir? İlk filozofların ortaya atmış olduğu felsefi görüşler gerçekten de düşüncenin nedensel işleyişinde beliren ve kavramsal soyutlama yoluyla bütünlünen tutarlı düşünceden, eş deyişle bilimsel tutarlılıktan yoksun mudur?

²² Störig, **İlkçağ Felsefesi**, Çev. Ömer Cemal Güngören, 2. Basım, İstanbul, Yol Yayınları, Mayıs 2000, s.187

Uluğ Nutku, felsefenin arhe sorunuyla başlaması (başlangıç sorunu) rastgele bir yerden başlama değil²³ derken, objektif maddi dünyada aranan gerçeğin soruşturmasının mitolojik düşünmenin gereksinmediği ve aramadığı bilimsel tutarlılık temelinde geliştiğine işaret eder:

Tutarlı düşünme, ilk yargılardan, onları açan diğer yargılara çelişmesiz geçişle sağlanır. Bilgi için bu, zorunlu ilk koşuldur, ama yeterli koşul değildir; çünkü tutarlılık salt mantıksal olabilir, düşünce içine kapalı kalabilir, gerçekliğe değin bir açıklama vermeyebilir. Mantıksal önkoşulun yargılar arasında kalmaması için, bilme eyleminin dışı uzanması ve nesnelere özelliklerini, başka nesnelere bağıntılarını, süreçteki nedenselliklerini vbg. açıklamaya girişmesi gerekir. İşte M.Ö.6. yüzyıldan başlayarak kavram yapısı yoğunlaşan felsefi düşünce, mitolojik etkiler taşımakla birlikte (ve filozofların dünyaya bakışları ne kadar değişik olsa da) mitolojik düşünmenin gereksinmediği ve aramadığı bilimsel tutarlılık temelinde gelişti.²⁴

Bugün, Eski Yunanlıların Doğu halkları ve kültürleriyle münasebetleri hakkında daha sağlam verilerle desteklenen varsayımlar ilk felsefe etrafında cereyan eden tartışmalara yeni düzeyde katkılar sunmaktadır.

Ancak burada hiç şüphesiz en dikkate değer yaklaşım, "Eski Yunan mucizesinin" bir "klasik önyargı" olarak tümünden reddedilişidir. René Guénon bu temeldeki görüşlerini Yunan zihniyetinin görelilik olarak yetersizliği ile ilişkilendirerek, Yunan uygarlığının ve kültürünün köklerini büsbütün Doğu uygarlıklarına bağlamaktadır:

²³ Nutku, a.g.e., s. 14.

²⁴ A.e., s. 14-15.

Doğu uygarlıklarınca temelde önem verilen şey olan entelektüel düzeyi ele alacak olursak, Yunanlıların bu alanda her şeyi -yani Yunanlıların kavrayışları dahilinde olup da geçerli olan her şeyi- Doğululardan alıntılanmış olmalarının en azından iki nedeni vardır: bu nedenlerden biri -ki, şimdiye dek üzerinde en çok durmuş olduğumuz nedendir- Yunan zihniyetinin bu açıdan görelî olarak yetersizliğidir; diğeri ise Helen uygarlığının başlıca Doğu uygarlıklarına kıyasla çok daha yeni olmasıdır. Bu, özellikle, iki uygarlık arasında bağıntıların olması nedeniyle her ne kadar bazıları "klasik önyargı"yı, a priori olarak bunun bir Yunan etkisinin kanıtı olduğunu öne sürmeye dek yapıyorlarsa da- Hint uygarlığı açısından evleviyetle böyledir.²⁵

René Guénon kadim dönemde halklar arasındaki mübadele bağlamındaki ilişkilerin sanılandan çok daha gelişmiş olduğunu belirterek, kimi zaman ticari ilişkilere özellikle entelektüel alışverişlerin eşlik ettiğini ve hatta bazı durumlarda ekonomik ilişkilerin modern halklarda olduğu gibi ilk sırayı almaktan uzak olup az çok ikincil bir derecede bir önem taşıdığını²⁶ belirtir:

Hal böyle olunca, Yunan filozoflarının seyahatlerine ilişkin olarak anlatmış olduklarını 'masal' (legende) olarak nitelendirmek için ortada hiçbir geçerli neden kalmıyor. Öyle ki bu seyahat anlatıları karanlıkta kalabilecek olan pek çok şeyi açıklığa kavuşturmaktadır.²⁷

Halklar ve kültürler arasında entelektüel alışverişten söz ettiğimizde, dahası halklar arasındaki entelektüel alışverişlerin bazen başlı başına önem taşıdığı ve kimi zaman sadece entelektüel kazanım için seyahat edildiğini²⁸ öne sürdüğümüzde; entelektüel iletişimin en azından karşılıklı etkileşim doğası göz ardı edilerek, Yunanlıların entelektüel düzeyi dahilinde her şeyi -yani Yunanlıların kavrayışları

²⁵ René Guénon, *Doğu Düşüncesi*, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s.44.

²⁶ A.e., s.45-6

²⁷ A.e., s.45

²⁸ A.e., s.45

dahilinde olup da geçerli olan her şeyi- Doğululardan alıntılanmış olduğunu²⁹ savlamak yalnızca tarihsel olguları kurgusal bir tek yanlılık ile açıklamak değil, ama aynı zamanda diyalektik düşünceyi, yani mantığın diyalektik işleyişini kurgusal önyargılara feda etmek anlamına da gelir.

Sagan, Çin, Hint ve Aztek uygarlıklarının bütün eşsiz bilimsel buluşlarına³⁰ rağmen bilimin kuşkucu, sorgulayıcı, deneysel yöntemini geliştirememiş olmasına işaret eden Cromer'e hak verirken,³¹ böylece bilincimizi eski Yunan'ın eşsiz mirasının ışığı altına çeker: Cromer nesnel düşünmenin Yunanlılarca geliştirilmiş olmasını yedi özel kültürel etkene bağlar.

İlki, erkeklerin akıllarını kullanıp tartışarak birbirlerini ikna etmeyi ilk kez öğrendikleri meclislerdi. İkincisi, kendi içine kapanma ve dar kapalılığı önleyen denizciliğe dayalı bir ekonomiydi. Üçüncüsü, yolcu ve bilimcilerin ziyaret edebileceği, Yunancanın yaygın kullanıldığı bir dünyanın varlığı idi. Dördüncüsü, kendi öğretmenlerini kiralayabilen bağımsız bir tüccar sınıfının varlığı idi. Beşincisi, kendi başına liberal akılcı düşünmenin özetleri sayılabilecek yazınsal başyapıtlar olan İlyada ve Odysseia idi. Altıncısı, rahiplerce yönetilmeyen edebi bir dindi. Yedincisi ve sonuncusu da bu etmenlerin 1000 yıldan fazla süre varlığını sürdürmüş olmasıydı.³²

²⁹ A.e., s.44.

³⁰ "Çin uygarlığı baskı makinesini, barutu, roketi, manyetik pusulayı, deprem ölçeri, sistematik gök gözlemlerini ve gök olaylarının tarihini tutmayı buldu. Hintli matematikçiler, aritmetiği rahatlatmanın ve dolayısıyla niceliksel bilimin esası olan sıfırı keşfettiler. Aztek uygarlığı, kendisini işgal edip ortadan kaldıran Avrupa uygarlığınınkinden çok daha iyi bir takvim geliştirmişti. Aztekler, gezegenlerin konumunu daha uzun vadeli olarak ve çok daha iyi tahmin edebiliyorlardı. Ancak, bu uygarlıkların hiçbiri, diyor Cromer, bilimin kuşkucu, sorgulayıcı, deneysel yöntemini geliştiremedi. Bu tümüyle Eski Yunan'dan gelmeydi." ; -Carl Sagan, **Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı**, 11. bs., Ankara, Tübitak, 2000, s.310.

³¹ Sagan, a.g.e., s.310.

³² A.e., s.310.

Şimdiye kadar ele aldığımız görüş ve değerlemelere dayanarak *mitostan logosa* geçiş ile karakterize olan düşünsel sıçramayı temel kapsamıyla belirleyecek olursak; ilkin teogonik bir doğa tasvirinden fiziksel bir doğa görüşüne geçişi, ikinci olarak kozmogonik bir tanrı tasarımından kozmik töz problemine geçişi ve son olarak da yazgı varlığı bir insan anlayışından ussal varlığıyla evrendeki kendi gerçek yerini (ve öyleyse varoluş olanaklarını) soruşturan³³ bir insan anlayışına taşıyan kişi bilinci ve kişi değerleri problematiğini saptayabiliriz.

³³ Marks ile birlikte, insanın özü, onun toplumsal varlığının ve ilişkilerinin bütünüdür (6.tez). Eski Yunan düşüncesinde insanın gerçekliği, onun doğa ile olan ilişkilerinin bütünlüğü içinde anlamlandırılır, ve böylece doğa felsefesinde vücut bulan ilk felsefeye bu yoldan varılır.

V.BÖLÜM: FİLOZOFUN AYDINLANMA RUHU

"Şimdi bir sorunu fark etmek ve hayret etmek, kendisinin bilgisiz olduğunu fark etmektir (...) Şimdi bilgisizlikten kurtulmak için felsefe yapmaya giriştiklerine göre, onlar, kuşkusuz herhangi bir faydacı amaçla değil, sırf bilmek için bilimin peşine düşmüşlerdi. Olaylar da bunu doğrulamaktadır: Çünkü hemen hemen hayatın bütün ihtiyaçları ve konforu ile ilgili şeyler tatmin edilmiş olduğunda böyle bir bilgi aranmaya başlanmıştır. O halde bizim onu başka herhangi bir yarar için aramadığımız açıktır. Nasıl ki bir başkasının amacı için değil, kendi amacı için var olan insana özgür insan diyorsak, aynı şekilde bu bilimi biricik özgür bilim olarak aramaktayız. Çünkü yalnızca o, kendi amacı için vardır."¹

Aristoteles

1.1.Bilgelik Sevgisi mi Yoksa Gerçekliğe Bağlanma mı?

Nietzsche, başka ulusların *aziz* kültürüne karşılık Yunanlıların *bilge* kişilerine işaret ederken, Hellenlerin, "kültür insanı olarak kültürün amaçlarına uygun"² karakter özelliklerine, başka uluslarda görülmedik biçimde, yaratıcı değerleri ile aidiyet kültürüne dikkat çeker; şöyle der: "Haklı olarak denmiştir ki, bir ulusu karakterlendiren, yalnız onun büyük adamları değil, aynı zamanda o ulusun onları nasıl tanıyıp saydığıdır."³ Antik çağ Yunan düşüncesinin geleneksel bilgelik kültürü töresel amaçlarda, toplumsal yararlılık ilkesinde cisimlenir; toplumuna yararlı olmak, Antik çağda bilgeliğin düsturuydu, başlıca göreviydi. Burada şöyle bir soru ortaya atabiliriz: Antikçağ bilgeliğinin filozof kisvesi altındaki düsturu neydi peki?

Felsefi düşüncenin doğasına dair 'merak', 'hayret', 'bilgi sevgisi', 'bilgiyi pratik yarar için değil, bilmek için arayış' gibi klasik kabullerden söze başlamak, kaynağa inen her çalışmada adettendir. Gereklidir de. Zira felsefenin başlangıcını

¹ Aristoteles, *Metafizik* i, 2, 982 b 15-30.

² Nietzsche, *Yunanlıların Antik Çağında Felsefe*, Çev., Nusret Hızır, İstanbul, Kabcacı yay, 1985, s.26.

³ Nietzsche, *a.g.e.*, s.27.

temsil eden Antikçağ bilgesinin düşün doğası merceğe altına alındığında, orada gerçekte, bilginin evrensel değerinin iz sürücüsü olarak filozofun düşünür kişiliğinde beliren bilim kişiliğinin en saydam, en arı değerlerini buluruz. Filozof bilmek istiyor, evrensel gerçekliğin kuşatıcı bilgisine ermek istiyor.

Ne var ki felsefi düşüncenin yaratıcı kaynağına, bir başka deyişle felsefenin kaynağındaki devinim dinamiğine ilişkin olarak, “bilgi sevgisi”, “bilmek için bilmek” gibi klasik ön kabuller bize felsefi düşüncenin özgül doğasına ilişkin açıklama sunsa da, yine de tarihsel düzeyde bizi problem içine taşımakta yetersiz kalır. Zira tarihselliğin merceği altına aldığımızda “bilgi sevgisi”, “bilgiyi kendisi için bilmek” şeklindeki açıklama biçimlerinin kendisi de düşünce tarihinin felsefi sınırlarının kazısında problem dokusuna sahiptir. İşte tam da bu noktada, felsefi düşüncenin problematik doğasına dair tarihsel kazıya davet eden kimi sorular yanıt bekliyor.

Soru ilkin şu: Kozmosa, varlığın (var olan her şeyin) temel yapısına dair bilgi soruşturması olarak doğan felsefi düşüncenin tarihsel doğası, ‘bilgi sevgisi’, ‘merak’, ‘hayret’ gibi filozofun düşünür doğasına dair saiklere bağlayarak açıklanabilir mi? Sorularımızı çeşitlendirebiliriz: Düşünce tarihinin merceği altına alındığında ‘bilgelik sevgisi’ ne anlama geliyor? Filozofun bilgi sevgisini tutuşturan, ve ona “Ben bir philosophos’um”⁴ dedirten hangi önüne geçilmez saiklerdir ki, filozof, evrenin yapısına, kozmik oluşa dair önceki açıklama biçimlerini yetersiz bulup, cüretle yeni bir açıklama biçimine, nesnel evreninin akılla temellendirilmiş bilgisine iz sürüyordu? Dinsel-mitolojik tasarım değerlerini, ya da klasik bir genellemeyle, inan değerlerini eleştirel düşüncenin soruşturmasından geçiren akıl, *gerçekliğin bilgisi* arayışına yönelten neydi? Bilgiyi pratik yarar amacından bağımsız olarak, kendisi için, eş deyişle *bilgi değeri* için soruşturmanın tarihsel dinamiği

⁴ Herakleitos referans verilerek, *philosophos* deyimini ilk kullananın Pythagoras olduğunu bildirir. Pythagoras’ın kendisi için, “Ben bir philosophos’um” dediği, böylece bilginin ve bilgeliliğin tutkunu olduğunu söylemiş olduğu bildirilir. (Hançerlioğlu, “Felsefe”, *Felsefe Ansiklopedisi*, C II, Remzi Kitabevi, 1977, s.147.)

nerede yatar? Bütün bu soruları, Aristoteles'in dimağında "bilmenin en yüce hedefi"⁵ olarak karşılık bulan "felsefi bilgi" soruşturmasına bağlayabiliriz?

Yunanca "seviyorum, peşinden koşuyorum, arıyorum" anlamlarına gelen *philo* ile bilgelik anlamına gelen *sophia* sözcüklerinden türemiş olan *philosophia* terimi, kök anlamıyla *bilgelik sevgisi* olarak alınır. Öyleyse felsefe Grek düşüncesinde 'bilgiyi aramak'tır. Pythagoras'ın, kendi düşünür kişiliğini tanımlamak için *sophos* yerine *philosophos* terimini kullanması ile birlikte, felsefe de, bundan böyle Antikçağdaki geniş anlamını kazanmış oluyor: Bilgi sevgisi.

Sokrates, Theaitetos'a sorar:

- SOKRATES. – Bilgelik sayesinde bilgiler bilge olurlar, değil mi?
THEAİTETOS. – Evet.
SOKRATES. – Bu, bilgeden başka bir şey midir?
THEAİTETOS. – Hangisi?
SOKRATES. – Bilgelik. Yoksa bir şeyde bilgili olunca aynı zamanda bilge olunmaz mı?
THEAİTETOS. – Başka türlü olabilir mi?
SOKRATES. – O halde bilgi ile bilgelik aynı.⁶

Burada, Sokrates'in bilgi ile bilgelik sözcüklerini kavram birliği (ya da kavram örgüsü) içinde alan soruşturması, antikçağ felsefesinin ayırt edici niteliği olan 'bilgelik sevgisi', 'bilgi sevgisi' ya da burada alındığı biçimiyle gerçekliğin bilgisini arayış saiki arasındaki örtüşmeyi vurgulaması bakımından ışık tutucudur. Felsefenin gerçekliğin bilgisini elde etme saiki ile başlaması ile rasyonalist düşüncenin pratik amaçlara tâbi olmaksızın, bilmek için bilgiye yönelişi örtüşür. Antikçağ düşünürleri için 'bilgelik sevgisi' her şeyden önce gerçekliğe bağlanma ya da aynı anlama gelmek üzere, gerçekliğin bilgisini rasyonel düşünce yoluyla arayış

⁵ Aristoteles: "Bilmenin en yüce hedefi, felsefi bilgidir." (Aristoteles, *Felsefe Yapmaya Çağrı: Proteptikos*, çev. Ali Irgat, İstanbul, AFA yay, 1996, s. 36.)

⁶ Eflatun, *Theaitetos*, 145 e.

çabası anlamına geliyordu. Felsefe, gerçekliğin bilgisinin bağımsız düşüncenin ışığında arayışı ile başlar. Felsefenin doğuşu bilimsel zihniyetin bilmek için bilgi arayışıyla özleşir, burada insan anlığı bilmenin doğası ile bilginin doğası (bilgi değeri) arasında (bundan böyle bilim ve felsefi düşünce tarihine yön verecek olan) bir bağıntı kurmayı başarmış oluyor. Bağımsız düşüncede vücut bulan bilimsel düşünce nesnel bilgi arayışında devinir. Felsefe öncesinde bilgi pratiğe bağımlıdır, maddi gereksinimlerce koşullanmıştır; orada rasyonel düşüncenin, mantığın ve uslamlama yetisinin yön verdiği bir bilgi değeri soruşturmasından, dolayısıyla da bağımsız bir temele sahip bir kuramsal bakıştan söz edemiyoruz henüz.

İlk filozofların 'bilgi sevgisi' ya da 'bilgelik sevgisi' neyi açıklar? Burada her şeyden önce problem bilincine karşılık gelen, yani dış dünyaya, objektif bilgi evrenine problematik düzeyde yönelen gerçekliğin arayışında durmalıyız. Zira doğayı inceleyen ilk felsefe, objektif maddi dünyada gerçekliğin bilgisini arayış çabası olarak doğar. Felsefenin başlangıcını temsil eden İyonya Okulu filozoflarının düşünme ilkeleri ampirik bir kavrayışa dayanan deney ve gözlemlerden kalkarak, şeyler arasında genellik ilişkisi kuran, böylece genel kavrayışlardan kalkan soyut düşünce yoluyla görünenin ardındaki gerçeğin gizine ulaşmaya çalışan bilimsel düşüncenin kuşatıcı yöntemine dayanır. Bilgiye kavramsal çatı kurmak suretiyle gerçekliğin tümel-bütünleyici yapısını kuran "theoria" adamıdır, buradaki 'bilgelik sevgisi' tutkunu filozof kişi kisvesi altındaki bilim kişiliği. Doğanın incelenmesinde, gözlem ve deneylerden kalkarak nedensel bağıntıların kurulması ve genel kavrayışlardan kalkarak kurulan genellik ilişkilerinin kavramsal düzeyde tanımlanması suretiyle teorik bilginin tarihsel zemini oluşturulmuş oluyordu.

Thomson, Milet'li düşünörlere filozof derken terimi bugünkü anlamda kullanmadığımızı işaret ederek, onların o zamanlar henüz araştırma konusu haline gelmemiş olan düşünce yasalarına değil, temelde doğa bilimlerinin sorunları diye adlandıracağımız şeylere yönelen ilgilerine⁷ dikkat çeker. Thomson, onları mitolojik düşünce geleneğinin başlıca temsilcileri olan Hesiodos ve öteki şairlerden ayıran

⁷ Thomson, **İlk Filozoflar**, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yayınları, 1988, S.189.

şeyi ise, "Tanrıların varlığını yadsımamalarına karşın, kutsallığı, maddenin kendisinde bulunduğunu varsaydıkları hareket yetisiyle bir tutmaları"⁸ olarak görür.

"Onların araştırma alanları, kendilerince bilindiği kadarıyla tüm doğa âlemi idi. (...) Doğal olanla doğaüstü olan arasında hiçbir ayırım görmüyorlardı. Bu nedenle onlara bazen ilk bilimciler olarak bakılmaktadır; kuşkusuz, yaptıkları, doğal bilimlerin ilerlemesine doğru bir adımdı; fakat deneye değil basit gözleme dayanmaktadır. Bu nedenlerle, onların çalışmalarına bilim değil, doğal felsefe adını veriyoruz."⁹

Filozofun maddi dünyaya yönelen objektif bilgi soruşturmasının tarihsel anlamı, bir yandan pratik amaçlardan bağımsızlaşma ise, öte yandan da inan değerlerinin söylem, tasarım ve açıklama biçimlerinden arınarak kopuşmadır. Filozof kozmosu *bilmek* istiyor; o ne, pratik yarar amacına bağlanmış, bütünü kesitlerinin bilgisine eğilmiş Mısır, Mezopotamya bilginidir, ne de toplumsal davranış normları öğütleyen Çin bilgesidir; o, anlığını objektif maddi dünyaya kapatarak içgörü yoluyla hakikate ermek isteyen münzevi Hint bilgisi hiç değildir. Filozof, kozmosun özünü; *bütünü, yapısal olanı, görünürün ardındaki gerçeği, gerçeğin görünmeyen yüzünü* bilmek istiyor. Onun bilgelik gerçeği; sonsuz görüngüleri altında varolan her şeyi kozmik doğasından incelemek, kavramak ve açıklamaktır; bilinmeyen gerçeği bilmek, gerçeği doğasından hazzetmektir.

Bizi felsefi düşüncenin kaynağına taşıyan 'bilgelik sevgisi' ya da kavramın kökenindeki tarihsel içeriğiyle bilgi sevgisi, dinsel-mitolojik inan değerlerine karşı, felsefe-bilim geleneğinin 'karşıt kültür' doğasıdır: Aklın kendi ışığı ile evrensel meraka canlanan *bilgelik-sevgisi* mitolojik-dinsel tasarımlar ile çatışma, hesaplaşma ve ondan kopuşma ile özdeşlik taşıyor; bilgiyi sevmek, inanı sorgulamak oluyor (bilgi artık inanda verili değildir, zira kuşku akla düşmüştür bir kez). Burada alındığı

⁸ A.e., s.189.

⁹ A.e., s.189.

biçimiyle 'bilgi sevgisi' bir bilme saiki olarak kültürel eğilim ve entelektüel hazdan öte, gerçekte kuşkucu ve eleştirel sorgulayıcı düşünceyi, uslamlama yetisini ve öyleyse, objektif maddi dünyanın gerçek doğasına aklın ışığının tutuluşunu anlatır: Verili (mitsel-dinsel) düşünme ve açıklama biçimlerini soruşturmadan geçirerek gerçekliğin bilgisine iz süren kuşkucu ve sorgulayıcı yeni düşünce tarzının ifadesi olarak, aklın eleştirel doğasını tanımlar. Evrendeki kendi ışığını fark eden aklın tarihsel olarak eleştirel doğası ise bağımsız düşünce ve uslamlama gücünü duyumsaması, özgür düşünceyi soluması anlamına gelir. Bu gerçek, rasyonalist düşüncenin inan değerleri ve katılaştırılmış yargılar ile olan göbek bağına kesme gerilimini yansıtır ve buradan giderek uslamlama yoluyla temellendirilmiş bilgi arayışını anlatır.

Böylece inan kültüründen (inanın söylem, tasarım ve değerler silsilesinden) kopuşmak suretiyle, akla dayanan ve objektif maddi dünyanın tümü olarak kavranan doğayı bilgi nesnesi olarak alan bir teorik bilgi tasarım süreci başlıyor.

1.2. Eleştirel Akıl

Grek düşüncesinde gerçekliğin bilgisini arayış saiki ile felsefenin doğuşu arasında mantığın ve epistemolojinin birbirinin üzerine katlandığı bir örtüşme vardır: Bu sorun *bilgi değeri* problemi olarak karşımıza çıkar. Filozof için 'bilmek' sorunu aynı zamanda bilgi değeri sorunudur da. Bilgi nesnesi her şey filozof için aynı zamanda bilgi değeri soruşturmasındadır. İnsan bağımsız düşüncenin eleştirel gücü ve olanakları ile kendisini ve doğayı bilgi nesnesi haline getirir. Varlık, filozof için bir bilgi nesnesi olarak kavrandığı zaman, verili bilgimizin kendisi *bilgi değeri soruşturmasından* geçirilir. İnsan anlığı bilmenin doğası ile bilginin doğası arasında nasıl bir bağıntı kurabilmeyi başarmış oluyor? Felsefi algının (kavramsal görünüm) düzleminde, yani rasyonalist düşünce yoluyla tasarımılanan ve kavramsal bir doğa kazanan *felsefi bilgi* ile inan değerlerinin tasvir dünyası ve masalsı söylemi arasındaki çelişki bağdaştırılamaz.

Bilgi değeri sorunu o çağlarda ancak ayıklayıcı dūşünce yoluyla işlenebilirdi. Ayıklayıcı dūşünce tarzı ise, kuşku duşünceye eleştirel dūşünceye uzanan, usamlama yoluyla birbiri üzerine katlanarak yol alan diyalektik bir dūşünme sürecinden geçer. Dūşünce tarihinde Thales'in ve İyonya filozoflarının dūşünür kişiliği, bir bilge ile bir filozofun buluştuğu *aydınlanma ruhunda* simgeleşir: Bilge kişilik yön arayışının, filozof doğası ise aydınlanma ruhunun zekasıdır. Filozofun "arayış zekası", eleştirel aklın bağımsız dūşünce gücünde yön kazanır. Filozofun dūşün adamı kişiliğinde, evrensel merak uyarılmış bilgi soruşturucusu belirir. Bu devrin geleneksel toplumsal ödev sözcüsü olarak cisimleşmiş olan bilgelik kültü, bundan böyle filozof-bilge kişi şahsında 'pratik yarar' ilkesinden tastamam bağımsız olarak ve düsturu gerçekliğin arayışı olan bir dūşün mecrasında devinir. Filozofun bilgelik saikinde evrenin temel bilgisine iz süren evrensel merakın anlamaya ve açıklamaya uyarılmış soruşturucu ruhunu görüyoruz. Önceki dūşünme ve açıklama biçimlerinden göbek bağını keserek, gerçekliğin bilgisine eleştirel aklın kılavuzluğunda iz süren bu bilim kişiliği, bilgi tutkunu bu araştırmacı yeni-özgün tip, kaydı düşülmüş tarihte daha önce bir eşinebenzerine tanık olmadığımız dūşün-bilim adamı portresi sunar. Filozofun evrensel bilgi arayışına yön veren saik geleneksel bilgeliğin toplumsal amaçlara bağlanan ödevci pratik yarar ilkesi değil, halis bir meraktır, zihnin gerçekle aydınlanma sancısıdır.

İnsan-anlağı, bağımsız dūşüncenin eleştirel gücü ve olanakları ile kendisini ve doğayı bilgi nesnesi haline getirir. Bu gerçek aynı zamanda *kışı bilinci* ve *kışı değerleri* sorununa bağlanır. Evrendeki kendi akılsal varlığının farkına varan ve böylece birey kişiliğini duyumsayan *kışı bilinci* ve *kışı değerleri* sorunu felsefenin kaynağında, karşıma çıkan bir diğer problem alanıdır.

Felsefenin açtığı bilgelik yolunda her şeyi nesnel bilgi neşterine yatıran insan; kendi varlığını, doğayı ve evreni dūşünce gücüyle kuşatarak, aynı zamanda evrendeki kendi varoluşunu da yeniden anlamlandıran insandır. İnsanın bu yeni gerçekliğinde, kendi varoluşunun bilince çıkan yeni anlamını *tarihte birey*

olgusunda kavrayabiliriz ancak: İnsanın bu yeni gerçekliğini, evrenin sırlarına, doğa olaylarının gizemine dair insanın tasarım ve açıklama biçimlerini sorgulamadan geçirmeye cüret eden, kozmos'a yaradılış efsanelerinin dışından aklın ışığı altında oluşturulan bir görüş ile ışık tutmaya yeltenen, insana dair ütopyanın evreninden adil ve özgürleştirici bir devlet ve toplum düzeni tasarımına girişen; bütün bu özellikleri itibarıyla de tarihte daha önce eşi görülmemiş yeni insanın, evrendeki arınmış ve soyunuk ussal varlığının özgürleştirici düşünce gücünü hazzeden *kişi*'nin tarih sahnesindeki yerini alışında buluruz.

Filozofun şahsında, insanın tarihselliği yeni bir boyut kazanır. Kendisine (zihnine, anlayışına) verilmiş olan ile köprüleri atmış yeni insanın bağımsız ve eleştirel düşünce tarzının simgesi olarak, filozof kişi kisvesi altında eleştirel akıl tarih sahnesinde yerini alır. Evrende kendi ışığını keşfeden akıl, yine bu aynı yoldan kendi sınırlarının keşfine atılır ve ışığını evrene yayar: Bilinmeyene/gize anlam vererek insanı ve çevreni ışıtarak yeniden anlamlandırma çabası ile başlayan süreç, günümüzde evrenin derinliklerine, "kara deliklerine", "beyaz deliklerine" doğru yol almaktadır, akıbeti meçhul bir tarzda.

ARKHE

1.1. Felsefe Ve Sadece O Logos'tur

Doğa filozoflarının sav-sözlerinde dile gelen, felsefenin 'düşünülür dünya' üzerine ilk problemleri kavram çekirdeklerinde taşınır. Kavram çekirdeklerinde taşınan felsefenin ilk problemleri, aynı zamanda birer kavram problematığıdır. Thales'in felsefesinin bizi karşı karşıya bıraktığı çetin, ama o ölçüde de problematik düşüncenin devinim kaynağı olarak alınması gereken temel problem alanı, "her şeyin arkhesi sudur" ve " her şey tanrılarla doludur" (Panta plore Teon) sav-sözlerinin kavram terminolojisidir. Thales'e atfedilen bu iki önermenin kurucu kavramlarında belirlenen anlam örgülerinin yorum yumağına dolaşık olması nedeniyle, hangi genel felsefi sonuçlara ulaştığı tam bir kesinlik taşımamaktadır. Thales'in önermelerinin farklı bir çok bakış açısından yorumlanabilmesi, her türlü bakış açısından ele alınabilir olması, Heidegger'in Yunanca'ya ilişkin "logos" saptamasının ışığında mercek altına alınabilir; şöyle diyor Heidegger:

"...ilkece bir not düşmek gerekir. Şimdi ve sonraları Yunanca sözcükler duyduğumuzda, benzersiz bir alana gireriz. Zira Yunanca'nın, tanıdığımız Avrupa dilleri gibi olmadığı yavaş yavaş belli olmaktadır. Yunanca, ve sadece o, *logos*'tur. [...] Yunanca'da söylenen şeyin aynı zamanda benzersiz şekilde bununla dile getirilen şey olduğuna işaret etmek, başlangıç için yeterli olsun."¹

Heidegger'in Yunanca'ya ilişkin 'logos' saptamasını kuşkusuz ki felsefe bağlamında almalıyız: Felsefe dili olarak Yunanca, ve sadece o, *logos*'tur. Heidegger'in vurgusunu ödünç alarak bir adım daha atalım: Felsefe, ve sadece o, logostur.

¹ Martin Heidegger, *Nedir Bu - Felsefe?*, İstanbul, AFA Yayınları, 1995, s.49.

Felsefenin ilk kavramı *arkhe* sözcüğüdür. Peki *arkhe* ne demektir? Asıl güçlük burada karşımıza çıkar. Felsefe, işte tam da burada başlar: Felsefe, daha kaynağında kavram problematiğinde devinir. Felsefenin kaynağına inmeden felsefi düşüncenin problematik doğasına girilemez.

Kaynağa inen her adım ise enikonu Thales'in *arkhe* kavramıyla teşne olacaktır. Heidegger'in Yunanca'ya ilişkin "*logos*" değerlemesini, *arkhe* görüşüyle açılan felsefe çağının, başlangıçtaki temel kavramsal çerçevesinin yorumlanmasında kalkış noktası olarak alabiliriz. Sözün burasında yeniden Heidegger'e kulak verelim:

"Yunanca *arkhe* sözcüğünü bütün anlamlarıyla ele almalıyız, o, bir şeyin nereden başladığını dile getirir. Ama bu "nereden" ondan yola çıkılırken geride bırakılmaz, aksine *arkhe*, *arkhein* fiilinin dile getirdiği şeye, egemen şeye dönüşür."²

Kaynağında *arkhe* problemine bağlanan evrenin temel bilgisinin soruşturması, "ilk ilke" kavramı altında işlenen *orijin öge* arayışında, yani mikro-kozmos oluş ilkesinde işlenir. Felsefe yapmanın 'doğası gereği' her filozof kendi öğretisinin temel kavramsal çerçevesini spesifik kavram terminolojisi ile kurar. Thales'e göre "*su*" olan³ evrenin "menşei", Anaksimandros'a göre "*apeiron*", Anaksimenes'e göre ise "*hava*"dır. Filozofun *Logos*'unu taşıyıcı çekirdek kavram her ne kadar spesifik olsa da, "Felsefe tarihçisi, "arche"yi bir ilke, bir kategori olarak ele alabilir; ve sonucu görecektir ki, her filozofun varlık kavrayışında böyle taşıyıcı bir temel ilke vardır."⁴

² A.e., s.49.

³ Aristoteles: "...[ilk filozofların] hepsi bu ilkelerin sayısı ve yapısı ile ilgili olarak aynı görüşte değildiler. Bu tür felsefenin kurucusu olan Thales, ilkenin su olduğunu söylemektedir." (*Metafizik i*, 3, 983 b 20-23.)

⁴ T. Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, 1. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997, s. 308.

1.2. Cisimsel Cevher: Su

Thales'in arkhe soruşturmasında, temel yapısından kavranan evrenin özü, su'dur. Thales'in arkhesi olan su, varlığın sonsuz görünümünde içkin olan evrensel yapıtaşdır (özyapıdır ya da en genel soyutlama ile, özdür). Thales'in "her şeyin arkhesi sudur" savının yapıtaşı olan *arkhe* tasarımını anlamak; onun arkhe olarak aldığı "su"dan kastettiği şeyin ne olduğunu tam olarak ortaya koymadan yine de pek olanaklı değildir. Bu nokta da Thales'in arkhe olarak gördüğü sudan ne kastetmiş olduğunu irdelemeliyiz.

Aristoteles'in terminolojisinde Thales'in arkhesi olarak alınan su sözcüğü, bir element olarak suyun anlam çeşitlemesini veren Grekçe başka sözcüklerde olmasına karşın, Thales yorumcularının terminolojisinde özellikle hüdor, hügro, khulodes sözcüklerine bağlanarak yorumlanmıştır:

"Aristoteles, Theophrastos, Hippolytos, Epiphanius ve Plutarkhos'tan kalan eserlerde ...genellikle hüdor* olarak sözedilmiştir...Ayrıca Aristoteles ve Theophrastos'un Thales üzerine yaptıkları yorumlarda hügro** sözcüğünü de sıkça kullandıkları görülür. Khulodes*** sözcüğüne Theophrastos'un terminolojisinde rastlanmıştır... Aetius'un, Plutarkhos, Epitomis ve Stobaeus'un yazılarından seçerek hazırladığı eserinin bir bölümünde veya Hermias'ın bir eserinde, hügro sözcüğünün, Thales'in ilk ilkesini belirtmek amacıyla kullandığı görülür. Diogenes Laertius *Ünlü Filozofların Yaşamları I* adlı eserinde, Thales'in arkhesinden hüdor diye bahseder. (Arhen de Ton panton hüdor hüpestesato-her şeyin ilk ilkesinin su olduğunu ileri sürdü.)"⁵

* Hüdor: Her çeşit su; kaynak suyu; nehir suyu; yağmur, yağmur suyu; (Homeros'ta nadiren) deniz suyu; su saatinin suyu.

** Hügro: (sıfat olarak) ıslak, yağ, nemli, sulu, akıcı.

*** Khulodes: sıvı, özsu. (Bu sözcük (Khúlos) (Kheo) filinden-sözcüğünden türemiştir. Khulos: özsu, usare, (çoğ.) insan vücudunun sıvı kısımları, nemli, ıslak, sulu, su, sıvı.

⁵ Çiğdem Dürüşken, "Thales'in Arkhesi Üzerine Filolojik Bir İnceleme", *Felsefe Tartışmaları*, Sayı 3, Eylül 1988, s.70.

Thales'in arkhesini yorumlayan Latin düşünürlerinden Cicero ile Seneca su sözcüğünü 'hüdor'a karşılık gelen Latince 'agua' sözcüğüne bağlar, Lucretius ise Grekçe 'hügros' sözcüğünün karşılığı olan 'Umor' sözcüğü ile karşılamıştır.⁶ Thales'in arkhe olarak suyu belirlemiş olması Aristoteles tarafından şöyle yorumlanır:

- a) Ek Tu puanton horan Ten Trofen hügran usan
Bundan, bütün her şeyin besininin su (sıvı) olduğunu,
- b) Kay avto To Termon ek Tutu gignomenon
Ve bundan sonra sıcaklığın oluştuğunu,
- c) (Kay tuto zon)
ve bununla yaşam sürdüğü için,
- d) (...kay dia To panton Ta Spermata Ten füzin hügran eheyn)
ve bundan dolayı da her şeyin tohumlarının nemli bir yapıya sahip olduğunu (söyledi).⁷

Aristoteles'in yorumunda, Thales'in arkhe olarak belirlemiş olduğu su, doğadaki ve canlılardaki yaşam öz suyudur; her şeyin tohumlarındaki nemin açıklaması da budur. Thales'in arkhesi üzerine referans kaynaklarının karşılaştırmalı bir filolojik değerlendirmesini yapan Dürüşken ise, Theophrastos'un kullandığı khülodes khülos* sözcüğüne dikkat çekerek, "bitkilerin veya hayvanların dokularındaki özsu" üzerinde durur.⁸ Theophrastos'un yorumunun çerçeve aktarımı ise şöyledir:

- c) Kay garto Termonto hügro ze) (Kay Ta nekrumena kserayne Tav)
Gerçekten sıcaklık su ile yaşar ve cansız varlıklar kurudurlar.
- d) Kay Ta spermata panton hügra
Ve her şeyin tohumları nemlidir.
- a) Kay he Trofe pasa hülodes

⁶ Dürüşken, A.y., s.71.

⁷ Dürüşken, A.y., s.71.

* Khulodes: sıvı, özsu.

⁸ A.e., s.72.

ve bütün gıda sıvıdır.⁹

Başta eski Grek ve Latin düşünürlerin kaynak referans yorumları olmak üzere konu üzerinde yapılan değerlendirmelerin genel kanaat olarak üzerinde birleştiği nokta, Thales'in arkhesi olan suyun, yaşamsal öge olarak <spermata> ya da nem olarak kavranmasıdır. Nem olanak halindeki yaşamdır, yaşamı canlandırıcı özsu (besisuyu) dur: "Bu su öz bakımından aynı kalan, değişik nitelikler kazanabilen, türlü biçimlere girebilen (nem, özsu vs.) ve böylece çokluğu meydana getiren bir sudur."¹⁰

Thales'in arkhesi olarak alınan 'su' kavramının, hüdor'dan, genel içeriğiyle bir element olarak söz ettiğimiz sudan öte, şeylerin doğasına ilişkin yaşam kaynağı ve devindirici yapısal bir öge olarak kavrandığı sonucuna ulaşılabilir.

Thales'in felsefesinin mitolojik düşünce geleneği ile ilişkisini kuran değerlendirmeler, ona atfedilen, "Her şey tanrılarla doludur" <Panta plore Teon> sözüne daha dolaysızca gönderme yapar. Thales'in arkhe kavrayışını o çağların su fenomenine efsanevi-tanrısal dokusunu veren mitolojik öğelerden büsbütün bağımsız olarak değerlendirmek olası değildir. Grek kozmogonistlerinin dünyayı erken tarihlerden itibaren Okeanos nehri ile çevrili bir ada olarak betimlenmesi ile Thales'in dünyayı su üzerinde yüzen bir disk şeklinde tasarlaması, geleneksel düşünce bağını düşündürür. Eski Yunan mitolojisinde her şeyin orijini olarak görülen Okeanos ile Tethys meydana gelişin babası ve anası kabul edilir. Aristoteles eskilerin¹¹ Okeanos ve Tethys'i dünyayı meydana getiren varlıklar olarak kabul ettiğini ve Tanrıların, şairlerin Styks adını verdikleri su¹² üzerine yemin ettiklerini bildirmektedir: "Çünkü en eski olan, en fazla saygıya değer olandır ve üzerinde yemin edilen şey de en fazla saygıya değer olan şeydir."¹³ Homeros'un, Okeanos'u

⁹ A.e., s.71.

¹⁰ A.e., s.72.

¹¹ Aristoteles'in 'eskiler' olarak tanımladığı teolog-ozanlar, Homeros, Hesiodos ve efsanevi Orpheus'tur.

¹² Bkz.: Hades'in suyu Styks üzerine yemin etmekle ilgili olarak Hesiodos-**Theogonie**, 782-806 mısralar.

¹³ Aristoteles, **Metafizik** i, 3, 983 b 30.

her şeyin kendisinden meydana geldiği ilk öge olarak görmesi ile Thales'in arkhe olarak suyu alması arasında bir benzerlik bağlantısı Çiçero tarafından da kurulur.¹⁴

Su fenomeni yaradılış mitolojisinde çok eski çağlardan beri başat motiftir. Hint'te, Eski Mısır ve Mezopotamya'da su, içinde yaratıcı kudret taşıyan tanrısal kutsallık olarak görülür. Mitolojik imgelerde çok eski zamanlardan beri evrenin oluşumunun orijini ya da temel bir parçası olarak görülen su, "doğuda bilinçli bir düşünce ve yaratıcılığın simgesiydi."¹⁵

"Çok eski zamanlardan beri, toprağın yanında ele alınan pınarların, nehirlerin vs. suları evrenin oluşumunun bir parçası olarak görülmüştür. Suyun içindeki güç erkeğe aitti. Bu tanrısal güce En-ki (evrenin efendisi) deniyordu. En-ki yeni varlıklar üretme yeteneğine sahip bir tanrıydı."¹⁶

Sık sık Mısır'a geziler yaptığı rivayet edilen Thales'in arkhe kavrayışında suyu her şeyin orijini ve yaşamın devindirici kaynağı olarak almasını eski Doğu kozmogonik inançlarla ilişkilendiren görüşler bu bakımdan dikkate değerdir. Eski Mısır'da, suyun içindeki tanrısal yaratıcı güç "Enki" evrenin efendisi olarak telakki edilirdi.¹⁷

"Eski Mısır'da baş figür Nil ve kutsal sularıdır. Nil'in kuzeye doğru aktığı ve yaşamı sağlayan gerekli suyu getirdiğine inanılır. Eski Mezopotamya'da Su toprağın yanında yer alır ve toprağın (Ki veya Ninhursaga; atıfları: Nin-tu-doğuran kadın, Nin-zi-gal-dim-me-yaşam solugunu içinde taşıyan, her şeyin yaratıcısı) verimlilik gücü taşımasının yanında suyun yaratıcılık özelliği taşıdığına inanılır."¹⁸

Thales'in arkhesi olan su da içinde taşıdığı tanrısal yaratıcı gücüyle her şeydedir: Panta plore Teon.

¹⁴ Dürüşken, a.g.e., s.72.

¹⁵ A.e., s.72

¹⁶ A.e., s.73.

¹⁷ A.e., s.73.

¹⁸ A.e., s.72.

Thales'in Tanrı kavramı (teos)tan başka sözcüklerle de yorumlanmıştır:

“Kimi yorumcular bu kavrama voûs=*nus* kimileri de (nus Tu Kosmu) evren akli demişlerdir. Örn. Cicero bu kavramı ‘mens’ (akıl, zihin, ruh) olarak çevirmiştir.¹⁹

Engels Çiçero'nun bu yorumuna karşı Hegel'in yerinde itirazına şöyle dikkat çeker:

"Çiçero der ki: 'Milet'li Thales ... herşeyin temel maddesinin su olduğunu ve tanrının ise sudan herşeyi oluşturan bir zihin olduğunu ilan etti.' (De Natura Deorum, I. S.10.) Hegel çok haklı olarak bunun Çiçero tarafından yapılmış bir ek olduğunu belirtiyor ve şöyle diyor: 'Bununla birlikte, Thales'in ayrıca tanrıya da inanmış olması burada bizi ilgilendirmiyor; burada varsayım, inanç, halk dini söz konusu değildir ... kendisi sudan herşeyi yaratmış olduğu yollu tanrıdan söz etse bile, biz bu yoldan böyle bir varlık konusunda daha fazla bir şey öğrenmiş olmayız... bu, kavramı olmayan boş bir sözdür.²⁰

1.3. Panta Plore Teon (Her şey Tanrılarla Doludur)

Thales'e atfedilen “her şey tanrılarla doludur” sözü, görüntü mantığından bakıldığında, suya tanrısal güç atfeden mitolojik efsanelerden büsbütün ilişkisiz alınamaz. Ancak Grek mitolojik mistisizminin Olympos'u mesken tutan, doğa olaylarını düzenleyen yarı-tanrısal (anthropomorphist) yetke olarak tanrı imgesi ile, Thales'in *doğa tanrısallık* kavrayışı arasında geleneksel bir söylem ve fikir bağı kurmak, yine de dayanaksız kalacaktır. Thales'in “her şey tanrılarla doludur” sözü, yenidir; mitolojik bir söylem değil, felsefi bir tasarımdır. Thales'in bu önermesinde, Tanrı, ne erken dönem mitolojik düşüncenin doğa güçlerini simgeler ve ne de

¹⁹ A.e., s.72-73.

²⁰ F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, 5.bs., İstanbul, Sol Yayınları, Ekim 1991, s.106

Olimpos'u mesken tutan antropomorfist bir sıfattır; her yerde her şeyde, tasvirsiz, sıfatsız tanrısallıktır. Tanrıların her şeyde oluşu, mitolojik düşüncenin anlatımı değil, doğa yasalılığının mitolojik bir anlatımıdır sanki.

İyonyalı filozofların doğa görüşü, kozmos içinde varolan her şeyin maddi birliğini savlar/kurgular. Ancak onların evren kavrayışında, Ritter'in haklı olarak işaret ettiği gibi, doğa bütün varlıkların kendisinden meydana geldiği temel olarak anlaşılabilirliği gibi, onların 'özü' olarak da anlaşılabilir:

"...'temel' (kaynak, kök) olarak tabiatla, "öz" olarak tabiat arasında ne gibi bir bağıntı vardır? Eskiler bu soruyu cevaplandırmamışlar, daha çok tabiatı genel olarak ilk anlamda anlamışlardır. Tabiat kavramının bu eksik gelişmesinde de gene genel olarak eskilerin teori kurmasına çizilmiş olan sınırlar kendisini gösterir."²¹

Felsefenin başlangıç probleminde *oluş* ile *öz* sorunu örtüşür: İyonyalı doğa filozoflarında *arkhe*, varlığın sonsuz görünümünde dışlaşan, öncesiz-sonrasız devinimi kendinde evrensel tözdür. Aristoteles'in, İyonya okulunun *arkhe* kavrayışını tanımlamasından yola çıkarak da *arkhe* problemindeki *oluş* düşüncesine dair savın arkasında durabiliriz aslında: "Her şeyin kendisinden meydana geldiği, kendisinden doğup sonuçta yine kendine döndüğü"²², yani her şeyin sürekli özdevinim içinde sonsuz görüngülere akışı tasarımı gerçekte, *oluş* kavrayışıdır. İyonya okulu, *arkhe* problemiyle; her şey gerçek doğasından meydana gelmiştir demekle kalmıyor, sonuçta her şeyin yine kendisinden meydana geldiği ilkeye döndüğünü savlıyor. Buradaki düşünce sonsuz bir devinim teorisidir: Her şey sonsuz bir akış içinde öz ile görüngü diyalektiğinde devinir. Bu düşünce modern doğa bilimin ve teorik fiziğin bugünde an sağlam teorik dayanağıdır.

Thales'in ortaya attığı *arkhe* görüşü genel planda *oluş* problemidir. Thales'ten bize kadar ulaşan iki temel önermesinde 'yaratılış sorunu' değil, oluş ilkesi işlenmiştir.

²¹ Roachim Ritter, "Aristoteles Ve Sokrates'ten Öncekiler", *Felsefe Arkivi*, Cilt 3, Sayı 2, İstanbul, 1955 s.11.

²² *Metafizik i*, 3, 983 b 5, 5-7.

Kimi Thales yorumcularınca birbiriyle çelişik gibi alınan “her şeyin arkhesi sudur” önermesi ile “her şey tanrılarla doludur” sözü, gerçekte, Thales’in arkhe felsefesinin birbirini bütünleyici çekirdek düşüncelerini dile getirir; bu iki sav kozmos içindeki varlığın sonsuz görünümleri altındaki *oluş* felsefesini taşır. Thales’in “her şeyin arkhesi sudur” önermesi, onun suyu *tanrısal öge* kavrayışında yansıyan *oluş* sorununu savlar. Thales’te, her şeye devinen temel öge kavrayışıyla, varlığın özü, *oluş*’tur. Bir başka deyişle, Thales’in felsefesinde, kozmos içinde meydana geliş, varlığın çeşitliliğini veren görünümüne oluşum ilkesidir.

Thales’in monist evren¹ görüşünün kuramsal temelini bütünleyici bu iki sav, gerçekte doğa tanrısal-*oluş* kavrayışını yansıtır. Thales’in felsefesindeki *oluş* düşüncesi, ne teolojik düşüncenin hiçten-kaotik meydana geliş ilkesini ve ne de mitolojinin kaotik türeyiş ilkesini dile getirir. Thales’in *arkhe* problematiğinde yaratılış ilkesi belirlenmemiş bir sorun alanıdır. Thales’in felsefesindeki *oluş* problemini, kendi özündeki 'tanrısal kudret' ile doğayı sonsuz görüngülerine çeşitlendiren suyun, yani içinde tanrısal yaratım kudreti taşıyan kozmik tözün sonsuz görüngülerine evrensel devinimi olarak değerlendirebiliriz.

Thales’in, “her şeyin arkhesi sudur” sözündeki sav, 'her şey sudan meydana gelmiştir' değil, 'her şeyin özü sudur' şeklinde işlendiğinde 'mitostan logosa' felsefeye bir yolculuk gerçekleştirebiliriz ancak.

Grek kültür ikliminin devingen düşünce yapısı, Thales’in felsefesinde, arkhe görüşüyle, özdevinim düşüncesine -burada alındığı biçimiyle *oluş* kavrayışına sıçramıştır. Bu bakımdan Thales, evrensel oluşu temel yapısından açıklayan arkhe görüşüyle, Herakleitos'un sürekli *oluş* kuramının problematik önceli olarak alınmalıdır. Herakleitos’a göre ise evren *sürekli oluş* halindedir. Herakleitos’ta oluşun kendisi varlık; onun için bu düşünce yeni: “İlk olarak Herakleitos varlıkla oluşun birliğini düşünmüştür. Doğrusu büyük düşünce.”²

¹ Kranz: “Her şeyin tanrılarla dolu olduğunu söyleyen Thales için dünyada tanrısal olmayan hiçbir şey yoktur.. Bu canlı ve ruhlu madde öğretisi monizmin ta kendisidir.” (Kranz, a.g.e., s.21)

² Ritter, a.g.e., s.10.

Ancak burada göz önüne alınması gereken şey şudur; İyonyalı filozofların *arkhe* kavrayışında beliren *oluş* düşüncesi, bütünsellik içinde kavranan doğanın çeşitliliğinin sonsuz görüngülerine devinimini temel yapısından, bir başka deyişle *birlik ilkesi*'nden yola çıkarak soruşturan bir kavrayışta yansır, şu halde örtülü bir tarzda işlenir. Thales'in *arkhe* problematiğinde oluş, evrenin temel maddesi olarak alınan suyun, eş deyişle 'evrensel öz'ün bütün doğayı kapsayan sürekli devinimidir: Burada alındığı biçimiyle, doğanın temel yapısından sonsuz görünümüne, evrensel formlarına devinimdir; sonsuz devinim içindeki olgusal, görüngüsel, nedensel akış ilkesidir.

İyonyalı filozofların *arkhe* problemini, doğayı bütünleyici bir kavrayış olarak düşündüğümüzde, bu noktada Ritter'in "Bütünü yahut varlığı 'a r c h e' olarak kavramak ne demektir?"²⁵ sorusuna verdiği yanıtı dönebiliriz:

Arche (ilke, temel, sebep) nin ne olduğu ilkin felsefenin başta "tabiat" (physis) olarak tanrısal varlığa yönelmesinde dile gelir. Eskiler ... tanrısal varlıktan tabiat diye sözedirler. Tabiat "bütün" kavramını içine alır; o tek tabiat, bütün tabiat, aynı olan ve kalan tabiattır. Aristoteles'in tabiatı vasıflandırmak için kullandığı kavramların başlıcaları eskilerin yazılarından alınmış olsa gerektir: tabiat meydana gelmemiştir, yok olamaz, ölümsüzdür; kuşatıcı bir bütün olup bir dümenci gibi herşeyi yönetir. Ayrıca o tanrısal olandır, Aristoteles ona Tanrıyla bir ad verir. Onun Sokrates'ten öncekileri incelerken kullandığı belirlenimler (kavramlar) onlarda "tanrısal kanun (Herakleitos), "heimarmene" (Herakleitos), "Dike", (Parmenides), "zaruri olan" (Anaximandros), "tanrılarla dolu olan" (Thales) gibi kavramlarla olan bağıntıya işaret eder. (...) O halde onların bu tanrısal'ı "tabiat" diye anlamaları ne demektir? Tabiat bütün tabii olarak varolan şeylerin tümüdür. ... Tabii olarak varolan nesnelere ortak vasfı, "hareket ve sükunetlerinin ilkesini kendi içlerinde bulundurmalarıdır"; bu gibi nesnelere insanın sanatıyla meydana getirdiği şeylerden kökçek böyle ayrılırlar (bir sandalye yahut bir elbise kendiliğinden meydana gelemez). Sonra tabiat tabii

²⁵ Ritter. a.ge., s.11.

olarak varolan şeylerin temelinde bulunan bütündür, her şeyin temelinde bulunmak bakımından ayrıca bütün bu temele dayanan tabii varlıkların tümüdür.²⁶

İyonyalı doğa filozoflarının objektif maddi dünyayı “ a r c h e “ olarak ele almalarını, onların, “tanrısal varlık olarak görülen” ve varolan her şeyin tümünü içeren doğa kavrayışlarına bağlayan Ritter, burada "pozitif olan nedir?" sorusuna yanıt arar:

Pozitif olan ne? Pozitif olan, mythos'un tanrısal varlık anlayışını aşılması. Eskiler tanrısal varlığı tabiat olarak düşünmekle, onu şimdi ve burada mevcut olup onlarda bir temel, bir öz olarak kendini gösteren “bütün” olarak kavrarlar. Böylece tanrısal varlığın şairce tasavvurundan onun bilgisine geçilmiş oluyor; onu tabiat olarak kavramak, onu kendisini her an doğrudan doğruya bildirdiği ve gösterdiği yerde aramak demektir. Eskilerin tabiat kavramını sonradan klasik felsefe “varlık olarak bütün” teorisiyle aşmıştır, Aristoteles'de kendi tavrını belirlerken Sokrates'in “Phaidon” da tabiat felsefesiyle yaptığı tartışmaya dayanır. Ama başlangıç, felsefenin başlangıcı İyonyalıların tabiat üzerine öğretileridir, çünkü o güne dek mythos biçimi altında tasarlanmış olan “bütün” herşeyin temelinde bulunan a r c h e olarak ilkin bu öğretilerde ortaya çıkar. Felsefenin asıl dayanağı tabiat kavramının kendisi değil, ondaki a r c h e ilkesidir. Principium'un lâtince karşılığı s u b s t a n t i a'dır. Bu kavram Aristoteles'ten bu yana metafiziğin ana kavramı, temel kavramıdır. Bu kavram eskilerin tabiat öğretileriyle birlikte tarihe geçmiştir. Aristoteles'in metafiziği temellendirirken eskileri anması, s u b s t a n t i a (töz, temel) olarak varlık kavramında a r c h e olduğunu hatırlatmak istemesindedir; çünkü varlık teorisi olarak felsefe bu fikirle ve bu fikirden ortaya çıkmıştır.²⁷

Thales, Eski kaynakların (Durant, II, “das Leben Griechenlands (Yunanistan'da Yaşam)”, (Uygurluk Tarihinin II.cildi), Bern, s.175; Diogenes Laertios, “Thales”, VIII) aktardığına göre “Tanrı nedir?” sorusuna da “Başı sonu belli olmayandır.” diye yanıt vermiş.²⁸

²⁶ A.e., s.11

²⁷ A.e., s.11.,vd.

²⁸ Storing, İlkçağ Felsefesi, 2. Basım, İstanbul, Yol Yayınları, s.192-193.

Thales'e atfedilen, "başı sonu belli olmayan" Tanrı tasarımı, bize Thales'in düşüncelerinin derinliklerine inmek için daha açık fikir verir. İlk anda Anaksimandros'un "apeiron" kavramını çağrıştıran başı sonu belli olmayan Tanrı tasarımı, Thales'in "Her şey tanrılarla doludur" önermesinin bir başka biçimde dile getirilişi olarak da alınabilir. Ama başı sonu belli olmayan kavramı Thales'in "Her şey tanrılarla doludur" önermesinin bütünleyici düzeyde bir açıklaması olarak da değerlendirilebilir. İkinci olarak, başı sonu belli olmayan Tanrı tasarımı, Grek mitolojik inan geleneğinin anthropomorfist, yani tanrısallık formu somut, betimlenebilir olan tanrı tasarımının aşılmasıdır; ve aslında tek (kozmetik) Tanrı düşüncesinin çekirdek tasarımıdır. Thales'in açmış olduğu düşünce yolu, Ksenophanes'in keskin zekasında anthropomorfist tanrısallık eleştirisinin somut biçimine bürünür:

"Atlar ya da öküzlerin elleri olsa veya heykel yapabilselerdi, tanrıları atlar at gibi, öküzler de öküz gibi betimlerdi."²⁹

Conford, Ksenophanes'in bu eleştirisini, "insanbiçimci çok tanrıcılığa yıkıcı bir son saldırı"³⁰ olarak değerlendirirken, haklıdır.

Doğayı kozmik yapısından bütünleyen, daha doğrusu doğanın kendisi olarak kavranan tanrısallık kavrayışından kalkarak, ilk filozofların *arkhe* görüşünü, doğayı kavramın kuşatıcılığında bütünleyici düşünce olarak değerlendirdiğimizde; buradan yola çıkarak, filozofun *arkhe* tasarımını doğanın tanrısallık yaratım kudreti olarak düşünebiliriz. Bir başka deyişle, Thales'in arkhesi, tanrısallık yaratım kudreti taşıyan doğa yasalılığıdır sanki. Thales'in arkhesi olan su ise, içinde tanrısallık yaratım gücü taşıyan doğanın kudret ögesidir; eş deyişle doğayı yapı özünden evrensel oluş hallerine devindirici ögedir. Thales'in felsefesinde her şeyin 'menşei' ya da doğanın özü olan suyu, 'tanrısallık olan' olarak aldığımızda, "her şey tanrılarla doludur" sözündeki tanrı kavramına, doğayı sonsuz görünümüne canlandırıcı, evrensel bileşenlerine devindirici tanrısallık olarak hükmedebiliriz: Thales'in *arkhe*

²⁹ Aktaran Conford, *Sokrates'ten Önce ve Sonra*, Ankara, Ayraç Yayınları, 2003, s.24.

³⁰ Conford, a.g.e., 23.

görüşünde, varlığın *çokluğu* ya da evrensel çeşitliliği *doğanın* temel yapısından soruşturulan evrensel bir oluş ilkesinde aranır. Ve bu problem, evrenin yapı özü olarak düşünebileceğimiz suyun içinde taşıdığı tanrısal yaratım gücünde kuramsal çözümünü bulur. *Arkhe* evrenin yapı özüdür.

Şu halde Thales'in felsefesinde, tanrısal olan su; birlik ilkesidir: Her şeyde içkin ve her şeyi devindirici temel-öge <stoikheion> dir. Thales'in arkhesini diyalektik okumaya devam edersek; evrenin kaynağındaki tanrısal öge, sudur. Su, doğayı sonsuz görüngülerine devindirici *tanrısal öz*'dür. Su, her şeyi sonsuz görüngülerine devindiren ve sonuçta yine kendisine dönen doğa tanrısal özdür. Buna göre, "her şey tanrılarla doludur" önermesinde dile gelen kuram şudur: Bütün varlıklar tanrısalıktan yani, evrenin kaynağındaki tanrısal öge olan sudan pay almıştır. Su, doğanın tanrısal yaratım kudreti olarak alındığında, suyun tanrısal özü bütün varlıklara tanrısal pay vermiş oluyor; öyleyse: *Panta plore Teon*.³¹

1.4. Her şeyi Kapsayan Devindirici Güç

Seidel; Thales'in arkhe olarak suyu almasını Eski Yunan'ın devindirici düşünce yapısı ile ilişkilendirirken, Yunanlıların sürekli oluş ve yitiş, sürekli doğum ve ölüm anlayışlarına vurgu yapar:

"Thales, **devingen, esnek ve akışkan** böyle bir cisimsel temel ögeyi ilk neden ve alttemel olarak almıştı. Devinmeyen, katı, donuk bir temel öge varsayımı, Yunanlılar'ın sürekli oluş ve yitiş, sürekli doğum ve ölüm anlayışlarına hiçbir zaman karşılık veremezdi...Bütün şeyler ilk nedenlerini ve alttemellerini suda buluyorlarsa, o zaman güçlerini, yaşamlarını canlılıklarını sudan almaları gerekir."³²

³¹ Thales'in "her yer tanrılarla doludur" sözü ile Müslümanlıkta Tanrı'nın sıfatlarından birisi olan 'her yerde hâzır ve nâzır olmak' deyişi arasında bir söylem birliğinin ötesinde, belki de kökleri Anadolu kültürlerinde olan bir kültür karışımı söz konusudur.

³² Seidel, a.g.e., s.31.

Suyun yaşamsal kadrini doğal yaşamın yalın duyum ve sezilerinden, gözlem ve deneyimlerimizden ötürü, biliriz: Su hayat kaynağıdır. Su, *arkhe* problemiyle birlikte Thales'in evrensel meraka açılmış zihninin de hayat kaynağıdır bundan böyle. Thales'in gözlemci zihni doğanın esrar dolu derinliklerine Delos'lu dalgıç gibi sokulup, suyun oluş (devinim) hallerine yoğunlaşmıştır: Su devingendir, akışkandır, dönüşgendir; ama özünde yine de kendisi olmaya devam ediyor; temel bir element olarak doğayı canlandıran görüngü halleri içinde sürekli özünü devindiriyor. Suyun katı-sıvı-gaz görüngüleri yalın bir gözlem ile de insan anlığının bilincine çıkabilir.

Thales'in düşünce evreninde evrensel oluşun yapı özü olarak, doğanın temel ögesi olarak kavranan su, toplumsal-pratik algıya yansıyan işlevsel özelliklerinden soyutlanmıştır, felsefi bir gerece dönüştürülmüştür: Doğanın evrensel çeşitliliğini veren bütün varlık görünümleri içindeki özgül niteliğinden soyutlanarak, öteki tüm varlıkları aşkın ama aynı zamanda da her şeyin özünde içkin töz olarak, yani doğanın temel yapısını, eş deyişle yapı özünü sonsuz görünümlerine devindirici güç olarak kavranmıştır.

Burada söz konusu olan, gerçekliğin bilgisinin kavramsal bir temelde kuramsal bir yeniden tasarımıdır. Thales'in düşünce tarihindeki benzersiz büyüklüğü ilkin burada, gerçekliğin bilgisinin usavurularak soruşturulmasında ve objektif maddi dünyanın kendisinden kalkan açıklama biçiminde hayat bulur.

Eski Yunan felsefesinin düşünce tarihindeki kendine özgü başarısı da burada yatmaktadır. Evrenin temel bilgisini soruşturan filozofun yeni bir hakikat arayışının ve yeni bir açıklama biçiminin gereci, kavramdır; evrenin temel bilgisini doğanın temel yapısından, ana ögesinden soruşturan bir kavrayışı yansıtır *arkhe* kavramı. Kavramın kuşatıcı hareketinde görüngüden öze, tikelden tümele, olgudan nedene giden; görünüşün altındaki gerçekliğe soyutlama yoluyla eğilen; gözlem ve deneysel düşünceden süzülen usavurma yetisini donanmış kurucu akıl belirir.

Thales'in nesnel düşünce tarzında devinen zihninde, doğayı kendisinden kalkarak, yapı özünden soruşturma çabası itkisini nereden alıyordu peki? Hangi

kaçınılmaz problem, Thales'in buradaki kalkış temeli olabilirdi? Sheidel, filozofun mitolojik tasarım tarzından eleştirel uzaklığını, insan anlığının görüngüler dünyasının gerisinde yatan, değişmez, kalıcı bir öz arayışı ile ilişkilendirirken; sorunun bu tarz ortaya konuluşu nedeniyle Thales'in çağ açıcı olduğunu belirtir:

Thales'in buradaki çıkış noktası, ilk neden (apxn) sorusuyla bütün şeylerin genel alttemeli sorusuydu. Thales'in bu soruyu sorması, çağ açıcı olduğu kadar, buna getireceği yanıtta o denli önemliydi. Bütün şeylerin ortaya çıkış, oluş ve yitiş nedeni neydi? Bütün şeyleri oluşturan alttemel neydi? Her şey için tek olan olan tümel neydi? Tüm kalıcı olmayanlarda kalıcı olan, hareket içinde yerinde sayan neydi? Tek tek görünüşlerin temelinde yatan öz neydi?

Sorunun bu tarzda ve bu çeşit konuluşu, doğada ve toplumda olup biten her şeyi en sonunda kişileştirilmiş tanrıların etkisine bağlayan mitolojik tasarım tarzından eleştirel bir uzaklığı öngördüğü gibi, bütün şeylerin ilk nedeni ile alttemelini doğanın dışında değil, doğanın kendi içinde arama çabası anlamına da geliyordu.³³

Varlığın evrensel çokluğu içindeki temel yapısını (temel yapısından birliğini) arayış problemi olan *arkhe* kuramı, her şeyden önce doğayı bütünselliği içinde ele alan bir görüştür. Her şeyin orijin özünü sorgulayıcı düşünce olarak *arkhe* görüşü, doğayı kendi temel yapısından kavram dolayımıyla bütünleyici bir kavrayıştır. Arkhe problemi varlığı yapı özünden/temel yapısından bütünleyici kavrayışın kavram dolayımıyla ilkeleştirilmesidir de denilebilir. Şu halde, gerçekliğin açıklanmasında çıplak doğayı kendisinden kalkarak açıklayan kuşatıcı bakış (theoria) dır. Bu ise, her şeyden önce "mythos'un tanrısal varlık tasarımının aşılması"dır.³⁴ Arkhe problematiği ile birlikte düşüncenin bilgi nesnesi olarak karşısına aldığı doğayı ve verili düşünsel geleneğin taşıyıcısı mitolojik-dinsel tasarımları köktenci bir soruşturmaya yönelen ussal düşüncenin, buradaki ilkesel varlığı **devinimi kendinde** doğa/madde görüşüdür. Eski Yunan'ın devindirici düşünce yapısı *arkhe* görüşü ile birlikte, özneliliği sonsuz görüngülere devinim olan madde kavrayışından kalkarak, doğayı yapı özünden bütünselliği (kozmetik birliği) içinde ele alan felsefi bir bakış

³³ Sheidel, a.g.e., s. 29.

³⁴ Ritter, a.g.e., s.11.

kazanır. Kuşkusuz ki burada, ilk filozofların kavramsal bir belirlemesinden değil, onların genel kavrayışına dair ilkesel vargılardan söz etmiş oluyoruz. Şöyle de diyebiliriz: Arkhe görüşü, gerçekliğin arayış çabasında duyumsaldan -verili olandan- düşünülür, anlaşılabilir, açıklanabilir dünya tasarımına sıçrayan eleştirel aklın tarihsel ifadesidir.

1.5. Arkhe Problemi "Bilebiliriz" Savıdır

Felsefenin temel problemlerinin, son çözümlemede kavramsal güçlüklerle bürülü oluşu, yalnızca kavramın tarihselliği (düşüncenin tarihsel devinimine koşut olarak kavramın içeriğinin de devinimi) açısından değil, ama aynı zamanda kavramın filozofun düşünce evreni ile olan örtüşmesi açısından da söz konusudur. Zira felsefe yapmanın 'doğası gereği' her filozof kendi öğretisinin temel düşüncelerini spesifik kavram terminolojisi ile kurar ve işler; bu belirleme ise her şeyden önce, filozofun anlığının gerçekliğin kuşatıcı bilgisine sancılıkça, zihnin kurucu düşüncelerinin kavram doğumunda kristalize oluşunu dile getirir. Felsefenin doğadan insana ve oradan da metafiziğe diyalektik gelişiminin kavramsal deviniminde kurucu akıl yansır; orada (kaynağında) kurgu değil, nedensel düşünce var; kavramları kuran ve kurdukça kendi yolunu döşeyen akılsallık var. Filozofun düşünür doğası problem bilincinde tarihsel kişiliğini bulur. Problem bilinci ise bilgi soruşturmasından doğar. Felsefi düşüncenin problematik doğasının yaratıcı dinamiği bilgi soruşturmasıdır.

Burada şu soru doğar: Gerçekliğin bilgisini soruşturma cüretini kendinde bulan insan anlığının felsefi soruşturması, itkisini evrensel yanıt arayışlarından alsa da, *soruşlar* da mı gezinir yalnızca? İlk felsefi önerme olarak alınan, Thales'in "her şeyin arkhesi sudur" savı, felsefenin soru-cevap diyalektiğine de bir ilk yanıtıdır aslında. İyonyalı filozofların *arkhe* belirlemesi geleneksel-verili inan değerlerinden, mitolojik tasarımlardan kopuşmuş yeni bir doğa ve kozmos görüşüdür. Doğa filozoflarının *arkhe* soruşturması, bağımsız düşüncenin, doğayı bilimsel bir kavrayış ile yeniden anlamlandıran ve yeniden tanımlayan kuşatıcı bakışın *bilebiliriz* savıdır.

İlk felsefi önermede dile gelen *'bilebiliriz'* savı ile birlikte, insanın olanaklar varlığı olarak tarihselliği, bağımsız düşüncenin donanımlarını kazanır bundan böyle.

Doğa filozofları ortaya atıkları savlar ile mitolojik düşünce geleneğinden kopuşu ve bağımsız düşünce tarzını simgeler. Felsefi düşüncenin tarihsel olarak problem bilincinde vücut bulması, felsefenin problematik düşüncede devinmesi gerçeği, *'bilebiliriz'* kavrayışında kökenlenir. Thales'in, "her şeyin arkhesi nedir" sorusuna bir cevabı olmasaydı, düşünce tarihindeki yeri ne olurdu o zaman? Bu soru önemsiz değildir. Zira Thales adını 'ilk filozof', 'felsefenin babası', 'felsefenin başlatıcısı' vb., sıfatlar ile felsefe tarihinin başına taşıyan olgu, gerçekliğin bilgisini mitolojik-dinsel düşüncenin söyleminden arınmış bağımsız düşüncenin rasyonalist tasarımıyla soruşturma cüretidir her şeyden önce. Thales'in *arkhe* görüşü, yalnızca ortaya atılan bir soru değil, ama aynı zamanda bağımsız düşüncenin söylemiyle bir *ilk cevaptır*. Bu bakımdan, ilk felsefi önermenin taşıyıcı düşüncesi olan *arkhe* görüşü, *bağımsız düşüncenin söylemi* ile yeni bir doğa ve kozmos tasarımı olarak tarihsel değerini kazanır.

Tam da burada ikinci bir soru şudur: Thales'in, ortaya attığı *arkhe* problemağıne bir yanıtı olmasaydı eğer, gerçekliğin bilgisini soruşturma çabası, bağımsız düşüncenin arınmış söylemi olarak logos'u tasarlayabilir miydi? Thales, doğa gözlemlerinde genel kavrayışlardan kalkarak kurduğu nedensel bağıntıları genellik ilişkileri düzeyinde vargılara geliştirmemiş olsaydı eğer, ortaya attığı *arkhe* savının taşıyıcı probleminin bilincine de varamazdı; ama Thales'in zihninde *arkhe* kavrayışı bir problem bilinci olarak olgunlaşmamış olsaydı, "her şeyin arkhesi sudur" savı da ortaya atılamazdı.³⁵ Görüldüğü gibi, felsefede soru-cevap diyalektiğinin kökleri daha felsefenin kaynağında, *arkhe* problemağınde karşımıza çıkıyor. Felsefenin ortaya attığı sav-problem, kavramın diyalektik hareketinin bağımsız söylemi olarak, logos olarak dile geliyor. Böylece insanlığın bilimsel yanıt arayışları bağımsız düşüncenin problem bilincinde tarihsel devinimini buluyor. Felsefenin başlangıcını temsil eden İyonya okulu, 'her şeyin arkhesi nedir?' sorusuna yanıt

³⁵ Tahsin T. Kılıçarslan, "Felsefe Tarihi Cevapsız Sorular Tarihi midir?", *Felsefelogos*, 2001/2, s.163.

arayışlarında felsefeye 'okul' sıfatını kazanır. Felsefenin temel problemleri bir kez ortaya konulduğunda, bilimsel düşüncenin genel gelişimi, yanıt arayışlarının soru-cevap diyalektiğinde devinir. Kuramsal düşünce yalnızca problem taşıyıcı değil, ama aynı zamanda savlar silsilesidir; ortaya koyulan her sorunun yeni bir cevaba taşıdığı, ama aynı zamanda her cevabın, kavramın hareketinde yeni düzeydeki problemlere temel oluşturduğunu *arkhe* sorunu ile başlayan ve kavramın hareketinde devinen felsefe-bilim geleneğinin bütün tarihinin genel gelişim süreçlerinde görürüz. Bilimsel düşünceye kuramsal temel veren felsefenin bilgi soruşturması bir yandan kuramsal düşüncenin genel gelişimini canlandırırken, bir yandan da kuramı sınar. Tarihsel olarak bilimsel düşüncenin genel kuramsal gelişimi antik felsefenin eleştirel kuşkucu düşünce geleneği ile açtığı yoldan hayat bulmuştur. Bir başka deyişle, bilimsel düşüncenin genel teorik gelişiminin tarihi antik felsefenin genel teorik gelişim süreçleriyle iç içedir. İşte tam da bu nedenle antikite düşünce geleneğini felsefe-bilim geleneği içinde ele yaklaşımlar felsefe tarihine daha tastamam ışık tutabilir.

Filozof, ortaya attığı *arkhe* sav-problemi ile mitolojik düşünce geleneğinden kopuşu ve felsefenin başlangıcını simgeleyen yeni bir düşünce tarzını temsil eder. Gerçekliğin bilgisini “akılcı” ve “doğacı” temeldeki *arkhe* soruşturmasında;

İlkin, gerçekliğin arayışında mitolojik tasvir ile değil, eski-verili açıklama biçimlerinden arınmış bir söylemle; mantığın ve epistemolojinin belirlediği bağımsız düşüncenin kavramsal tasarımının kuşatıcı bakışı (*theoria*) ile,

İkincisi, temel bir elementten yola çıkarak, doğayı sonsuz görüngülerine devindirici “ilk ilke” kuramında beliren, doğanın düzeninde ve işleyişinde yasalılık kavrayışı ve/veya yasalılık arayışı ile,

ve son olarak, gerçekliğin bilgisini akılcı yoldan ve doğanın kendisinde soruşturan eleştirel aklın eski düşünce tarzlarına ve açıklama biçimlerine karşı eleştirel uzaklığı öngören *soruşturma* çizgisi ile yani problem *bilinci* olarak felsefenin temeli atılmış oluyordu.

SONUÇ

Sorulmamış Savlar Ortaya Atılamaz

Thales'in efsanelere bürünmüş varlığı, onun gerçekliği ya da felsefesi üzerine kuşku gölgesi oluşturmuştur. Diyelim ki Thales bir efsane ögesidir. Thales adının efsanelere bağlanabilir oluşu neyi açıklar, buradan kalkılarak nereye varılabilir? Belki de şöyle sormamız gerekiyor: Kaynağında Thales adına bağlanan felsefe, efsanelere bağlanabilir mi? Bu soruyu şöyle de sorabiliriz: İnsanlığın düşünsel başarılarında, tarihsel olarak mitolojik-dinsel tasarımlara karşı eleştirel uzaklıktaki bağımsız-bilimsel düşünce çizgisinde bir karşı-duruş olan felsefe-bilim geleneği, kaynağında efsanelere bağlanabilir mi? Bir soru daha: Antikçağ felsefesinin kaynağındaki yapıtaşı olan ve felsefenin başlangıcına bağlanan *arkhe* kavramını felsefe tarihinin temelinden çekip aldığımızda, felsefe-bilim geleneğinin genel tarihini o zaman nereden başlatacağız?

Thales adının adeta mitolojik bir figür olarak efsanelere bürünmüş olmasının, gerçekte Thales adına bağlanan ilk felsefenin ne doğuşunda ve ne de doğasında belirleyici bir hükmü yoktur. Thales, doğayı mistik örtüsünden sıyrarak olduğu gibi anlama çabasıyla, kuşatıcı bakışta bütünlenen nedensel düşünce tarzıyla, felsefenin şafağıyla özdeşleşmiştir. Thales hakkındaki, düşünce ve bilim tarihinin bilinç kayıtlarına geçmiş olan verilere bakılırsa, Thales'in şahsında karşımıza çıkan tarihsel kişilik, eleştirel aklın yargı gücünü donanmış bir bilim kişiliğidir. Eleştiri burada alındığı biçimiyle, mitolojinin ve inanın donattığı verili söylem ve yargıları, bağımsız düşüncenin arınmış söylem ve tasarımıyla sorgulama gücünü kendinde bulan usavurma yetisidir.

Thales'in felsefesinde 'yeni' olan nedir? İlk "akılcı" ve "doğacı" yeni düşünce tarzıdır: Fizik doğayı temel alan gözlem ve deneysel verilerden kalkarak şeyler arasında ussal ilişkiler kuran ve böylece kendi evren tasarımına ulaşan bir düşünme ve us yürütme yöntemidir. Gözlem ve deneysel verilerden hareket etmek ve genel kavrayışlar düzeyinde şeylerin ussal ilişkisini kurmak; böylece tanıtlamak ve

genelleştirmek... Bilimsel zihniyetin bu iki belirtisi Thales'in zihinsel süreçlerinde bilimsel düşünme yöntemini yansıttığı gibi, aynı zamanda da onun mitolojik düşünme geleneğinden kopuşunu belirler. Thales, kayıt altına alınmış düşünce tarihinde her şeyi aklın, usavurma yetisinin sorgusundan geçiren kuşatıcı bakışın, gözlem ve deneyden kalkan çözümleyici düşünce tarzının öncüsüdür. Aslında böylece İyonya okulunun düşünce tarzını, zihinsel yapısını dile getirmiş oluruz. Doğayı kendisi olarak alan, yani "bilgi nesnesi" olarak kavrayan doğa filozoflarının genel kavram düzeyinde tanıtlayıcı ve genelleştirici düşünce yapısı, metafizik değil, ampirik bir kavrayışa dayanan rasyonalist aydınlanmacılıkta devinir. İyonya filozoflarının bilimsel kuşkuculuktan beslenen rasyonalizmi yalnızca bilimsel düşüncenin genel kavramlar düzeyinde gelişimine ışık yakmakla kalmayıp, ama aynı zamanda felsefe-bilim geleneğinin kuramsal dinamiklerine tarihsel temel kazandırıcı rolünü de oynar. Grek düşüncesinde *gerçekliğin bilgisine ulaşma* saiki, bilginin ilkeleştirilmesi gibi tarihsel bir başarıya götürür. *Bilginin ilkeleştirilmesi*, bilimsel bilgi çağının açılışının da muştusu olmaktadır.

Thales'in ortaya attığı problem kadar sunduğu bakış açısı da bilimsel düşüncenin kuramsal gelişimine yöntemsel ışık yakarak, çağ açıcıdır. Thales'in *arkhe* sorusuna yanıtı masalsı değil, rasyonalist düşüncenin zihinsel inceleme süreçlerinin kuramsal vargısıdır. Thales, gerek düşünme yöntemi ve gerekse de, düşüncenin işleyiş biçimlerini de kucaklayan bağımsız teorik bakış ile düşünce tarihindeki yerini, felsefe-bilim geleneğinin kurucu filozofu olarak alır. Yaratıcı doğasında problematik düşünce olan felsefenin, bütün çağları aşkın soru-cevap diyalektiği Thales'in felsefi savlarıyla başlar. Thales'in, sav-sözlerinin tarihsel önemi, felsefenin başlangıç önermeleri oluşundadır. Thales'in, doğanın yapısını ve işleyişini soruşturan bilimsel düşünce tarzının sav-sözler olarak dile gelmiş olmasının, problem düzeyinde işlenmemesinin önemi yoktur. Burada Thales'in savlarının taşıyıcı problemleridir felsefece aslolan. Zira sorulmamış savlar ortaya atılamaz.

Thales'in, evrenin kaynağını rasyonalist düşüncenin bağımsız düşünme gücüyle açıklama girişiminde, *arkhe* olarak aldığı *su*'yun bilimsel düşüncenin genel gelişimi açısından önemini nerede buluruz?

Burada yeniden, Aristoteles'in, bize *arkhe* kavramının felsefi içeriğini bildirimine dönmeliyiz.

“İlk filozofların çoğu her şeyin ilkeleri olarak yalnızca maddi yapıdaki ilkeleri göz önüne almaktaydılar. Onlara göre her şeyin kendisinden meydana geldiği, kendisinden doğup sonuçta yine kendisine döndüğü (burada, töz varlığını korumakta yalnızca özel biçimlerinde değişmektedir) bir şey vardır. Öge olan, şeylerin ilkesi olan budur. (...) ister tek, ister çok olsun, geri kalan her şeyin kendisinden çıktığı, ancak kendisi sürekli olarak varlığını koruyan bir şeyin olması gerekir.”¹

Aristoteles'in bu ünlü pasajının esaslarından kalkarak *arkhe* kavramında belirlenen temel düşünceyi, objektif maddi dünya olarak kavranan doğanın sonsuz görünümlerine özyapısından çeşitlilik veren kudret olarak aldığımızda;

burada ilkin Grek düşüncesinin evrenin kaynağına dair “*Hiçten hiçbir şey meydana gelmez*” kuşatıcı düşüncesinde karşılık bulan ilkece maddi kavrayış ile,

ikincisi ‘evrenin birliği’ kavrayışında cisimleşen, doğayı temel/özyapısından soruşturan kuşatıcı bakış (theoria) ile,

üçüncü ve son olarak, doğayı kozmik özünden evrensel görünümlerine canlandıran ilkeyi objektif maddi dünya olarak kavranan doğanın içinde arayan, öyleyse doğa-ötesi (metafizik görü) karşısında eleştirel uzaklıkta duran bağımsız-nedensel düşünce tarzı ile; işte birbirini bütünleyici bu düşünce örgüsü nedeniyle Thales'in felsefi önermelerinin temel kavramsal çerçevesinin felsefenin başlangıcını belirlediğine hükmedebiliriz.

Thales'in ortaya atmış olduğu, mitostan felsefeye geçişe eleştirel içerik ve tarihsel ivme kazandıran *arkhe* problematiği ile birlikte yalnızca felsefe değil, ama aynı zamanda eleştiri çağı da doğar. Tarihsel eleştiri felsefeden, bir başka deyişle teorik-bütünleyici düşüncenin problem bilincinden doğar. Antikçağ düşüncesinin felsefe-bilim geleneğinin taşıyıcısı olan eleştirel akıl, her şeyden önce mitolojik

¹ Aristoteles, *Metafizik* i, 983 b 5-20.

söylem ve yargılara karşı, felsefe-bilimin karşı-savıdır. Bilimsel düşüncenin gerçek belirtisi olan nedensel düşüncenin bağımsız söylemi, ilk kez Thales'in ortaya atmış olduğu savlarda dile gelir. "Bilimsel düşüncenin görelî olarak en arınmış biçimiyle ilkin Milet'li Thales'te ortaya çıktığını görüyoruz."² Thales'in dünya tarihine hizmeti, der Sheidel, kendi bilgisine dayanarak o güne kadarki mitolojik tasarım tarzının tam karşısında yer alan bir dünya tablosu yaratmış olmasına dayanır.³ Thales, kendi eleştirel aklının ışığında hakikatin bilgisinin elde edilebileceği kavrayış yeniliği ve mitolojik söylemlerden arınmış zihinsel süreçleriyle, mitostan logosa Eski Yunan düşüncesinin büyük dönüşümünün yolunu açan öncü filozoftur. Arkhe problemine erişen düşünce biçimi, felsefe-bilim geleneğinin canlanmasına tarihsel olarak kuramsal temel kazandırır.

Antik felsefe doğayı, evreni ve insanı kuşatıcı hakikat soruşturması olarak temel kavramsal çerçevesini kazanır. Antik felsefenin düşünsel atılımının tarihsel rolünü; işin içine tanrısal yetkenin karıştırılmadan, "tasvirsiz ve masalsız"⁴ bir tasarım ile insan anlığının gerçekliğin bilgisini soruşturma cüretinde buluruz. Antikite de, gerçekliğin arayışında bir filozof duruşundan söz edilebilecekse eğer, mitolojik tasvirlerle, tanrısal açıklama biçimlerine eleştirel uzaklığı öngören; "Gerçek nedir?" sorusunu her şeyden üstün tutan bilim kişiliğini görürüz orada. Gerçekliğin arayışında doğaya yönelen filozof, evrenin temel bilgisini mitolojik söylemlerden arınarak, kategorik bir düşünce sistemiyle soruşturma cüretini kendinde bulan insandır. Filozof, gerçekliğin arayışında doğa felsefesinin kazandırdığı bağımsız-nedensel düşünce tarzının gücüyle bilgi nesnesi olarak incelediği doğa karşısında, evrendeki kendi varoluşunun anlamını da yeni bir anlayışla ele alır. Evrendeki kendi ussal varlığını kişi bilinci ve kişi değerlerinden yola çıkarak yeni bir anlayışla irdeler. Felsefe, insanın doğa ile olan ilişkisinde yeni bir anlam kapısı araladığı gibi, insanın kendi varoluşu üzerine yürütülen bir anlam soruşturmasına da olanak sağlar. Felsefe, kaynağında yalnızca doğayı değil, ama aynı zamanda insanı da kuşatıcı bakışla

² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980, s.20.

³ Helmut Sheidel, "Felsefe Tarihi: Felsefe Neden Ve Nasıl Eski Yunanistan'da Ortaya Çıktı?", Çev. Aziz Çalışlar, İstanbul, *Felsefe Dergisi*, De Yayınları, 1986, 86'2, s.27.

⁴ Friedrich Nietzsche, *Yunanlıların Antik Çağında Felsefe*, Çev. Nusret Hızır, İstanbul, Kabalcı yay, 1985, s.33.

bütünleme çabasıdır. Yeni doğa anlayışı, der Cassirer, insanın bireysel ve toplumsal yaşamına ilişkin yeni bir anlayış için ortak bir temel oldu.⁵ Antik felsefenin gerçekliği kuşatıcı bilgi soruşturması insanın tarihsel gelişim süreçlerinin yeni bir dönüşüm evresini anlatır; burada sözü edilen dönüşümü ise her şeyden önce, hayatın her yanını; insanın dünya görüşünü ve yaşamını kuşatan mitolojik doğa görüşünün aşılması olarak alabiliriz; bir başka deyişle felsefenin sunduğu dünya görüşü sayesinde insanın doğa ile olan ilişkisinde, pratik-eylemsel ilişkiden bağımsızlaşan bilimsel-kuramsal bir doğa anlayışının yön verdiği bireysel ve toplumsal bir yaşamın anlam kapısı aralanır. Filozofun insanlık adına sancıyan zihninde insanın çelişkiler varlığı olarak bölünmüş realitesi, varoluşunun katı çelişkileri insan hayatının anlamı ve insanın evrendeki gerçek yeri içinde sorgulanır. Eski Yunan'ın düşünsel başarısı, aynı zamanda, insanın evrendeki kendi varoluşuna açılan anlam soruşturmasında yatar. Öyleyse filozofun tarih sahnesinde yerini alması, insanın kendisini akıl ve değer varlığı olarak yeniden bütünleme bilincinin canlanması olarak da belirlenebilir. İnsanın kendisini bir değer varlığı olarak kavrayışı, içinde bulunduğu toplumun kültürel -verili- değer alanlarının kavramsal düzeyde soruşturulmasıyla yeni düzeyde bilince çıkar: Erdem nedir, adalet nedir, bilgelik nedir, doğruluk nedir, vb., insana dair değer alanlarının kavramsal düzeyde soruşturmasının anlamını, "İnsanın kendisini çelişkiler varlığı içinden yeniden bütünleme çabası" (Nutku:1988) olarak mı değerlendirmeliyiz?

Filozof, bir yandan doğanın sır derinliklerine ve öte yandan da insan doğasına sokularak, akli karanlığa saplayan mistisizminin içinden kendine bu aynı yoldan yol bularak, bilgi evrenin izini sürmüştür. Filozofun düşün kişiliğinde tasviri canlanan varlık, evrendeki kendi ışığını keşfeden eleştirel aklın duyuş ve sezış evrenidir bundan böyle...evrenin, varlığın, oluşun gizlerini soruşturma yolculuğundan önce ve o yolculuğa düşebilmek için. Şimdi bir adım daha atabiliriz, insanı evrensellik bilincine taşıyan ussallıktır, şafağında felsefe.

⁵ Cassirer, *Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Birinci bs., Ankara, Remzi Kitabevi, 1984, s.65.

Doğanın bilgi nesnesi olarak ele alınıp incelenmesi ile inan alanının soruşturması iç-içe geçen problematik örgü taşır. Verili-geleneksel kültür ikliminin çevrelediği inan alanına dair kuşku akla düşmeksizin geleneksel inan değerleri soruşturmadan geçirilemezdi. Doğa üzerinde derinlemesine yalnız bir gözlem gücü olmaksızın, doğa olayları ve olgular arasında nedensellik ilişkisi kurulmaksızın, doğa olaylarına nesnel düşünce biçiminden kalkan açıklama getirilmeksizin inan alanı soruşturulamazdı. Filozofun gerçekliği arayışı için aynı zamanda kendi varlığı üzerinde de düşünmesi ve evrendeki kendi yerini yeniden anlamlandırması keskin kaçınılmazlıktır. Evrendeki kendi ışığını keşfeden akıl, kendi eleştirel yargı gücünü duyumsamaksızın katılmış inan değerlerini ve yargılarını soruşturamazdı. Akıl(ın) ışığında çevrenini (varlık evrenini) aydınlatma tutkusuna düşen *kişi*, evrendeki varlığı üzerinde düşünme cüretini bulan insandır. Filozofun kavrayışında beliren insana dair bilinç, 'yazgıdan kaçılmaz' inancının pençesine düşmüş bir mitolojik dönem varlığından eleştirel uzaklıktaki bir kişi bilincidir artık. Filozofun düşün kişiliğinde yaşam bulan, varolmanın en büyük yoğunluğuna sözcüğün asıl anlamında ulaşan içeriktir..burada sözün özünü, bilgesinin deyişinden hazzedelim:

"Mademki her canlı için yaşam varolmayla özdeştir, o zaman bütün insanlar arasında bir tek filozof, varolmanın en büyük yoğunluğuna sözcüğün asıl anlamında ulaştığı açıktır, özellikle felsefi anlamda etkin olduğu ve düşüncesini, tüm varolanlar arasında bilgiye en açık olana yönelttiği zaman."⁶

Son söz yerine: Kendi varoluşunun hikmet-i sualini evrendeki akılsal varlığının duyuş ve sezış evreninden duyumsayan filozof-kişi kisvesi altında; "gerçek nedir?" sorusuna bağlanarak her şeyin temel bilgisini soruşturan kurucu aklın tarih-üstü akış serüvenidir felsefenin serüveni.

⁶ Aristoteles, Felsefe Yapmaya Çağrı-Proprektikos, Çev. Ali Irgat, İstanbul, AFA Yayınları, 1996, s.43.

Kaynakça:

- Ajdukiewicz, K.: **Temel Kavramlar ve Kuramlar**, Çev. Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1989, s.86 Mayıs 1991.
- Aristoteles: **Felsefe Yapmaya Çağrı-Proprektikos**, çev. Ali Irgat, İstanbul, AFA, Felsefe Yazıları Ansiklopedisi, 1996.
- Aristoteles: **Metafizik**, çev. Ahmet Arslan, 2.bs., İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996.
- Aristoteles: **Ruh Üstüne**, Çev. Doç.Dr. Zeki Ökten, 2. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, Ekim 2001
- Arslan, Ahmet: "Felsefenin Başlangıçları ve İyonya", **Felsefe Tartışmaları Dergisi**, 3.Sayı, Eylül 1988, s.55-69.
- Cassirer, Ernst: **Devlet Efsanesi**, Çev. Necla Arat, Birinci bs., Remzi Kitabevi, Ankara, 1984.
- Cevizci, Ahmet: **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, Gözden geçirilmiş ilaveli bs., Ekim 2002.
- Cogniot, George: **İlkçağ Materyalizmi**, İstanbul, Sarmal Yayınları İkinci Baskı, Kasım 1992.
- Conford, F. MacDonald: **Sokrates'ten Önce ve Sonra**, Çev., Ufuk Can Akın, Ayraç Yayınları, Ankara 2003.
- Dürüşken, Çiğdem: "Thales'in Arkhesi Üzerine Filolojik Görüşler", **Felsefe Tartışmaları Dergisi**, 3.Sayı, Eylül 1988, s.70-75.
- Eflatun: **Theaitetos**, Çeviren Doç. Macit Gökberk, İstanbul, M.E.B.Yayınları, 1997.

- Eflatun: **İon**, Çeviren İhsan Bozkurt, M.E.B.Yayınları, İstanbul, 1997.
- Engels, F.: **Doğanın Diyalektiği**, Çev. Arif Gelen. Beşinci bs., İstanbul, Sol Yayınları, Ekim 1991.
- Erhat, Azra: **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- Gökberk, Macit: **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980.
- Gökberk, Macit: "Batı Anadolunun Yetiştirdiği Antik Filozoflar", İstanbul Matbaası, **Felsefe Arkivi**, Cilt:V, Sayı 1, 1960.
- Guénon., René: **Doğu Düşüncesi**, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s.44.
- Guthrie, W.K.G.: **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Çev. Ahmet Cevizci, 2. bs., Ankara, Gündoğan Yayınları, , Ağustos 1999.
- Hançerlioğlu, Orhan: **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 1983.
- Hançerlioğlu, Orhan: "Felsefe", **Felsefe Ansiklopedisi**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, s.147.
- Hegel, G.W.F.: **Doğa Felsefesi I**, Çev. Aziz Yardımlı, 1. bs., İstanbul, İdea, Ekim 1997.

- Heidegger, Martin: **Nedir Bu - Felsefe?**, Çev. Ali Irgat, İstanbul, Afa Yayınları, 1995.
- Herakleitos: **Kırık Taşlar**, Türkç. Alovera, İstanbul, Bordosiyah Klasik Yayınlar, Kasım 2002
- Heredot: Heredot Tarihi.: Çev., Müntekim Ökmen, Birinci bs., İstanbul, **Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları**, Ocak 2002.
- Hilav, Selahattin: **Diyalektik Düşüncenin Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Sosyal Yayınları, Aralık 1993.
- Hume, David: **Din Üstüne**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Kılıçarslan, Tahsin T.: "Felsefe Tarihi Cevapsız Sorular Tarihi Midir?", **Felsefelogos**, 2001/2, s. 163-166.
- Kranz, Walther: **Antik Felsefe**, Çev. Suad Y. Baydur, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976.
- Lucretius: **Varlığın Yapısı I**, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul, Cumhuriyet Dünya Klasikleri Dizisi, Mart 2001.
- Mengüşoğlu, Takiyettin: **Felsefeye Giriş**, 6.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997
- Nietzsche, Friedrich: **Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe**, Çev. Nusret Hızır, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 1985
- Nutku, Uluğ: **İnsan Felsefesi**, 1.bs., İstanbul, Bulut Yayınları, Kasım 1988.

- Oizermann, Theodor: **Felsefe Tarihinin Sorunları**, Çev. Celâl A. Kanat İstanbul. Amaç Yayıncılık, 1988.
- Ritter, Roachim: "Aristoteles Ve Sokrates'ten Öncekiler", Çev. Hüseyin Batuhan, İstanbul, **Felsefe Arkivi**, Cilt 3, Sayı 2, 1955, s. 1-15.
- Rosenthal M., Yudin, P.: **Felsefe Sözlüğü**, Çev. Aziz Çalışlar, İstanbul, Sosyal Yayınları, 5. bs., Temmuz 1997.
- Sagan, Carl: **Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı**, Çeviri Miyase Göktepel, 11. bs., Ankara, Tübitak, Kasım 2000.
- Sayılı, Aydın: **Mısırlılarda Ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi Ve Tıp**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Seidel, Helmut: "Felsefe Tarihi: Felsefe Neden Ve Nasıl Eski Yunanistan'da Ortaya Çıktı?", Çev. Aziz Çalışlar, İstanbul, **Felsefe Dergisi**, 86'2, De Yayınları, 1986, s.26-44.
- Störig, Hans Joahim: **Kleine Weltgeschichte Der Philosophie**, (Tamamen Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 17. baskı), Stuttgart, W. Kohlhammerverlag, 1999.
- Störig, Hans Joahim: **İlkçağ Felsefesi**, Çev. Ömer Cemal Güngören, 2. Basım, İstanbul, Yol Yayınları, Mayıs 2000.
- Thilly, Frank: **Felsefenin Öyküsü**, Çev. İbrahim Şener, 1. bs., İstanbul, İzdüşüm Yayınları, Mart 2000.

- Thomson, George: **İlk Filozoflar**, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yayınevi, Mayıs 1988.
- Tuğcu, Tuncar: **Batı Felsefe Tarihi**, Ankara, Alesta Yayınları, Ekim 2000.
- Türcke, Christoph: **Cinsiyet ve Akıl**, Çeviren Mustafa Tüzel, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997.
- Von Aster, Ernst: **İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi**, 2. bs., İstanbul, İm Yayınları, Mart 2000.
- Wahrig, Gerhard Dr.: **Wahrig Deutsches Wörterbuch**, Mosaik Verlag, München:1986.
- Weber, Alfred: **Felsefe Tarihi**, Çev. H. Vehbi Eralp, Gözden Geçirilmiş Beşinci bs., İstanbul, Sosyal Yayınları, 1991.